

T.C
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI

(1920-1950)

MAHMUT PINARBAŞI

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. HAMİT PEHLİVANLI

KIRIKKALE

2007

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım "MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI (1920-1950)" adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım."

31.10.2007

Mahmut PINARBAŞI

ÖZET

Hazırlamış olduğumuz tezin esas konusu 1920–1950 yılları arasındaki “Millî Savunma Bakanlığı”dır. Ancak Millî Savunma Bakanlığı haline gelinceye kadar geçirmiş olduğu değişimi ele alarak işe başladık. Yeniçeri Ocağı’nın 1826 yılında kaldırılması üzerine kurulan Seraskerlik Kurumundan başlayarak 1950 yılına kadar Millî Savunma Bakanlığı’nın teşkilat yapısı, Genelkurmay Başkanlığı ve ordu ile ilişkisini ele aldık. Ayrıca kara, deniz ve hava kuvvetleri ve jandarma teşkilatına da yer verdik.

Ortaya çıkan tabloda; 1920’ye gelinceye değin farklı yapılanması olan Osmanlı İmparatorluğu, Seraskerlik ve Harbiye Nezareti makamının Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi uygulamalarını ve gelişim evrelerini ortaya koymaya çalıştık. Bu durumda değişen konjonktürel yapı içinde savunma ihtiyaçlarına bağlı olarak bakanlık teşkilatında meydana gelen değişimi açıklamaya çalıştık.

Millî Savunma Bakanlığı’nın yurdun iç güvenliği ve dış savunmasında, nasıl bir rol oynadığını, çeşitli dönemlerde değişen yetkilerinin Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet dönemine kadar nasıl bir seyir izlediğini ortaya koymaya çalıştık.

ABSTRACT

The main topic of our thesis is The National Ministry Of Defense between the years 1920–1950. But we started to examine the topic considering periodically changes in National Ministry Of Defense till its construction.

In terms of that point, we observed Ottoman Empire's early constructions which had different organizational structure, besides the formation and development periods of Republican Period and National Independence. In this condition, we tried to explain the changes formed in The Ministry Organization according to the needs for defense in changing conjuncture.

We also tried to find out how The National Ministry Of Defense acted in and out defense in terms of its authority in different periods from the Ottoman Empire to the Republican Period.

ÖNSÖZ

Millî Savunma Bakanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin geçmişte ve günümüzde yurt savunmasına yönelebilecek tehlikeleri bertaraf etmesinde, dünya barışına katkı sağlamasında ve modern teknolojinin icaplarına göre kazanılan gücün muhafazasında ve sürdürülebilmesinde müstesna bir yere sahiptir.

Millî Savunma Bakanlığı, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemlerinde yurt savunmasında önemli bir rol oynamıştır.

"Millî Savunma Bakanlığı (1920–1950)" adlı bu çalışmada, Seraskerlik (1826–1908) ve Harbiye Nezareti (1908–1920) teşkilatlarında görülen düzenlemelere yer verilmiştir. Asıl konumuz ise Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemindeki Millî Savunma Bakanlığı'dır.

Birinci bölümde Mili Mücadele, İkinci bölümde ise Cumhuriyet Döneminde ki Millî Savunma Bakanlığı'nı inceledik.

Genelkurmay Başkanlığı, kara, deniz, hava kuvvetleri ve jandarma teşkilatı da bazı yönleriyle doğrudan, bazı yönleriyle de dolaylı olarak Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı olduğundan bu konuları ve diğer gelişmeleri de çalışmamıza dâhil ettik.

Bu çalışmanın her safhasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Dr. Hamit Pehlivanlı'ya en içten teşekkürü bir borç bilirim.

Mahmut PINARBAŞI

KIRIKKALE 2007

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ

SERASKERLİK DÖNEMİ (1826–1908).....	1
A. SERASKERLİK MAKAMININ KURULMASI.....	1
B. SERASKERLİK MAKAMININ GÖREVLERİ.....	6
C. SERASKERLİK DÖNEMİNDE ORDU VE TEŞKİLAT YAPISI.....	8
1.Asakir-i Mansure Ordusunun Kuruluşu.....	8
2.Ordu Teşkilatındaki Değişmeler.....	10
3.Askerî Okulların Kuruluşu ve Gelişmeleri.....	14
4.Asker Alma Usûlündeki Düzenlemeler.....	16
5.II. Abdülhamit Dönemindeki Düzenlemeler.....	18
6. Alman Islah Heyeti Çalışmaları.....	20
7.Topçuluk Alanındaki Düzenlemeler.....	21

I.BÖLÜM

HARBİYE NEZARETİ DÖNEMİ.....	23
A. KURULUŞU.....	23
B. TEŞKİLATI.....	23
C. HARBİYE NEZARETİ DÖNEMİNDE ORDUNUN DURUMU.....	27
1.Kara Kuvvetleri.....	27
2.Havacılık Şubesi.....	36
3.Jandarma.....	38
D. HARBİYE NEZARETİ DÖNEMİNDE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ.....	40
1.31 Mart Olayı.....	43
2.Bâb-ı Ali Baskını.....	47

II. BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ.....	51
A. ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE VEKÂLETİ.....	52
B. MÜDAFAA-İ MİLLİYE VEKÂLETİ.....	55
1. Teşkilatı.....	55
2. Görevleri.....	56
3. Daireler.....	57
a. Ordu Dairesi.....	58
b. Harbiye Dairesi.....	59
c. Özlük İşleri Dairesi.....	59
d. Diğer Daireler ve Müfettişlikler.....	60
C. ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE VEKÂLETİ İLE MÜDAFAA-İ MİLLİYE VEKÂLETİ'NİN AYRILMASI.....	60
D. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN TEŞKİLAT YAPISINDAKİ ETKİLERİ.....	63
E. MİLLÎ MÜCADELE'DE HARBİYE NEZARETİ VE ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE'NİN ROLÜ.....	64

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ.....	67
A. MİLLÎ MÜDAFAA VEKÂLETİ TEŞKİLATI.....	67
1. Teşkilatı.....	67
2. Görevleri.....	70
B. ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ.....	70
1. Deniz Kuvvetleri'ndeki Gelişmeler.....	70
2. Hava Kuvvetleri'ndeki Gelişmeler.....	73
3. Jandarmadaki Gelişmeler.....	74
4. Savunma Harcamaları ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti.....	75
5. Savunma Sanayisindeki Gelişmeler.....	79
6. II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Gelişmeler.....	82

C. MÜDAFAA-İ MİLLİYE VEKALETİ TEŞKİLATINDAKİ GELİŞMELER (1945-1950).....	88
1. Yüksek Askeri Şura.....	88
2. Terfi Esaslarının Düzenlenmesi.....	88
3. Genelkurmay Başkanlığı'nın Bağlılığındaki Gelişmeler.....	89
4. Tedarik ve Teknoloji Başkanlığı.....	89
5. Milli Savunma Yüksek Kurulu.....	90
D. MİLLİ MÜDAFAA VEKÂLETİ VE ERKÂN-I HARBİYE İLİŞKİSİ.....	91
E. MÜDAFAA-İ MİLLİYE VEKİLLERİ.....	96
1. Kazım Özalp.....	96
2. Ali Fethi Okyar.....	97
3. Recep Peker.....	97
4. Mustafa Abdülhalik Renda.....	97
5. Zekai Apaydın.....	97
6. Ali Naci Tınaz.....	98
7. Saffet Arıkan.....	98
8. Ali Rıza Artunkal.....	98
9. Cemil Cahit Toydemir.....	98
10. Münir Birsell.....	99
11. Hüsnü Çakır.....	99
SONUÇ.....	100
EKLER.....	103
KAYNAKLAR.....	132
ÖZGEÇMİŞ.....	140

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Bğsz.	Bağımsız
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
Kd.	Kıdemli
KKK	Kara Kuvvetleri Komutanlığı
Kur.	Kurmay
Md.	Madde
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
Nr.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	Türk Tarih Kurumu
Tüm.	Tümen
Yay.	Yayınevi
Yb.	Yarbay

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde askerî yenilikler hep ön planda olmuştur. Askerî alanda modernleşme diyebileceğimiz Seraskerlik Dönemi 1826–1908 yılları arasında, Harbiye Nezareti Dönemi ise 1908–1920 yılları arasında kapsamaktadır.

Osmanlı ordusu klasik biçimiyle iki bölümden oluşuyordu: Merkeze bağlı kapıkulu askerleri ile taşradan savaş zamanında toplanan eyalet askerleri. Kapıkulu askerleri devşirme askerler olan Yeniçerilerden meydana geliyordu. Yeniçeriler ulufe denen bir maaş alıyorlardı. Ayrıca tahta yeni geçen padişahlardan cülus bahşişi alıyorlardı. Savaşta yağma hakları vardı. Tayin, terfi vb. bütün işlemlerinde padişahın iradesine bağlıydılar.

Eyalet askerleri, tımar sahipleri tarafından beslenen askerlerdi. Tımar sahipleri toprağın gelirine göre belli bir sayıda askeri hazır tutmak zorundaydılar. Osmanlı'nın toprak ya da ekonomik düzeni 16. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlayınca tımar sistemi de bozulma sürecine girdi. Ordunun büyük kısmını eyalet askerleri oluşturduğundan bu sistemin çökmesiyle birlikte orduda bozulmalar başladı.

Ayrıca, yeniçerilerin esnaflığa başlaması, ilgisiz kimselerin yeniçeri olması, yeniçeri kimliklerinin (esami) alınıp satılması, askeri eğitime katılmamaları, ocaktaki bozulmaların diğer sebepleri idi. 19. yüzyıl başlarında Osmanlı ordusunun durumu özetle böyleydi.¹

SERASKERLİK DÖNEMİ (1826–1908)

A. SERASKERLİK MAKAMININ KURULMASI

Osmanlı İmparatorluğu'nda çağın gereklerine uygun yeni bir yapılanma, 19. yüzyılın başlarında kaçınılmaz olmuştu. Devletin bütün kurum ve kuruluşlarında açıkça görülen çöküntü, dönemin gereksinimlerine cevap verememe olgusu son kertesine varmıştı. Özellikle devletin iç ve dış güvenliğini korumakla yükümlü olan ve ülke yönetiminde etkin bir rol alan ordunun içinde bulunduğu durum hiç iyi değildi. Merkez ordusu iken zamanla taşrada da örgütlenen, belli merkezlerde garnizonlar oluşturan Yeniçeri Ocağı işlevlerini kaybetmiş, gelişme dönemindeki etkinliği kalmamıştı. Geleneksel bir anlayışla varlığını sürdürmekte olan bu orduyu ıslah etme çabaları

¹ Osman Tiftikçi, Osmanlıdan Günümüze Ordunun Evrimi, Sorun Yayınları, İstanbul, 2006, s. 15–17.

sonuçsuz kaldığından III. Selim devrinden I. Meşrutiyet'e kadar geçecek sürede Osmanlı ordusunda yapılan yeniliklerle çağın gereklerine uygun, bütünüyle yenilemiş bir ordu kuruldu.

Bilindiği üzere III. Selim zamanında Yeniçerilere alternatif olarak kurulmuş olan Nizam-ı Cedid Ordusu kısa bir süre varlığını sürdürebildi. Kabakçı Mustafa isyanıyla III. Selim öldürüldü ve Nizam-ı Cedid Ordusu tarihe karıştı (1807). Bu tarihten 1826 yılına kadar askerî alanda bir yenilik görülmedi. II. Mahmut ise orduya yeni bir nizam verme düşüncesindeydi. Çünkü bu ocağa bağlı bulunanlar askerlik mesleğinin gereğini yerine getiremiyorlardı. Çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir eğitim yapmaktan da kaçınıyorlardı. Ayrıca ocağa asker alma usulleri dikkate alınmayarak rüşvet ve benzeri yollarla Yeniçerilik belgesini eline geçirenler, başka işlerle uğraşmalarına rağmen her üç ayda bir ellerindeki belgeleri kullanarak hazineye ulufe maaşı almaktaydılar. Buldukları bölgelerde halktan haraç alıyorlar, bazı yerlerde uygunsuz fiillerde bulunuyorlardı. Çıkarları zedelenmesin diye devletin kurum ve kuruluşlarındaki düzenlemelere karşı çıkıyorlardı. 1826 yılına gelindiğinde ocağın bu yapısıyla ayakta kalmasının mümkün olmadığı iyice anlaşıldı, II. Mahmut'un direktifiyle yeniçerilere eğitim yaptırılması kararlaştırıldı. Yeniçeriler Et Meydanı'nda toplanarak kendilerine verilen talimin kâfir işi olduğunu söyleyip bunu kabul etmediklerini ilan ettiler (15 Haziran 1826). Bunun üzerine II. Mahmut halkı ve ulemayı da yanına alarak Yeniçeri Ocağı'nı kaldırma kararını aldı.

II. Mahmut'tan önce Genç Osman ve III. Selim gibi bazı padişahlar Yeniçeri Ocağını lağvetmeye kalkışmışlarsa da başarısız olmuşlardı. Asıl dönüşüm ise II. Mahmut döneminde sağlandı. II. Mahmut 1826 yılında Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmayı başardı. Tarihte, bu olaya Vak'a-yı Hayriye denir.²

Sultan Mahmut, bu büyük başarıdan sonra, geniş bir nefes almıştı. Çünkü Yeniçerileri ortadan kaldırmakla sık sık saltanat makamını tehdit eden başıbozuk kuvvetlerin tecavüz ve müdahalelerinden de kendisini kurtarmıştı. Artık o, "Âmir-i Mutlak" sıfatıyla "icra-yı hükümet" etmek hakkına da sahip olacaktı.³

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılmasından sonra, daha önce ortaya çıkmış olan Yunan İsyanı ve Mısır meselesi gibi problemler, yeni bir ordunun kurulmasını zorunlu kıldı. İşte bu ihtiyaç üzerine Avrupa tarzında eğitim gören Asâkir-i

² Tiftikçi, a.g.e. s. 18.

³ Ziya Şakir, Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Tarihi, Çeltüt Matbaası, İstanbul, 1957, s.17.

Mansûre-i Muhammediye ordusu kuruldu. Bu ordunun kuruluşunda en büyük pay, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında büyük rolü olan Ağa Hüseyin Paşa'dır.⁴ Yeni kurulan ordunun komuta kademesinde doğan boşluğu doldurmak, ordunun sevk ve idaresini yürütmek için bir vezire ihtiyaç duyuldu. Bunun üzerine "Seraskerlik makamı" kuruldu. Yeni kurulmuş olan bu ordunun kumandanlığına "Serasker" unvanının verilmesinde de Ağa Hüseyin Paşa'nın tesiri vardır. Ağa Hüseyin Paşa, 15 Haziran 1826 yılındaki Yeniçeri İsyanı'na "Serasker Hüseyin Paşa" olarak çıkmış ve savaşmıştır. Serasker, yeni kurulan düzenli ordunun en büyük komutanıydı. Barış zamanında kara kuvvetlerinin idaresinden ve her şeyinden sorumluydu.⁵

Yeniçeriliğin kaldırılışından hemen iki gün sonra yapılan bir toplantıda alınan kararlar yeniçeriliğin kaldırılışı bir fermanla duyuruldu. Bu fermanlar ülkenin değişik yerlerine gönderildi. Bunlardan İstanbul Müftülüğü'ne gönderilen ve Yeniçeri ordusunun kaldırılıp yerine yeni bir ordunun kurulduğunu belirten ferman bize Seraskerliğin kuruluşu hakkında bilgi vermektedir:

"Sultan Ahmed Cami'-i Şerifi'nde Sancak-ı Şerif altında müctemi olan şeyhülislâm hazerâtı ve bilcümle sudûr-ı kirâm ve ulemâ-i allâm ve mecmû'-ı hayr-hah-ı din ü devlet yanında ber mukteza-yı şer'-i şerif vâki' olan ittifâk-ı ârâ mucebince salâh-ı hal-i âlem için ocağın ism ü resmi tebdil ve ke'enne tarz-ı kadimi âhar hey'etle tecdid olunarak fimâ ba'd yeniçerilik nâmı külliyyen ortadan kalkup anın yerine muallim Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye unvanıyla din ü devlete yarayacak ve gazâ ve cihâdda düşmana cevap verecek kifâyet mikdârı asâkir tahrir ve tertîb olunmuş ve hâlâ Hüdavendigâr Sancağı mutasarrıfı vezir-i mükerrem saadetlü Hüseyin Paşa Hazretleri üzerlerine Serasker nasbıyla Ağa Kapusu'nda ikamet etmek ve fimâ ba'da Ağa Kapusu'nun ismi tağyir ile elsine-i âmmede Serasker Paşa Kapusu unvanı söylemek..."⁶ Bu fermanın da anlaşıldığı üzere artık Yeniçeri Ocağı devlet ve millet için bir sorun teşkil ettiği için kaldırılmıştır. Kaldırılmasının din ve devlet için hayırlı olduğu, "şer'i şerif" gereği kaldırılması gerektiği ifade edilmektedir. Ocağın lağvedilip yerine ihtiyaca cevap verecek kalitede bir ordunun teşkil edilmesi gerektiği belirtilerek Seraskerlik makamı kurulmuştur.

⁴ Seraskerlik Dönemindeki diğer Serasker ve müsteşarları için Ekler Bölümü, tablo 1 ve 2'ye bakınız.

⁵ Kadir Acar, Seraskerlik'ten Harbiye Nezareti'ne: Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı'nın Temeli (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2002, s. 24-25.

⁶ Veli Şirin, Asâkir-i Mansûre Ordusu ve Seraskerlik, TATAV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 44-45.

İlk Serasker 17 Haziran 1826 yılında atanan Ağa Hüseyin Paşa olmuştur.⁷

Serasker kelimesi Farsça “ser” (baş) ve Arapça “asker” kelimelerinin birleşiminden oluşan ve “başasker, başkomutan” anlamlarına gelen birleşik bir kelimedir. 1826 yılına kadar Serasker tabiri farklı makamlardaki kişilerce bir unvan olarak kullanılmıştı. Mesela sadrazam bir savaşa çıkmadığı zaman onun yerine giden bir vezire, bir vilayetin kumandanına ve eyalet valisine de Serasker denilmiştir.⁸

M. Zeki Pakalın'ın Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde “Serasker” hakkında şunlar denilmektedir:

“Serasker, eskiden Milli Müdafaa Vekili (Savunma Bakanı) yerine kullanılan bir tabirdir. Yeniçeri Ocağı lağvedilip yerine Nizamiye Teşkilatı yapılırken ocak gibi 'ağalık' unvanı da lağvedilmiş ve 'Umur-ı Berriyye-i Askeriyye Nezareti'nde bulunan zata 'serasker' denilmiştir.”⁹

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adı ile kurulan ordu “Serasker” rütbesinde birinin komutasına verildi. İstanbul'un asayiş ve inzibat işleri de bu kişiye verilmişti. Ayrıca 1840'larda Serasker paşanın doğrudan doğruya maiyetinde olmak üzere bir “mektubî kalemi” (genel sekreterlik) kuruldu.¹⁰

1826 yılında Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ilk planda Serasker tabiri Yeniçeri ağalığının yerine kullanılmıştı. Bu şekliyle Seraskerlik makamı sadece Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kumandanlığına inhisar ediyordu. Kısa bir müddet sonra Osmanlı kara ordusu kumandanlığı oldu. Daha sonra da Osmanlı kabinesinin bir üyesi haline geldi.¹¹

Seraskerliğin bugünkü “Savunma Bakanı” olduğunu kabul eden ve etmeyen görüşlerle karşılaşmak mümkündür. Bunlardan kabul etmeyen tarafta yer alan Veli Şirin, şu açıklamalarda bulunuyor: “XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ‘Seraskerlik’ sadece kara kuvvetlerinin kumandanlığı anlamına geliyordu. Diğer taraftan Osmanlı kabinesinde daima bir ‘Bahriye Nazırı’ bulunuyordu. Bu sebeptendir ki Seraskeri, savunma bakanı karşılığı olarak kabul etmek hatalı olur. Ancak bilhassa XIX. yüzyılda Osmanlı silahlı kuvvetlerinin en önemli bölümü kara ordusu olduğundan ve iç emniyet

⁷ Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 219; ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, C. 2, Haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Keskin, Sebil Yayınları, İstanbul, 1995, s. 365.

⁸ Şirin, a.g.e., s. 41.

⁹ M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, İstanbul, 1971, s. 176.

¹⁰ Bkz. Mahmut Şevket, Osmanlı Askerî Teşkilatı ve Kıyafeti, KKK Basımevi, Ankara, 1983, s. 79- 85.

¹¹ Şirin, a.g.e., s. 41.

için kara ordusunun büyük önemi bulunmasından dolayı, Osmanlı hükümetlerinde Bahriye Nazırı'nın varlığına rağmen, ülkenin savunması konusunda Seraskerin daha yetkili ve söz sahibi olduğu söylenebilir.”¹²

Bernard Lewis'e göre Serasker, “ordunun özel sorumluluğu ile birlikte, Başkomutanlık ve Harbiye Bakanlığı görevlerini birleştiren bir subay”dır.¹³ Ercüment Kuran'a göre ise “Serasker, başkomutanlık vazifesi yanında, Harbiye Nazırı'nın işlerini” de görecektir.¹⁴

Seraskerlik, bugünkü Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı başta olmak üzere bütün askerî okulları da içinde bulunduran geniş bir alanı kapsıyordu. Yalnız deniz kuvvetleri ve askerî fabrikalar, Seraskerliğin yetkisi dışında idi.¹⁵

İmparatorluk Türkiye'sinde Serasker, bugünkü bakanın çok üzerinde yetkilere haizdi. Bugünkü Genelkurmay Başkanı'nın hemen hemen bütün yetkileri Seraskerdeydi. Buna karşılık Serasker, nadiren sivillerden, daha çok ordudan mareşaller arasından seçilmekteydi. Ancak Serasker, bugünkü Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı'ndan daha dar sahaları emri altında tutmaktaydı. Her şeyden evvel deniz kuvvetlerine, topçu birliklerine ve askerî fabrikalara 1826-1922 döneminde ekseriya karışmamaktaydı. Bazı dönemlerde ise askerî mekteplere de karışmıyordu. Çünkü bu sahalarda, başka bakanların kontrolüne verilmişti.¹⁶

Osmanlı ordusunda Bahriye Nazırlığı bulunmasına rağmen, ülke savunmasında kara kuvvetlerinin daha büyük role sahip olması nedeniyle Osmanlı millî savunmasının temelini Seraskerlik oluşturmuştu. Yoksa modern anlamda Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı kara, deniz ve hava kuvvetleri Seraskerlikte bulunmamaktadır. Osmanlılarda hava kuvvetlerinin 1911'e kadar olmaması ve deniz gücüne kara ordusundan daha fazla ehemmiyet verilmemesinden dolayı Millî Savunma Bakanlığı'nın temelini kara ordusu yani Seraskerlik oluşturmuştur.

II. Mahmut, Seraskerlik denen bakanlığı kurarak kabineye dâhil etti. Bu bakan, protokolde sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra üçüncü sırada geliyordu. Yani birinci sıra

¹² Şirin, a.g.e., s. 42.

¹³ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, TTK Yayınları, 1970, s. 81.

¹⁴ Ercüment Kuran, “Osmanlı Yenileşme Hareketleri”, Türk Dünyası El Kitabı, 1976, s.1006.

¹⁵ Yılmaz Öztuna, Büyük Osmanlı Tarihi, C. 7, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 313.

¹⁶ Öztuna, a.g.e., s. 312-313.

(sadrizam) mülkiye, ikinci sıra ilmiye (şeyhülislâm), üçüncü sıra askeriye (Seraskerlik) idi. Kısa bir müddet Adliye nazırı protokolde Seraskere takaddüm etti.¹⁷

1836 yılında saraylı sınıfının ilmiye ile birleşmesi sonucu kalemiye, seyfiye ve ilmiye adıyla üç bürokratik sınıf kaldı. Seraskerlik, seyfiye derecelerinin en yükseği olması hasebiyle rütbesi sadrazama ve şeyhülislâma denk tutuldu.¹⁸

Kurmay işleri gören ilk Genelkurmay örgütü ise 1886'da Seraskerlik bünyesinde "Erkân-ı Harbiye" şubesi adı ile kuruldu. 1880'de şube yedi alt birimden oluşan "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi" adını alarak Başkomutanlığa (padişah) bağlanmışsa da 1890'da "Maiyet-i Semiye Erkân-ı Harbiyesi" kurulunca yeniden Seraskerlik bünyesine alındı.¹⁹

B. SERASKERLİK MAKAMININ GÖREVLERİ

Seraskerlik makamının başında bulunan Serasker paşanın görev ve sorumlulukları genel olarak şunlardır:

- Bütün askerî sınıfların yönetiminden sorumlu olmak.
- Sefer durumunda orduların genel idarî işlemlerine nezaret etmek.
- Askerî bütçe ve işlerin yönetiminden padişaha karşı sorumlu olmak.
- Yönetimle ilgili askerî kanun ve nizam hükümlerinin muhafazası.
- Askerlik hizmeti ile mükellef olanların toplanması.
- Askerî levazımataın sağlanması için gerekli masrafi tespit edip bütçesini düzenleyerek Meclis-i Vükela'ya arz etmek.
- Ordulardan başka kale ve istihkâm olan bölgelerdeki emlak ve arazinin tasarrufu.
- Askerî imalathaneler, levazım ambarları, hayvan çiftlikleri, askerî daire ve mekânların ihtiyaçlarının karşılanması.
- Emekli, dul ve yetimler ile şehit ailelerinin maaş tahsis işlemlerini yapmak.²⁰

Bu yetki ve sorumluluklar dikkate alındığında, Seraskerliğin ordu ve siyaset arasındaki sorumlu makam olduğuna, ordunun lojistik yapılanması, genel sevk ve idare işleri alanlarında devletin en yetkili organlarından birisi olduğu söylenebilir.

¹⁷ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev: Mehmet Harmanlı, c. 2, E Yayınları, İstanbul, 1983, s. 68. Ayrıca bkz. Hikmet Özdemir, Rejim ve Asker, Afa Yayınları, İstanbul, 1989, s.46.

¹⁸ Shaw-Shaw, a.g.e., s. 68.

¹⁹ Özdemir, a.g.e., s.45.

²⁰ Mehmed Rüşdi, Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı, İstanbul, 1311, s. 11-18

Bilindiği gibi, Asâkir-i Mansûre, Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulmuştu. Bu durum, bu yeni orduya o zamana kadar Yeniçeri Ocağı'nın yürüttüğü bazı görevleri de ister istemez yüklüyordu. Mesela, İstanbul'un asayişine ve yangınlarının söndürülmesine bakmak gibi... Aslında bu işler ayrı müesseselerin işleri olmasına rağmen Mansûre Ordusu bir müddet için bu tür işlerle de görevli olmuştu.²¹ Örnek olarak bu ordunun iki tertibi İstanbul içinde ve Bâb-ı Seraskerî kışlalarında kolluk görevini üstlenecek, gece ve gündüz de çarşı, pazar yerleri ve mahallelerin muhafızlığını yapacaklardı. Bunların dışında kalan altı tertip ise Davut Paşa ve Üsküdar kışlalarında bulunacaklardı. Üsküdar'da bulunanlar, Boğaz'ın Anadolu yakasını, Davut Paşa'da bulunanlar ise Rumeli yakasını korumakla görevli olacaklardı.²²

Bu görevler Asâkir-i Mansûre'nin başında olan Serasker paşayı da doğrudan ilgilendiriyordu.

Asâkir-i Mansûre Ordusu "muallim" (talimli) olacak ve kendisini doğuran düşüncenin gereği olarak da "mütefennin" (modern teknikle donatılmış) bulunacaktı. Asakir-i Mansûre'nin "muallim ü mütefennin" olması uzun zamandır arzu edilen, düzenli, disiplinli, güçlü ve modern bir ordu isteğine tekabül ediyordu. Yeni kurulan bu ordu dışa karşı devleti savunacak, "a'da-yı dine karşı gelecek" ve içeride de huzuru sağlayacaktı. Belki de 1826'da Asâkir-i Mansûre'den en çok beklenen de buydu.²³

Asâkir-i Mansûre'nin başarısından sonra oluşturulan vilayet alayları askerî konularda doğrudan Seraskere karşı sorumlu tutulmuşlardı. İdari ve bölgesel konularda valiye karşı sorumluydular.²⁴

Mansûre askerleri gece ve gündüz çarşı, pazar ve alışveriş yerleriyle mahallelerin güvenliğini sağlamakla görevlendirildi. Bütün kale, karakol ve diğer yerlerde nöbetleşe değişerek güvenliği sağlamak üzere kanunnameye kimin nerenin güvenliğini sağlayacağı belirlenmişti.²⁵

Bu kadar yetkiye sahip olmasına rağmen Serasker paşa, askerî fabrikalara ve topçu birliklerine karışmamaktadır. Bu yetki, Tophane Müşiri denilen ve aynı zamanda hükümet üyesi olan bir başka mareşale aittir.²⁶

²¹ Şirin, a.g.e., s. 49.

²² Şirin, a.g.e., s. 52.

²³ Şirin, a.g.e., s. 48.

²⁴ Shaw-Shaw, a.g.e., s. 51.

²⁵ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s.365.

²⁶ Özdemir, a.g.e., s.45.

C. SERASKERLİK DÖNEMİNDE ORDU VE TEŞKİLAT YAPISI

1. Asâkir-i Mansure Ordusu'nun Kuruluşu

Osmanlı İmparatorluğu'nda başlangıçta geleneksel usuller dâhilinde imal edilen silah ve mühimmat, askerî başarısızlıkların birbiri ardına gelmesi üzerine sorgulanmaya başlandı. Özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren Batı'da çıkan yenilikler süratle takibe alındı. Ancak bu çabalar yeterli olmadığı gibi mevcut imalat sisteminin de aksamasına sebep oldu. Osmanlı ordusunda yenilikler öncelikle örgütlenme ve işleyiş alanında ele alınırken, Avrupa'da ordular, teknik gelişmelerden öncelikle yararlanarak silah ve cephanelerini modernleştirdiler.

Yeni kullanıma giren silah ve mühimmatın bilinmesi ve istenilen miktarda üretilmesi teknolojik altyapı, imalat sistemi ise Yeniçeri Ocağı zihniyetinin engeline takıldı. Batı'da ortaya çıkan yeni teknolojiler ilk elden askerî ihtiyaçlar çerçevesinde ele alınmış ve bu yollarla ülkeye taşınmıştır. Büyük miktarlarda üretim imkânının yakalanması ve kaliteli silah mühimmat imalatı III. Selim'in tahta geçmesiyle mümkün olabildi. İlk buharlı makinenin askerî fabrikalarda kullanılması, yabancı personel istihdamına yeni tesislerde başlanması, teknoloji takibi konusunda harp sanayinin öncülüğünü ifade etmektedir.²⁷

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu kuruldu. Bu ordunun teşkilatı, diğer orduların teşekküllerinden az çok farklı idi. Orduya on beş yaşından kırk yaşına kadar mazbut olan kimseler seçilmişti.²⁸ İlk kez bu kuruluşta alay, tabur ve bölük isimleri kullanılmaya başlandı. Her alay üç taburdan oluşturuldu. "Seraskerden" sonra, Asâkir-i Mansûre Ordusu'nun idari işleri ile ilgilenmek üzere bir de "Asâkir-i Mansûre Nazırlığı" kuruldu. İlk nazır da Hacı Sâib Efendi oldu.

Yeni ordunun kanunnamesine göre bir de "Asâkir-i Mansûre Ordusu Kitâbeti" kuruldu, göreve Yekta Efendi getirildi. Kanunnamede belirtilmemekle beraber bu ordunun en yüksek idarecileri olan nazır ve kâtip efendilerin ve ordunun genel kumandanı olan Seraskerin de geniş bir maiyyeti bulunmaktaydı. Seraskerlik teşkilatının ilk çekirdeğini bunlar oluşturdu.²⁹

²⁷ Birol Çetin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknolojilerin Takibi (1700–1900)", *Türkler*, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 812.

²⁸ Şakir, a.g.e. s.17.

²⁹ Tiftikçi, a.g.e., s. 21.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu kuruluşundan (1826) kısa bir süre sonra “Nizam Ordusu, Nizamiye Ordusu, Nizamiye Teşkilatı” vb. isimler aldı, zamanla ilk ismi unutuldu.

Asâkir-i Mansure Ordusu'nun teşkilat yapısı hakkındaki bilgileri 7 Temmuz 1826 tarihinde yayınlanan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnamesi'nden öğreniyoruz.

Buna göre yeni ordu şu şekilde olacaktı:³⁰ Her alay 8'er bölüklü 3 taburdan teşekkül edilecekti. Topçu, humbaracı, lağımcı ocakları alaylarla değiştirilerek süvari alayları teşkil edilecekti. Sonra orduyu yetiştirecek komuta edecek subayları da yetiştirmek için “Mekteb-i Harbiye” açıldı. Tabura sancak verildi. Sekiz bölüğün bir binbaşı tarafından idaresi zor olacağından taburlara ikişer kolağası verildi. Dörder bölük bunların komutası altına kondu. Bu arada Osmanlı ordu sisteminde alay vücuda getirildiği zamanda Avrupa ordu teşkilatında tümen, hatta kolordu teşkilatı yapısı ortaya çıkmıştı.³¹

Mansûre Ordusu ilk önce sadece İstanbul'da ve 12 bin kişilik bir mevcutla teşkil edildi. Bu ordunun kumandanına “Serasker” unvanı verilecek ve vezir rütbesinde bir paşa olacaktı. Sekiz tertipten oluşan Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda her tertibin teşkilatlanışı da şöyle olacaktı: Her on neferden birisi “onbaşı”, yüz nefer bir saf itibar olunarak başlarına bir “yüzbaşı” tayin edilecek ve her tertip 12 saf olacaktı. Bu 12 saf altışar biçimde ikiye ayrılacak ve bu iki kol “sağ kol” ve “sol kol” olarak adlandırılıp başlarına “ağa-yı yemin (sağ kolağası)” ve “ağa-yı yesâr (sol kolağası)” tabiriyle alt yüzbaşılar tayin edilecekti. Ayrıca her tertibe, topçubaşı, arabacıbaşı, hekim vs. de tahsis ve tayin edilecekti.³²

Seraskerlik, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla kurulan Osmanlı kara ordusunun “başkumandanlığı” olduğu için, Mansûre Ordusu'nun uğradığı değişiklikler bu makamı doğrudan doğruya etkiledi. 12 bin askerden kurulu olan ordu sekiz tertibe ayrılacak ve her tertibin başına bir binbaşı tayin edilecekti. Bir tertip, binbaşı da dâhil, subaylarıyla beraber 1527 kişi olacaktı. Asâkir-i Mansûre nizamnamesinde, terfi teselsüle tabiydi. Fakat ehliyet, liyakat ve istidat sahipleri bu teselsüle riayet etmeden de terfi ettirilirdi.³³

³⁰ Bkz. Ekler Kısmı, Tablo 3.

³¹ Necati Tacan, Tanzimat ve Ordu, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 3.

³² Şirin, a.g.e. s. 52.

³³ Şakir, a.g.e., s.18

Ayrıca terfiler çalışkanlığa göre olacak ve mesela bir nefer çalışır, ehliyet ve kabiliyet gösterirse başbinbaşılığa kadar yükselebilecekti. Ancak tercih söz konusu olduğunda eskilik ve mütefennin olma hali tercih edilecekti. Ayrıca topçu, arabacı, cephaneci vs. gibi özel birliklerde bulunanlar, önce kendi dallarında ilerleyebileceklerdi.³⁴

Hassa Ordusu'na bağlı tımarlı askerler de Mansûre süvarisine bağlanarak alaylar oluşturuldu. Humbaracı ve lağımcılar da padişah fermanıyla Asâkir-i Mansûre usulüne göre değiştirilerek alaylara bağlandı. 1827-1828'de eyalet tımarları mutasarrıf oldukları tımarlarıyla süvari olarak Asâkir-i Mansûre'ye dâhil edildi. Kayıt işlemleri ve tımarlarının yönetimi Seraskerlik makamı tarafından yönetilmek üzere mevcut tımar ve zeamet defterleri Serasker kapısına gönderildi.³⁵

Orduların redif bölgelerinde bir değişiklik yapılmamış, yalnız her redif bölgesinde bir yerine iki alay teşkili kararlaştırılmış ve her tabur merkezinde iki redif taburuna yetecek kadar elbise, silah ve gereçleri hazırlanmış ve depo edilmişti. Bu sırada Rusya ile olan ilişkiler gerginleşmiş ve savaş belirtileri başlamış, gerekli tedbirlerin alınmasına gerek duyulmuştu. Mevcut 181 nizamiye ve redif taburunun büyük bir savaşta yeterli olamayacağı açıktı. Savaş başlaması halinde ülkede eli silah tutan bütün Müslüman halktan yararlanmak gerekti. Bu düşünce ile müstahfiz sınıfı kaldırılarak, bunlar da redif sınıfına alınmıştı. Bunlar, redifte sınıf-1 salis (üçüncü sınıf) adını almışlardı. Subayları atanan ve savaş gereçleri ikmal olunarak 1877-1878 Harbi sırasında silâh altına alınan tabur sayısı 429'u bulmuştu.³⁶

2. Ordu Teşkilatındaki Değişiklikler

Kuruluşundan sonra Mansûre Ordusu'nda ilk değişiklikler 1828 yılında yapıldı. Bu değişikliklerle "tertib" tabiri yerine "alay", "saf" yerine "bölük" tabirleri konulmuş ve her alay üç "tabur"a ayrılmıştı. Bu arada "başbinbaşılık" kaldırıldı. Alaylara "miralay", taburlara "binbaşı" ve bölüklere de "yüzbaşı" unvanlarıyla kumandanlar tayin edildi. Asâkir-i Mansûre ordusu gittikçe genişlediğinden devamlı bir değişim içinde idi. İki alayın birleşmesinden bir liva (tugay) meydana getirildi ve başına bir mirliva (tuğgeneral) komutan tayin edildi. Mevcut alaylar buldukları merkez Üsküdar ve

³⁴ Şirin, a.g.e., s:53.

³⁵ Ahmet Lütfi Efendi, Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, Eski Yazıdan Aktaran Ahmet Hezarfen, , Tarih Vakfı, YKY, İstanbul, 1999, C.I s.191.

³⁶ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, Genelkurmay Başkanlığı, K.K.K. Basımevi, Ankara, 1996 s. 69-71.

İstanbul olmak üzere ikiye ayrılmış ve her kısmın başına ferik (korgeneral) ünvanıyla bir kumandan tayin edildi.³⁷

Bu kurum bugünkü ordunun prototipiydi. Bölük, tabur, alay vs. biçimde örgütlenme, mülazım (teğmen), yüzbaşı, binbaşı, kaymakam (yarbay), vs. biçimde rütbelendirme bu kurumla başladı. Ordu ülke genelinde merkezî bir güç haline getirildi. Merkeze bağlı yerleşik ve daimî ordular kuruldu. Başlangıçta ordu sayısı beş idi.³⁸

Yeniçeri Ocağı kaldırıldığı halde diğer bazı asker ocakları kaldırılmamış ve bunlar Mansûre Ordusu içinde mütalaa edilerek alay halinde teşkilatlandırılmışlardır. Bunlardan topçu, lağımçı, humbaracı ocaklarında ıslahat yapılmış ve sipahiler de yeni bir teşkilata kavuşturulmuştu.³⁹

Orduda yapılan teşkilatlanma çalışmaları yeni düzenlemelerle devam etti. Önce askeri masraflar düzenlenmeye çalışıldı. Aralık 1829'da "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Nezareti" kaldırıldı. Haziran 1830'da "Masarifat Nezareti" kuruldu.⁴⁰ Bu nezaret de Mart 1839'da kaldırılarak yaptığı işlerin bir kısmı Seraskerlik Makamı'na havale edildi. Daha önce "Dikimhane-i Amire'de" Seraskerliğe bağlanarak işleri düzene girmişti.⁴¹

Böylece Seraskerlik makamının sorumlulukları ve yetki alanı genişlemeye devam etti. Bunu destekleyen diğer bir gelişmede Tulumbacıların kaldırılması ve bu görevlerin Seraskerlik Kapısı'na nakledilmesi olmuştu.⁴²

1832 yılında da "Tophane Müşiriyeti" kurularak, topçu, humbaracı, lağımçı sınıfları ayrı bir ünite haline getirildiler. Daha sonraları Sultan Abdülmecit devrinde de Tophane müşirliğine yardımcı olarak "Meclis-i Tophane-i Amire" kuruldu. Bu kuruluşlar doğrudan doğruya Seraskerliğe bağlı bulunuyorlardı.⁴³

Aynı yıl içinde, Üsküdar ve Hassa "ferik"likleri "müşirlik" haline getirildi. "Ferik"ler ise iki livadan müteşekkil "fırka"lara kumanda ettiler. Bu değişikliklere göre, askerî rütbeler şöyle oldu: er, onbaşı, bölük emini, çavuş, başçavuş,

³⁷ Şirin, a.g.e., s. 59,60.

³⁸ Fahri Çoker, "Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İletişim Yayınları, s. 1260.

³⁹ Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, Haz. Hülya Yazar, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 7.

⁴⁰ Ali Akyıldız, Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, Eren Yayınları, İstanbul 1993 s.93.

⁴¹ Akyıldız, a.g.e., s.124.

⁴² Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s. 245.

⁴³ Şirin, a.g.e., s.60.

mülazım, yüzbaşı, tabur kâtibi, sol kolağası, alay emini, sağ kolağası, binbaşı, kaymakam, miralay, mirliva, ferik, müşir ve Serasker.⁴⁴

II. Mahmut zamanında meclisler kuruldu. Bunlardan biri de Dar-ı Şura-yı Askerî 1835 yılında, Mısır'dan gelmiş Manastırlı Selim Sati Paşa tarafından kuruldu. Şura-yı Askerî, hemen hemen Osmanlı tarihinde kurulan ilk daimi meclistir. Meclisin görevi her türlü askerlik işlerini tanzim ve murakabe etmek idi. Dar-ı Şura-yı Askerî'nin teşkili, Seraskerliği teknik ve mesleki bir makam olmaktan büyük ölçüde çıkarmış ve giderek Seraskerlik, bir bakıma bugünkü "Savunma Bakanlığı" durumuna gelmiştir. Seraskerlik nezaret (bakanlık) adını almamışsa da gerçekte ilk kurulan nezaret sayılabilir. Ancak çok sonraları 1908 yılında "Seraskerlik" ismi terk edilerek "Harbiye Nezareti" denilmiştir⁴⁵

Tanzimat devrine gelindiğinde (1839) 118.400 kişilik bir ordu vardı. 12.000 kişiliği Avrupa'daki gibi tümen teşkilatından, diğerleri ise alay teşkilatı namı altında taburlardan meydana geliyordu.

Tanzimat'ta ordunun talim ve terbiyesi Avrupalı ellere verilmişti. Bu dönemde Silahlı Kuvvetler beş ordudan oluşuyordu:

1. Ordu (Hassa Ordusu) : İstanbul
2. Ordu (Dersaadet Ordusu) : Üsküdar
3. Ordu (Rumeli Ordusu) : Manastır
4. Ordu (Anadolu Ordusu) : Harput
5. Ordu (Arabistan Ordusu) : Şam⁴⁶

Tanzimat Döneminde, Prusya'nın 1814'te kabul ettiği askerî ıslahat ve tensikati esas tutarak ihtiyat ordu teşkilatı vücuda getirildiği halde, Avrupa orduları ise henüz bunu sözde bile kabul etmemişti. Hatta Prusya ordusunda redif teşkilatının kadrosu hazardous mevcut olmadığı halde Tanzimat bunu vücuda getirmişti. Bu bakımdan yeni teşkilat Prusya teşkilatından bile üstündü. Fakat kolordu ve tümen anlayışı yönünden Avrupa askerî teşkilatlanmasından daha aşağı seviyedeydi.⁴⁷

Tanzimat Döneminde Serasker Paşa'nın emrinde olmak üzere, "Mektubi Kalemi", "Yoklama", "Jurnal", "Nizamiye", "Muhasebe", "Ruznamçe" ve "Vezne" gibi kalemler kuruldu. 1846'dan önce zabıta işlerini Seraskerlik yürütüyorken, 1846 yılında

⁴⁴ Şirin, a.g.e., s.60.

⁴⁵ Şirin, a.g.e., s.62.

⁴⁶ Tacan, a.g.e., s. 34.

⁴⁷ Tacan, a.g.e., s. 6.

ise “Zaptiye Nezareti” kurulmuş ve önce İstanbul’un, daha sonra zaptiye teşkilatının gelişmesi nisbetinde bütün ülkenin “zabıta işleri” bu nezarete devredildi. Ancak bu nezaret de Seraskerliğe bağlı olarak kurulmuştur.⁴⁸

Tophane-i Baruthane, Fişekhane fabrikaları da genişletildi. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu ordusu: 36 piyade alayı, 36 talia taburu, 26 süvari alayı, 7 sahra topçu alayı, 4 kale topçu alayı, 2 istihkâm alayı, 1 sanayi alayı halinde 150.000 kişiden ibaret olacaktı. İhtiyat ordusu seferde beheri 800 kişilik 120 taburdan teşekkül edecekti (90.000). O halde seferde ordunun mevcudu 210.000 olacaktı. Fakat redifliğin 7 sene olması ve her sene 30.000 kişinin redif nakledilmesi dolayısıyla icabında devlet 400.000 kişilik bir ordu çıkarabilecekti Osmanlı İmparatorluğu bu ordusunu 200.000 mevcutla Kırım Harbi’nde kullandı ve sonucunu aldı.⁴⁹

Bugün gördüğümüz şekilde ve anladığımız manada Erkân-ı Harbiye teşkilatı ilk defa 1860 (1276) tarihinde kurulmuştu. Serasker Müşir Namık Paşa tarafından “Bab-ı Serasker” teşkilatı yapıldığı zaman tek bir şubeden ibaret olmak ve Seraskerliğe bağlı olmak üzere bir Erkân-ı Harbiye Dairesi ihdas edilmişti. Bu daire, umum Memalik-i Osmaniye haritasına dair hiçbir ciddi teşebbüste bulunmaya yanaşmayıp yalnız tahkimat ve hususi ihtiyaçlar dolayısıyla bazı mevzi haritaların çizilmesiyle yetinilmiştir. Fakat başlangıç olduğu için olacak Erkân-ı Harbiye Dairesi büyük bir inkişaf gösterememiştir. Petersburg, Paris, Belgrat Sefaret maiyetlerinde Erkan-ı Harp zabitleri görülmektedir. Muntazam Erkân-ı Harbiye vazifesi bizde Yunan muharebesinden sonra başlar.⁵⁰

1852’deki Rus baskısı, İngiltere ve Fransa’nın yardımları ile geçici olarak önlenebilmişti. İmparatorluğun bünyesini sarsan ve onu çökertmek isteyen yalnız bu tehlike değildi. Hristiyan çoğunluğunun yaşadığı eyaletlerdeki ayaklanmalar, kronik bir hastalık halini almıştı. Karadağ, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Suriye olayları güçlükle bastırılabilirdi. Bu durum ordunun ve devletin zaafını açıkça belli ediyordu. Orduyu kudretli ve imparatorluğu savunacak bir hale getirmek zorunluluğu açıktı. Bu düşünceler altında, ordunun teşkilatlandırılması ve geliştirilmesi kaçınılmaz oluyordu. Bu şekilde yapılan yenilikleri karakteri yönünden iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi 1869 yılından önceki süre içinde yapılan düzenlemeler, ikincisi de 1869 yılından sonraki zaman içinde yapılan düzenlemelerdir. Birinci devrede, hassa alayı teşkil edilmiş, ordu için yeni kıyafetler (üniforma) kabul edilmiş, ordu modern

⁴⁸ Şirin, a.g.e., s.66.

⁴⁹ Tacan, a.g.e., s. 5-6.

⁵⁰ M. Mazlum Iskora, Erkân-ı Harbiye Tarihçesi, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944, s. 10-11.

silahlarla donatılmış ve tophane ile askeri okullar ıslah edilmişti. 1869 askerî teşkilatı Avrupa ordularının milis ordusu diye hafife aldıkları Prusya ordusunun, Danimarka ve Avusturya ordularını yenmesi (1866), onların gözlerini açmış, hepsi de Prusya sistemini uygulayarak askerî kuvvetlerini artırma yoluna girmişlerdi. Osmanlı Devleti de Avrupa devletlerinin bu ilerleme hamleleri karşısında orduda yeni bir değişiklik ve ıslahata gerek görmüştür. Bu sırada Hüseyin Avni Paşa Seraskerliğe atanmıştı. İşte Osmanlı ordusunda geniş çaptaki yenilik, Hüseyin Avni Paşa'nın Seraskerliğe getirilmesinden sonra 1869 yılında başlamıştı.⁵¹

Hüseyin Avni Paşa, Osmanlı askerî teşkilâtının dayandığı 1843 tarihli kanunnâme Prusya'nın 1860 tarihli düzenlemeyi örnek alarak değiştirilmesini sağlamıştı. Bu yasa, Türk ordu teşkilatında köklü bir düzenleme sağlayan esasları getirmişti. Ancak 1869 yılında ve daha sonraki tarihlerde yapılan askerî düzenlemeler, esas olarak 1843 askerî düzenlemesine dayanmıştı.⁵² Yeni düzenlemeler çoğunlukla, mevcut teşkilatın genişletilmesi biçiminde olmuştu. 1869 Kanunnamesi'ne göre ordu kuvvetleri; nizamiye, redif ve müstahfiz olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. Redif kuvvetleri de birinci ve ikinci tertip redif kuvvetleri olarak ikiye bölünmüştü. Merkezi San'a'da olan 7. Yemen Ordusu'nun teşkili kararlaştırılmıştı. Bu suretle sayısı yediye çıkarılan ordular ve merkezleri şöyleydi: 1.Hassa Ordusu (merkezi İstanbul) ; 2. Tuna Ordusu (merkezi Şumnu); 3. Rumeli Ordusu (merkezi Manastır); 4. Anadolu Ordusu (merkezi Erzurum); 5. Suriye Ordusu (merkezi Şam); 6. Arabistan Ordusu (merkezi Bağdat); 7. Yemen Ordusu (merkezi San'a).

3. Askerî Okulların Kuruluşu ve Gelişimi

Eğitim konusunda alınan tedbirler de şöyleydi: Her "saf"ın kışlalarında birer mekteb inşa olunacak ve günde birer defa Kur'an ve "avâma lâzım olacak mikdar mesâil-i diniyye ve ilmihâllerini ve ba'dehû Birgivi Risâlesini" talim edeceklerdir. Ve neferât "evkat-ı hamseyi (beş vakit namazı) cemaat ile edâ" edeceklerdir. Bütün bunların yapılabilmesi için de İstanbul kadısı tarafından her "saf"a bir "imam" tayin edilecektir. Bu imamlar da bir tertip kabul edilecek ve başlarına bir binbaşı tayin edilecektir.⁵³

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye, çağın gereklerine uygun bir yapıda oluşturulmak istenmişti. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi askerlere düzenli eğitim-

⁵¹ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 56.

⁵² Bkz. Ekler Kısmı, Tablo 4.

⁵³ Şirin, a.g.e., s. 52.

öğretim yaptırıldığı gibi, giyim-kuşam, araç-gereç ve silahlar da yenileştiriliyordu. Sağlık sorunlarına çözüm aranırken “Askeri Tıp Okulu” açılmasına karar verilerek 1828 yılında bu kurumun faaliyete geçmesi sağlandı.⁵⁴

1831 yılında ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere Selimiye Kışlası’ndaki yetenekli erlerden bazıları subay yetiştirilmek üzere seçildi. Bu erler, Harp Okulu’nun ilk öğrencilerini teşkil etti.⁵⁵

Türk ordusunda Batı ordularındaki gibi subay yetiştirilmek üzere ilk Kara Harp Okulu 1834 yılında açıldı. 1835 yılında bir kısım öğrenciler Avrupa’ya gönderildi. Ayrıca yeni ordunun teşkili için Fransa’dan uzman subay yardımı istendi. Fakat Fransa yardım için istekli görünmeyince, gittikçe güçlenen Prusya’dan öğretmen subay istendi. 8 Haziran 1836 tarihinde Yüzbaşı Von Moltke görevli olarak atandı.⁵⁶

1834’de açılan Harbiye Mektebi’ne öğrenci yetiştirmek için idadilerin (liselerin) kurulması 1845’de kararlaştırıldı. Harp Okulu ilk mezunlarını kuruluşundan 13 yıl sonra 1847’de verdi.⁵⁷

Seraskerlik Döneminde, 1834 yılında Kara Harp Okulu açıldı. Daha sonraları askerî ortaöğretim için Bursa (1846), Edirne (1847), Manastır (1847), Şam (1848), İstanbul (Galatasaray 1864), Erzurum (1873), Bağdat (1876) askerî idadileri açıldı. Askerî rüştiyeler ise İstanbul (9 tane rüştiye 1875), Şam, Beyrut, Bağdat (1877), Edirne, Manastır, Erzurum, Erzincan, Diyarbakır (1879), Bursa, Trabzon (1880), Sivas (1883), Kastamonu, Halep, Selanik (1884), Trablusgarp (1887), San’a (1889), Van, Bitlis (1890), Süleymaniye, Üsküp (1892), Taiz (Yemen, 1895), Abha (Asir 1896) şehirlerinde açıldı. Askerî öğretmenleri yetiştirmek için “Menşe-i Muallimin”(1875), askerî sanatkârları eğitmek için “Askerî Sanayi İdadisi” (1862), üst kademe eğitim veren “Erkân-ı Harbiye” sınıfları (1864) açıldı.⁵⁸

1848 yılında Erkân-ı Harbiye Mektebi’nden ilk kurmay subaylar mezun oldular. Harbiye ve Topçu Mektepleri Avrupa’dan getirilen muallimler eline verildi. Piyade ve süvari için Fransız, topçu için Prusya talimnameleri kabul edildi.⁵⁹

⁵⁴ Musa Çadırcı, “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu” Türkler Ansiklopedisi, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 810.

s. 805

⁵⁵ Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, s. 7.

⁵⁶ Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, s. 7.

⁵⁷ Kurtuluş Kayalı, “Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İletişim Yayınları, s.1253.

⁵⁸ Bkz. Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, s. 9-16.

⁵⁹ Tacan, a.g.e., s. 5-6.

4. Asker Alma Usullerindeki Düzenlemeler

Asâkir- Mansûre Ordusu'nda askerlik süresi 12 yıl olarak belirlenmişti. Askere alımlar ve şartları hakkındaki kanunnamelere baktığımızda askerliğin kişinin isteği ve rızasıyla olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca geldiği aileye ve sonradan Müslüman olup olmadığına bakılıyordu. Eğer sonradan Müslüman olmuşsa askere alınmıyordu. Ayrıca eğer ailesi bilinmiyorsa, bunlar da askere alınmıyordu. Kısaca askere alınacaklarda şu özellikler aranılıyordu:

1. "Mechulü'l-hâl" olmayacak,
2. Mühtedi (sonradan Müslüman olan, hidayet bulan) olmayacak,
3. Fûrumaye (soyu belirsiz) olmayacak,
4. En küçük 15, en büyük 40 yaşları arasında olacak,
5. Ancak kendi hüsn-i rızasıyla asker yazılabilecek.

Tanzimat'la birlikte başta ülke yönetimi olmak üzere birçok alanda düzenlemeler yapılırken Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda askerliğin vatan borcu olarak algılanması ve süreye bağlanacağına vurgulanmasının ardından, Tanzimat'ın diğer alanlarda uygulanmasıyla ortaya çıkan sorunlar göz önünde tutularak, askerlik alanında yapılacak düzenlemelerle Hassa Müşiri Rıza Paşa görevlendirildi. Ardından Bab-ı Seraskeri'de oluşturulan geçici mecliste (Meclis-i Muvakkat) konu gündeme alındı ve görüşüldü. Alınan kararlar Abdülmecit'in bilgisine ve onayına sunuldu. Uygun görüldükten sonra 8 Eylül 1843'te törenle açıklandı. Bu çok önemli düzenleme ile Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kuruluşundan bu yana orduda ortaya çıkan sorunlar ve karşılaşılan güçlükler çözüme kavuşturuldu. Hemen hemen imparatorluğun dağılışına dek uygulamada kalarak köklü düzenlemeler gerçekleştirildi.

1826 yılında uygulanmaya başlayan ve 1843 yılına kadar devam eden askere alınanların süresiz olarak askerde kaldıkları devşirme sistemi çok sert ve kaba idi. Gülhane Hattı Hümayunu'nun askerlikle ilgili maddesi önemli maddelerdendir. Vatanın korunması için ahalinin asker vermesi, kutsal bir borçtur. Ancak şimdiye kadar olduğu gibi memleketin türlü bölgelerinden mevcut nüfusuna bakılmayarak kimisinden kaldırabileceğinden fazla, kimisinden ise az asker istenmiştir ki, bu ise hem düzensizliğe sebep olmakta, hem de ziraat ve ticaret gibi işleri aksatmaktaydı. Hâlbuki askere gelenlerin hayatlarının sonuna kadar askerlik yapmak zorunda olmaları kendilerinde ruhi yorgunluk doğurmakta, ailesiz bırakılmakta ve neslin çoğalmasına engel olmakta idi. Bu zararları önlemek için imparatorluğun her bölgesinden gerektiği

vakit istenecek asker için bazı yöntemler kabul edilmesi, askerlik müddetinin dört-beş seneden fazla olmamasının gerekli olduğu ifade edilmişti. 6 Eylül 1843 yılında çıkarılan kanunla askerlik süresi 5 sene olarak kabul edildi. Bu beş yıllık hizmeti tamamlayarak memleketlerine bırakılanlar, yedi yıl süreyle de redif sınıfında hizmet göreceklerdi. Redifler, her yıl bir ay, sırasıyla bağlı oldukları kazaların merkezlerine çağırılacaklar ve orada eğitim yapacaklardı. Subaylara aynı zamanda, mülkiye işlerinde (sivil işler) memuriyet verilmeyecekti.

Ayrıca eski kanunnameye göre askere alınma şartlarından biri mühtedi (dönme) olmamalıydı. Yani sonradan Müslüman olanlar dahi alınmıyordu. Ancak Tanzimat'la birlikte gayrimüslimlerin askere alınacağı belirtilmişse de gayrimüslimler askerlik yapmak istemediklerinden bu esas uygulanamamıştır. Bu suretle, Abdülmecit devrinde askere alma ve askerlik süresi saptanarak askerlik hizmeti bütün imparatorluk halkı için bir mükellefiyet olarak kabul edildi. Askerlik hizmeti angaryadan çıkarılarak vatan hizmeti anlayışı benimsetildi.⁶⁰

1843 yılındaki yeni askerî düzenleme ile yürürlüğe giren bu asker alma sistemi nüfus sayımı yapılmadığından planlı bir şekilde uygulanamadı.⁶¹

1843'te çıkarılan yasada, Osmanlı ordusu, Fransız ve Prusya ordularının teşkilatı göz önünde tutularak yeniden ve bu sefer köklü bir şekilde düzenlenmeye başlanmıştı. 1847'de askere alma usulünde değişiklik yapılarak "kur'a" ile askere alma kabul edilmiş kur'a nizamnamesi vücuda getirilmiştir. 20 yaşına girmiş her fert için 12 sene askerlik mecburiyeti kabul edildi. Fiili hizmet beş sene idi. Kalan yedi sene rediflik namıyla geçirilecekti. Harpte ihtiyat ordusu bunlarla teşkil edilecekti. Fiili hizmet için kur'a ile her sene askere 30.000 kişi alınacak ve bu kadar terhis edilecekti. Bu arada ordu sayısı da altıya çıkarılacaktı. Altıncı ordu Irak ve Hicaz ordusu olup merkezi Bağdat idi. Bu düzenlemede, Osmanlı askerî kuvvetleri dört bölüme ayrılmışlardı. Bunlar; muvazzaf kuvvetler, yedek kuvvetler, yardımcı kuvvetler ve başıbozuk kuvvetlerdi.⁶²

Kanunun asıl tatbikatı, 1847 yılı ortalarında çıkarılan emirname ve bununla birlikte yayınlanan Kur'a Nizamnamesi'nden sonra olmuştur. Bu emirnameye göre 25

⁶⁰ Cumhuriyetin 70'inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.4; Musa Çadırcı, "Redif Askerleri Teşkilatı", Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I, Genelkurmay Basımevi Ankara, 2000, s.52-53.

⁶¹ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s.54.

⁶² Tacan, a.g.e., s.4-5; Şirin, a.g.e., s. 65.

yaşına kadar zengin, fakir herkesin askere alınması gerekiyordu.⁶³ Arabistan ordusunda ise bu kanunun uygulanması 1849 yılına rastlamaktadır. Uygulama 1852 ve 1859 yıllarında daha da genişletildi. Fakat bütün bölgede uygulama ancak 1862 yılında mümkün olabildiği.⁶⁴

Daha sonraki yıllarda Hüseyin Avni Paşa Seraskerliğe getirildikten sonra bir kanunname çıkarılmasını sağlamış ve orduda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre askerlik 20 yaşında başlayacak 40 yaşına kadar sürecekti. 40 yaşını dolduranlar ise askere alınmayacaktı.⁶⁵

5. Abdülhamit Dönemindeki Düzenlemeler

II. Abdülhamit devri başında 1876'da Bab-ı Seraskerî'de, Serasker paşanın maiyetinde bir müsteşar, bir mektupçu, nizamiye muhasebecisi ve bir de hassa muhasebecisi bulunuyordu. Bu devrin sonlarında ise şu daireler görülmektedir: Makam-ı Seraskerî Dairesi, mektupçu ulak kalemi, şifre kalemi, nizamiye ve evrak kalemi.⁶⁶

Ordu 1877'de Osmanlı-Rus Harbi'nde tabur ve alaylardan teşekkül ettiği için başarılı olamadı. 1878'de yeni bir düzenleme yapıldı. Düzenlemenin esasları şunlardı:

1. Devletin yedi ordusu bulunacak,
2. Orduda en büyük birlik tümen olacak. Tümen iki tugay, tugay iki alay, alay dört tabur, tabur dört bölükten teşekkül edecekti. Tümenin bir de nişancı taburu bulunacak,
3. Barışta bir ordu, iki piyade ve bir süvari tümeninden oluşacaktı. Seferde ise süvari tümeninden başka üç kolordu halinde iki nizamiye, dört redif tümeni bulunacak. Süvari tümenleri üç tugay, tugay iki alay, alay beş bölük olacak. Seferde tümenin tugayları kolordulara verilecek,
4. Topçu eskisi gibi kalacak,
5. Her orduda dörder bölüklü bir nakliye taburu ve bir telgraf bölüğü teşkil edilecek,
6. Muvazzaf askerlik 3 seneye indirilecek, İhtiyatlık 3 sene olacak ve rediflik 8 seneye çıkacaktı.⁶⁷

⁶³ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Komutanlığı, Ankara, 1982, s. 30.

⁶⁴ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 54.

⁶⁵ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 56.

⁶⁶ Şirin, a.g.e, s. 69.

⁶⁷ Tacan, a.g.e., s. 7-8.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından II. Abdülhamit'in tahta geçmesi sürecine kadar yarım asırlık bir zaman geçmiş ve ordu konusu bu dönemde de hâlâ en önemli problem olmaya devam etmiştir. Yeni kurulmuş bir ordunun varlığı olmasına rağmen sıkıntıları büyüktü. Bu sebeptendir ki, II. Mahmut'tan beri girişilmiş olan askerî islahata Abdülmecit ve Abdülaziz devirlerinde de devam edilmişti. II. Abdülhamit tahta çıktığında ise Osmanlı askerî teşkilatı ve ordusu modern bir görünüme sahipti ve şu ana bölümlere ayrılmakta idi:

1. Bab-ı Seraskerî: Askerî teşkilatın en yüksek makamı idi. Bugünkü Millî Savunma Bakanlığı'nın sahip olduğu yetkilere sahipti.

2. Dar-ı Şura-yı Askerî: Bugünün Millî Savunma Bakanlığı tarafından yapılmakta olan vazifeleri görmekle yükümlüydü. Şura teşkilatı sonradan kaldırılmış ve vazifeleri Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi içine alınmıştır.

3. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi: Erkân-ı Harbiye teşkilatının genişlemesi 1877 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonradır. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği (23 Temmuz 1908) tarihte, Türk Genelkurmay Başkanlığı Seraskerliğin bünyesi içinde "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi" adı altında bulunmaktaydı.

4. Tophane-i Amire Nezareti: Bu kısmın vazifesi ordunun savaş silahlarını, araç ve gereçlerini yapmak, tamir ve temin etmektir. Ayrıca Çanakkale Boğazı'nın muhafazası ve teknik eleman yetiştirilmesi konusu da vazifeleri arasındaydı.⁶⁸

1880 tarihinde "Erkân-ı Harbiye Dairesi" yedi şube üzerine teşkil edildi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis-i Umumisinin ve Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin "Vezaif-i Dâhiliyesi Nizamnamesi" adı ile vazifesini gösteren bir nizamname yayınlandı. Bu nizamnamenin üçüncü maddesine göre Erkân-ı Harbiye Dairesi müstakildi ve doğrudan doğruya başkumandanın emrindeydi. Bir başkan bir de ikinci başkan vardı. Teşkilatı şöyleydi.

Birinci Şube: Seferberlik ve teşkilat şubesi,

İkinci Şube: İstihbarat şubesi,

Üçüncü Şube: Harekât şubesi,

Dördüncü Şube: Demiryolları şubesi,

Beşinci Şube: Fen ve harita şubesi,

Altıncı Şube: Kanunlar şubesi,

⁶⁸ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. 8, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 353-354; Osmanlı Ordu Teşkilatı, Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 76-77.

Şube-i Mahsusa: Zat işleri şubesi idi.⁶⁹

6. Alman Islah Heyetinin Çalışmaları

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Osmanlı orduları, yer yer başarılı direnişler göstermişlerse de, yüksek sevk ve idaredeki yetersizlik ve savaşın merkezden yönetimi yüzünden meydana gelen hatalarla beraber askerî teşkilatın zamanına uygun bir halde bulunamayışı ve özellikle ordunun subay ve erlerinin eğitiminin yeterli olmayışı yüzünden savaş kaybedilmişti. 1881 yılında Almanya'ya başvurularak askerî uzmanlardan oluşan bir kurulun memlekete gönderilmesi istendi. Ordunun, günün savaş gerçeklerine uygun bir şekilde düzenlenmesini sağlamak amacıyla, bu sırada ayrı bir kurul da Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında çalışmalara başlamıştı. Diğer taraftan Almanya, süvari albayı Köhler başkanlığında çeşitli sınıflara mensup subaylardan oluşan bir kurulu İstanbul'a göndermişti (1881). Ancak bir süre sonra Köhler öldüğünden, kurul başkanlığına generalliğe yükseltilmiş olan Vonder Goltz (1883) geçmişti. Goltz Paşa'nın hazırladığı yeni düzenleme esaslarına göre; ordu sayısı yine yedi olarak kalmış, yalnızca 4'üncü Ordu'nun merkezi Erzurum'dan Erzincan'a alınmıştır.⁷⁰

Von Der Goltz Paşa'nın Türkiye'ye gelişinde ilk görevi subay eğitimi oldu. Goltz'un üzerinde çalıştığı başlıca konular şunlardır: Genelkurmayın yeniden teşkilatlandırılması, Subay eğitimi ve öğretimi, ordunun reorganizasyonu, asker alma kanunu, ordunun silahlandırılması⁷¹

Birliklerin kuruluşlarında önemli değişiklikler yapılmıştı. O zamana kadar sekizer bölükten kurulu olan piyade taburları, dörder bölüklü hale getirilmiş, alayların hepsi dörder taburlu olarak teşkil edilmişlerdi. Talia taburları kaldırılmıştı. İki alay bir tugay ve iki tugay bir tümen kuruluşu içine alınmıştı. Her nizamiye tümenine bağımsız olmak üzere bir nişancı taburu eklenmişti. Bu suretle tümenler 17'şer taburlu olmuşlardı. Süvari alayları, altışar bölükten beşe indirilmişti. Her iki süvari alayı bir tugay ve her üç tugay birleştirilerek süvari tümenleri meydana getirilmişti. 1881'de yapılan bu teşkilat sırasında, 20 yıl olan askerlik hizmeti süresi değiştirilmemiş, ancak altı yıldan ibaret olan muvazzaflık hizmet süresinin piyade de üç ve diğer sınıflarda dört yıl silahaltında, geri kalan yılların ise ihtiyat sınıfında geçirilmesine karar verilmişti.⁷²

⁶⁹ İskora, a.g.e, s. 13.

⁷⁰ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 71-72.

⁷¹ Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, s. 7.

⁷² Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 71-72.

Alman ıslah heyetinin teklifi üzerine 1885 yılında aşağıdaki değişiklikler yapılmıştır. Buna göre;

1. Beş sene peşi sıra kur'a çektiği halde isimlerine kur'a isabet etmeyenler talim görmeden redif sınıfına geçiriliyordu. Bu ise mahzurlu idi. Bu mahzuru ortadan kaldıran ve bugünkü askerî mükellefiyet kanununun esası olan Ahz-ı asker Kanunu vücuda getirildi.

2. Mukaddem isimli taburlar kaldırılarak redifler iki kısımlı sınıftan çıkarılıp bir sınıf haline konuyor ve her redif dairesi bir tabur çıkaracak şekilde yeniden taksim olunuyor,

3. Sefer esnasında teşkil olunacak geri teşkillerin süratle vücuda getirilmesini temin edici bir kanunla;

4. Redif debboylarındaki esliha, melbusat, mühimmat ve sair teçhizatın hüsnü suretle muhafazasına dair bir kanun (redif debboyları kanunu) yapılıyor,

5. Aşiretlerden ihtiyat süvari alayları vücuda getiriliyordu.⁷³

1886'lı yıllarda Erkân-ı Harbiye yeniden düzenlendi. Ordu konusunda ki bilgi ve istatistikler toplanıp kurmay çalışmaları hızlandırıldı. Padişahın isteklerini askerî yapıya doğrudan doğruya iletmek üzere bir de 'Maiyet-i Seniye Erkân-ı Harbiye'si kuruldu.⁷⁴

7. Topçuluk Alanındaki Düzenlemeler

1887 yılında ordu tekrar bir düzenlemeye tabi tutuldu. Bu düzenlemenin karakteristik yönünü topçu teşkil ediyordu. Topçu teşkilatı büyümüş, topçu tümenleri oluşturulmuştu. Osmanlı ordusu bir savaş anında 19'u nizamiye, 20'si redif, 10'u müstahfaz olmak üzere 49 piyade süvari ve 7 topçu tümeni çıkarabilecek seviyeye gelmişti. 1897 Yunan Harbi'ne bu kuvvetlerin bir kısmı ile girmiş olan ordu bir ay içerisinde Yunan ordusunu yenmişti.⁷⁵

1887 yılında yeni bir redif kanunu ile erlerin daha kısa süre içerisinde tabur merkezlerinde toplanmaları ve seferberliğin daha kısa sürede yapılması sağlanmıştı.⁷⁶

1888 yılında Almanya'ya ısmarlanan Mantelli sahra topları gelmeye başladığından 1891 yılına, her orduda birer topçu tümeni teşkili kararlaştırılmış ve 1-

⁷³ Tacan, a.g.e., s.8.

⁷⁴ Shaw-Shaw, a.g.e, s. 299.

⁷⁵ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 26,

⁷⁶ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s.31.

5'inci Ordularda hemen uygulanmaya başlanmıştı. Bu tümenler, ikişer alaylı, üçer topçu tugayından kurulmakta idiler.⁷⁷

II. Abdülhamit döneminin sonlarına doğru Osmanlı ordusu ülke çapında teşkilatlanmasını tamamlamıştı. Coğrafi konum ve nüfus göz önünde tutularak İmparatorluk ordu bölgelerine ayrılmıştı. Orduların yerleşimi şöyleydi:

1. Ordu: Merkezi İstanbul. Kastamonu, Ankara vilayetleriyle Hüdavendigâr vilayetinin Bursa ve Ertuğrul sancakları, Kocaeli Sancağı ve İzmit'i kapsıyordu.

2. Ordu: Merkezi Edirne. Konya, Edirne vilayetleriyle Hüdavendigâr vilayetinin Bursa ve Ertuğrul Sancakları dışındaki yerler bu orduya bağlanmıştı.

3. Ordu: Merkezi Selanik. Selanik, Kosova, İşkodra, Yanya Manastır ve Aydın vilayetleri.

4. Ordu: Merkezi Erzincan. Erzurum, Trabzon, Sivas, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır vilayetleri.

5. Ordu: Merkezi Şam. Suriye, Beyrut, Halep, Adana vilayetleriyle Kudüs müstakil sancağı.

6. Ordu: Merkezi Bağdat. Basra, Bağdat, Musul, Yemen vilayetleri.

7. Ordu: Merkezi Sana. Trablusgarp vilayetiyle Bingazi Sancağı, Hicaz vilayeti.⁷⁸

1908'de ilan olunan Meşrutiyet, orduyu en büyük birliği tümen olarak daha büyümüş, genişlemiş bir halde buldu. Meşrutiyet'le yapılan ıslahatlar sonucu orduda kolordu vücuda getirildi. Rediflik lağvedildi. Barış birlikleri seferdekilerin aynı olarak teşkil edildi. Bunlar seferde yalnız mevcutları artırmak suretiyle ve kendi muntıklarında seferber olarak tevsi olunacaklardı. Osmanlı ordusu artık teşkilatça tamamıyla Avrupa ordularına benzemişti.⁷⁹

⁷⁷ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 75-78.

⁷⁸ Çadircı, a.g.m., s. 808.

⁷⁹ Tacan, a.g.e., s. 8-9.

I.BÖLÜM

HARBIYE NEZARETİ DÖNEMİ (1908-1919)

A. KURULUŞU

II. Meşrutiyet'in ilanının akabinde, Sadrazam Sait Paşa'nın kurduğu Birinci Hükümet'te Bab-ı Seraskerî konusu görüşüldü. Bab-ı Seraskerî'nin adı "Harbiye Nezareti" olarak değiştirildi. Serasker de "Harbiye Nazırı" adını aldı. Tophane Müşirliği kaldırılarak Harbiye Nezareti'ne bağlandı.⁸⁰

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından 82 yıl sonra 1908'de II. Meşrutiyet'le birlikte Harbiye Nezareti adını alan bu yeni teşkilat 10 daireye ayrılmıştı. Ayrıca Seraskerliğe Ordu Komutanlıkları, Sanayi Alayı ve Askeri Tekait Sandığı bağlı bulunmakta idi.⁸¹

Sait Paşa Kabinesi'yle birlikte kurulan Harbiye Nezareti, eski Seraskerliğin yerini almış ve "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi" de oraya bağlanmıştı. Ayrıca, İtalya Savaşı (Trablusgarp Savaşı) başladığında bir başkomutan vekilliği oluşturmak zorunluluğu doğmuş ve bu görev de Harbiye Nazırlığı'na verilmişti. Böylece görev, sorumluluk ve ordu-yönetim ilişkilerini düzenlemede Harbiye nazırlarının etkinlikleri daha da artmıştır.⁸²

1908'de ilk Harbiye Nazırı Ömer Rüşti Paşa⁸³, Harbiye Nezareti bünyesinde esaslı bir değişiklik ve yenilik yapmamıştı. Harbiye Nezareti uzun bir zaman sadece ad değiştirmekle kalmıştı. Sonraki zamanlarda nazır olan Mahmut Şevket Paşa ve genç kurmayların çalışmalarıyla Harbiye Nezareti teşkilatında değişiklik ve yenilikler yapılmıştır.⁸⁴

B. TEŞKİLATI

Harbiye Nezareti, eskiden adı "Meclis-i Muham-i Harbiye" olan Askerî Şura da kuruluşuna dâhil olmak üzere, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından aşağıdaki şekilde teşkilatlandırılmıştır.

1-Tahrirat Dairesi

2-Şifre Kalemi

⁸⁰ Öztuna, a.g.e., s.341.

⁸¹ Osmanlı Ordu Teşkilatı, s. 86.

⁸² Şerafettin Turan, İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu-Yönetim İlişkileri, İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 69.

⁸³ Harbiye Nezareti Dönemindeki diğer Harbiye Nazırı ve müsteşarları için tablo 5 ve 6'ya bakınız.

⁸⁴ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl (1826-1976), Haz. Bahaddin Alpkan, Yücel Yükselcan, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 1976, s.3.

3-Tercüme Kalemi

4-Memur Sicilleri

5-Personel Kalemi

6-Evrak Kalemi

Ayrıca Harbiye Nezareti'ne bağlı daireler de vardır. Bunları da şu şekilde sıralamak mümkündür:

1-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi (Genelkurmay Başkanlığı)

2-Piyade Dairesi

3-Süvari Dairesi

4-Sahra Topçu ve Nakliye (Ulaştırma) Kıtaatı Dairesi

5-Ağır Topçu Müfettiş-i Umumiliği

6-Sihhiye (Sağlık) Dairesi

7-Baytar (Veteriner) Dairesi

8-Kıtaat-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettişliği (Muharebe ve İstihkâm)

9-Muhakemat Dairesi

10-Muhasebat-ı Umumiye Dairesi

11-Levazımat-ı Umumiye Dairesi

Ayrıca doğrudan doğruya Harbiye nazırına bağlı kurumlar da şunlardır:

1-Bağımsız İnşaat

2-Evrak Mahzeni Şubesi

3-İntihabı Küttab-ı Askeriye Komisyonu (Askerî Kâtipler Seçme Komisyonu)

4-Borç Verme Komisyonu

5-Askeri Basımevi

6-İstanbul Merkez Komutanlığı⁸⁵

Harbiye Nezareti'nin 1912 tarihli teşkilatlanışı ise şöyledir:

1-Şura-yı Askerî

2-Tahrirat Dairesi

3-Hukuk Müşavirliği

4-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi

5-Piyade Dairesi

6-Süvari Dairesi

7-Sahra Topçu ve Nakliye Kıtaatı Dairesi

⁸⁵ Osmanlı Ordu Teşkilatı, s. 87.

- 8-Ağır Topçu Müfettiş-i Umumiliği
- 9-Sıhhiye Dairesi
- 10-Kıtaatı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettiş-i Umumiliği
- 11-Müstakil İnşaat Dairesi
- 12-Muhakemat Dairesi
- 13-Muhasebat-ı Umumiye Dairesi
- 14-Heyet-i Teftişiye
- 15-Levazımat-ı Umumiye
- 16-Matbaa-i Askeriye
- 17-Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettiş-i Umumiliği

Sultan Reşad'ın hükümdarlığı, Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı zamanına rastlayan bu teşkilatlanışa bakıldığında, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin Harbiye Nezareti'ne bağlı bir daire olduğu ve doğrudan gücün siyasi kurumsal yapılanmanın içinde yer aldığı görülmektedir.⁸⁶

Harita Şubesi ile ona bağlı Harita Komisyonu ise 28 Ekim 1918 tarihinde, bünyesinde Nirengi, Topografya, İstiksaf, Kartografya ve merkez şubeleri olmak üzere Harbiye Nezareti'ne bağlı bağımsız bir Harita Dairesi haline getirilmiştir.⁸⁷

Harbiye Nazırı Nazım (Kavak) Paşa 29 Temmuz 1919 tarihli arızada, memleketin kritik bir dönem yaşadığından bahsederek askerî konularda bir danışma meclisinin kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Buna binaen 2 Ağustos 1919'da Askerî Şura'nın oluşumu gerçekleşmiştir.

Genel olarak Askerî Şura'nın görevi, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından ileri sürülen harp hazırlıkları vs. problemleri incelemek ve bunlar hakkındaki kararları bildirmektir. Bilhassa ordunun ve memleket savunmasının takviyesi ve geliştirilmesi için teşebbüs olunan bütün tasarıları bir fikir ve gaye etrafında düzenleyecektir. Bu konuda Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, şuraya karar verebilmesi için her türlü bilgileri verecektir. Mesela, Askerî Şura bir müstahkem mevkinin yeniden kurulması ve inşasını veya lağvını müzakereye aldığı takdirde, mümkün ise o müstahkem mevkinin bulunduğu bölgedeki kolordu komutanı ile istihkâm müfettişleri Askerî Şura'ya gireceklerdir. Şayet mesele denizcileri ilgilendiriyorsa, Bahriye Nezareti'nden de gerekli kişiler toplantılara katılacaklardır.

⁸⁶ Şirin, a.g.e., s.70; Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s.3-4.

⁸⁷ Cevat Ülkekel, Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi (İlk On Yıl), Düşünce Yayınları İstanbul, 1998, s.46.

Bununla beraber Askerî Şura, Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, ihtiyaç duydukları durumlarda ordunun teşkilatı ve seferberlik hazırlıklarına ait meseleler, yeni stratejik yollar, eğitim usulleri, yeni harp silah ve vasıtaları, müstahkem mevkilerin inşa ve lağvları, kıyıların savunulması, yüksek rütbeli subayların terfileri, bu rütbede bulunan paşaların nakil, atama ve yer değiştirmeleri, açığa çıkarılmaları ve emekliye sevkleri hakkında karar verebilecekti. Toplantılar lüzum ve ihtiyaca binaen yapılacağı gibi, her ayın ilk pazartesi günleri toplanarak kaç kere toplanılacağına karar verilecekti. Şura toplantılarında her üye üç defadan fazla olmamak kaydı ile söz alarak fikirlerini açıklamaya yetkili idi. Müzakereler sonunda alınan kararlar imzalanır ve arşive kaldırılır; daha sonraki toplantıda bunlar tekrar okunduktan sonra yeni oturuma geçilirdi.⁸⁸

Askerî Şura'nın teşkili hakkında kabul olunan kararnameye göre; Askerî Şura, ordunun teşkilatı ile Harbiye Nezareti'nin bütçesini, ordunun seferberlik, yığınak ve harekât hazırlıklarını, eğitimini, silah, cephane, araç ve gereçlerinin değiştirilmesini, müstahkem mevkilerin kurulmasını veya lağvedilmesini, kıyıların korunması için gereken tedbirleri düzenleyecekti.⁸⁹

Askerî Şura'ya Harbiye Nazırı'nın başkanlık etmesi kabul edildi. Şura'nın üyeleri dokuz kişiden ibaretti. Lüzum görüldüğü takdirde Bahriye Nazırı ile kurmay başkanı Askerî Şura'ya katılabilecek ve oy kullanabilecekti, fikirlerine danışılmak üzere davet olunan diğer uzmanların oy hakkı yoktu.⁹⁰

Askerî Şura toplantılarında alınan kararların açığa vurulması kesinlikle yasaktı. Çünkü bunların büyük bir kısmı askerî sırları içermekte idi. Bu yüzden bunların millî bir sır olarak saklanması gerekiyordu. Alınan kararların geçerliliğinin olabilmesi için çoğunluğun ihtiyacına dayandırılması mecburiyeti vardı; diğer bir ifade ile Şura'da demokratik bir anlayış hâkimdi diyebiliriz. Şura'da alınan kararlar büyük bir gizlilikle Harbiye Nezareti evrakı arasında saklanırdı.

Askerî Şura memleket müdafaasına yönelik her konuda, yetkili kılınmıştı. Bir başka ifade ile Şura'nın yetkileri sınırsız tarzda olacak tarzda genişti.⁹¹

9 Ağustos 1919'da Harbiye Nazırlığı'na getirilen Süleyman Şefik, Askerî Şura'nın kendi görev alanını sınırladığı gerekçesiyle Askerî Şura'yı kaldırmak istedi.

⁸⁸ Zekeriya Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s.178-179.

⁸⁹ Türkmen, a.g.e, s.179.

⁹⁰ Türkmen, a.g.e, s.179-180.

⁹¹ Türkmen, a.g.e, s.179.

Sonra Damat Ferit Paşa, Şura üyeleri ve Süleyman Şefik arasında hedef farklılıkları ile ilgili olarak geçen huzursuzluk Askerî Şura'nın kısa ömürlü olması ve 1 Eylül 1919 tarihinde lağvedilmesini gerektirdi.

Şura, 16 Aralık 1919'da yeniden teşkil edildi. Şura'nın kararları sınırlandı. Ayrıca kararların uygulanabilmesi için Meclis-i Vükela'nın da onayı gerekti. Bu arada Cemal Paşa Harbiye Nazırı olunca Anadolu'daki Kuva-yı Milliye birliklerine iâşe, silah, cephane gibi yardım göndermiştir. Bu ikinci kuruluş da kısa sürer. 18 Nisan 1920 tarihinde feshedilir. Son Osmanlı Askerî Şurası da bu şekilde sonuçlanmıştır.⁹²

20. yüzyılın başlarındaki Osmanlı ordusu artık esas olarak merkezi örgütlenme ve iç işleyiş bakımından eski Osmanlı ordusuna pek benzemiyordu. Ordunun tepesindeki Harbiye Nezareti'ne (Savunma Bakanlığı) ve ona bağlı Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne (Genelkurmay Başkanlığı) bağlı altı tane ordu vardı. Ordunun ihtiyaçları da gene Harbiye Nezareti'ne bağlı bulunan, levazım, harbiye, nizam, sıhhiye, muhakemat daireleri gibi bölümler tarafından merkezi olarak karşılanıyordu.⁹³

Jandarma ve zaptiye alayları da Harbiye Nezareti'ne (MSB) bağlı olmak üzere meydana getirilmişti. Yurda dağılmış durumda değişik sayılarla taburlardan kurulu 30 alay ve 5 bağımsız taburdur.⁹⁴

C. HARBİYE NEZARETİ DÖNEMİNDE ORDUNUN DURUMU

1. Kara Kuvvetleri

II. Meşrutiyet'ten önce Osmanlı Ordusu'nun astsubay ihtiyacı kıtalardan yetiştirilen erlerle karşılanmıştı. II. Meşrutiyet'e kadar astsubay yetiştirecek hiçbir okul açılmamıştır. Kıtalarda vazife yapan erlerden seçilerek yetiştirilen astsubaylar, ordunun küçük kademelerindeki hizmetler için tatmin edici elemanlar değildi. Bu şekilde temin edilen astsubaylar kıdemli ve kıdemsiz olmak üzere iki gruba ayrılıyorlardı. Kıdemsiz olanlar nizami askerlik içinde vazife yapanlardı. Kıdemliler ise nizami askerlik sürelerini tamamladıktan sonra fazladan askerlik hizmetinde bulunanlardı. Bu iki grup astsubay adayları kıtalardaki yetenek ve kabiliyetlerine göre onbaşı (bölük emini), çavuş ve başçavuşluğa kadar yükselebiliyorlardı. Bunlar aynı zamanda yine kabiliyetlerine göre alaylı subaylar için de kaynak teşkil ediyorlardı.

⁹² Türkmen, a.g.e, s.179-180.

⁹³ Tiftikçi, a.g.e., s.21.

⁹⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. 10, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1978, s.90.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile çeşitli sahalarda birçok ıslahat hareketi başlatılmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi de orduda yapılan ıslahattır. 1908'de ikinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber yapılan idari ıslahat sırasında orduya yeniliklerin getirilmesine, silah ve malzemenin artırılmasına önem verildi. Fakat sonu alınmadan 1911'de İtalya, 1912-1913'de dört Balkan Devleti ile harp etmek zorunda kalındı. Bu harplere kara ordusu 44 piyade tümeni ile 14 süvari tugayından mürekkep 13 kolordulu 4 ordu halinde teşkilatlanmış olarak 270.000 kişilik bir kuvvetle girdi.⁹⁵ Meşrutiyet ilan edildiği zaman, Türk Kara Kuvvetleri, 13.777 subay, 280.926 er ve 35.677 hayvandan kurulu, yedi ordu ile bağımsız iki tümenden ibaretti.⁹⁶

Genel olarak her ordu, iki veya daha fazla piyade tümeninden, bir süvari tümeni veya tugayından, bir topçu tümeni veya tugayından, ordu bağlı birliklerden, ordular kuruluşlarında bulunan müstahkem mevki veya kalelerden meydana gelmiş bulunuyordu.⁹⁷

Başlangıçta piyade ve süvari birliklerinden ibaret olarak kurulan redif teşkilatının süvari sınıfı 6 Aralık 1908 yılında kaldırılmış, yalnız piyade sınıfı bırakılmıştı. Ancak 31 Ağustos 1912'de çıkarılan bir kanun ile bozulmuş duruma gelen bu teşkilatın devamı sağlanmış ve Balkan Savaşı'na da bu teşkilat ile girilmişti. Teşkilat, Balkan Savaşı'ndan sonra tamamen kaldırılmıştı. Redif tümenlerinin iç bünyelerindeki teşkilat, nizamiye tümenlerinin aynı idi. Ancak çoğunlukla tümenler, tugaylar, alaylar ve taburlar numara almazlar, numara yerine mensup oldukları bölgelerin şehir ve kasaba isimleri verilirdi. Bununla beraber bu tümenlere numara da verilmişti. Yedi ordudan ibaret bulunan Türk Kara Kuvvetleri'nde ancak altı ordu bölgesinde redif teşkilatı bulunmakta idi. Yedinci Ordu'da redif teşkilatı yapılmamıştı.⁹⁸

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası bu konularda gelişmeler görülmeye başlamış ve 1909 yılı itibarıyla ordunun yeniden teşkil ve tensikine karar verilmişti. Ordu açısından bu yeni dönemde depolara kapatılmış bütün hafif ve ağır silahlar depolardan çıkartılarak bir teşkilata bağlanmışlardı. Meşrutiyet'le başlayan yeni teşkilat projelerine göre mevcut silah ve diğer lojistik unsurların yetersizliği görülmüş ve tedarik çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar 1917'ye kadar sürmüştür. Bu tedarikler ilk önce top alımıyla başlamıştır.

⁹⁵ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s. 26.

⁹⁶ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 78.

⁹⁷ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 78.

⁹⁸ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 80-81.

Meşrutiyet devrinin başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar Türk ordusuna giren bütün topların genel toplamı ise, 3133 adet idi. Ancak, cephane miktarları yeteri derecede değildi. Cephane sıkıntısı Balkan ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda cereyan eden muharebelerde kendini göstermişti.⁹⁹

1909'dan itibaren ordunun yeni teşkilatlanması, sevk ve idare ve eğitimin düzenlenmesi ve geliştirilmesi lüzumu artık kendini iyice hissettirince, Abdülhamit'in son senelerine doğru her ordu merkezinde harp okullarının açılması yoluna gidilmişti. Programlar zamanın gereklerine uygun bir şekilde yapıldı. Bu okulların yanı sıra piyade, topçu atış ve tatbikatları yaptırılmakla güçlendirilmeleri keza ordunun ihtiyacı bulunan astsubay ve yedek subayların yetiştirilmeleriyle ordu kadrolarına katılmaları sağlanmış oldu.¹⁰⁰ Dolayısıyla tabur ve alaylar teşkil edilmekle de okullarda eğitim görmüş bu elemanların harekât alanında, birlik sevk ve idaresinde bilgi sahibi olmaları gerçekleştirilmiş oldu. Ayrıca bunlarla da yetinilmeyip, ordunun teknik eleman ihtiyacını karşılamak üzere sağlık, veteriner tatbikat okulları, küçük ölçüde harita, demiryolu, ulaştırma ve telsiz-telgraf okulları da hizmete sokulmuştu.¹⁰¹

Harbiye Nezareti'nin sorumluluğunda bulunan askeralma işlemlerinde öteden beri asıl olan "mecburi (zorunlu) askerî mükellefiyet" sistemiydi. Bu gerektiği hallerde gönüllü ve ücretli sistemlerle de pekiştirilmekteydi. II. Meşrutiyet'in ilanına dek asker almada uygulanan askeri yükümlülük, "Ahz-ı Asker Kanunname-i Hümayun" a göre yürütülmüştü.

1909'da hazırlanan yeni bir kanunla asker almada bazı değişiklikler ve yenilikler getirilmiştir; ancak dört sene kadar bir uygulama gören bu yasa da, Balkan Harbi yenilgisinden sonra orduda yapılan reorganizasyona paralel olarak 12 Mayıs 1914'te kabul edilen yeni ve geçici bir askeri yükümlülük yasasıyla yürürlükten kaldırıldı.

Bu yeni yasa Osmanlı sülalesi dışında herkesi askerlik yapmakla yükümlü kıldı. Bedel karşılığı askerlik, yalnız barış için geçerli sayılmış, seferde kaldırılmıştı.

Barışta bedel verenler de, altı aylık bir eğitime tabi tutuluyorlardı. Memleketinde bakacak kimsesi bulunmayanların ailelerine birer miktar maaş bağlanmış olduğundan, muinsiz adı verilen bu gibilerin askere alınmaları sağlanmıştı.

⁹⁹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, C. 3, 6.Kısım(1908-1920), 1.Kitap, Ankara, 1971, s. 452.

¹⁰⁰ Sadık Tekeli, "Astsubay Okulları Tarihçesi", Askeri Tarih Bülteni, Ankara, Şubat 1992, sayı: 32, s.137.

¹⁰¹ Balkan Harbi, C. 1, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1996, s.129.

18 yaşını bitiren her gencin ilk askerlik işlemleri yapılıyor, 20 yaşını tamamlayanlar da ikinci muayeneye tabi oluyorlardı. Bir harp halindeyse, 19 ve 20 yaşlarındakiler silahlı çağrılabilirdi. Barışta 20 yaşını tamamlayan yükümlünün bu yılı izleyen Mart ayının birinci gününden itibaren tabi olacağı işlem, "Hizmet-i Mefruza-i Askeriye" kabul edilmiştir. Yeni yasa redifi kaldırmış ve toplam 25 yıl olan askerlik hizmetinin 20 yılı muvazzaf, 5 yılı da mustafazlık kabul edilmişti.¹⁰²

Yüzlerce yıl Türk Silahlı Kuvvetleri'nde yer almış olan gönüllü sistemi, zamanla türlü değişikliklere uğramıştır. II. Meşrutiyet'te çıkarılan askeralma yasası, askeri yükümlülük sistemini birinci plana geçirmişti. Bununla beraber gönüllü sistemi, büsbütün terk edilmemiş, Osmanlı-İtalyan Harbi, bunu izleyen Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı'nın bazı Türk cephelerinde (Irak, Sina-Filistin, Yemen, Asir gibi) gönüllü birlikten yararlanmıştı; ancak bu savaşın son günlerin de savaşa katılan gönüllülerden hemen hemen eser kalmamıştı.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, daha sonraki yıllarda, Türk İstiklal Harbi'nin başlarında Batı Anadolu'da ilerlemeye başlayan Yunanlılara karşı memleketlerini korumaya yerli halktan kurulan gönüllü müfrezelerin olumlu yöndeki etkinlikleri inkâr edilemez. Bununla beraber, düzenli bir ordu için gelenekselleşmiş ve vazgeçilmez bir öge olan askeri yükümlülük esası, Büyük Taarruz'dan önce kesin sonuç için daha da önem kazandığından, bu dönemde gönüllü müfrezeler de disiplin altına alınmışlardır. Böylece askeri yükümlülük tekrar birinci plana geçmiş oluyordu.¹⁰³

Balkan Harbi'ne girmeden önce, Osmanlı Genelkurmayı, ilk iş olarak Alman büyük sevk ve idare esaslarına göre hazırladığı harp harekâtı projelerinin bir tamamlayıcısı olan ikmal (lojistik) sisteminin düzenlenmesine de başlamıştı. Bu amaçla birçok tüzük, emir, cetvel ve hesaplar yapılmıştı. Ancak 1908'den Balkan Harbi'nin başladığı 1912 yılına kadar devam eden bu çalışma devresi içinde yapılan işler, memleket imkânlarıyla orantılı olmayan, Alman talimname ve tüzüklerini Türkçeye çevirmekten ibaret kalmıştı. Millî bünyeye uymayan bu modern esaslara dayanılarak yapılan türlü hazırlıklar, memleket ve ordu için bir özenti olmaktan daha ileri gidememişti.

¹⁰² Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. 10, s. 100.

¹⁰³ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923) Genelkurmay Basımevi, C. 4, 1.Kısım, Ankara, 1984, s.91.

Kabul edilen esaslara göre; ordu, kolordu, tümen ve bağımsız kıtaların lojistik desteği için geri bölgelerde menzil noktaları, tesisleri ve hatları planlanmıştı. Ordu, kolordu ve tümenlerde birçok erzak ve cephane kollarıyla ve diğer lüzumlu destek tesisleriyle donatılmışlardı. Ancak bunların hemen hepsi kâğıt üzerinde kalmış şeylerdi. Yapılan hayali ve bir istatistiğe dayanmayan hesaplara göre ambarlarda bulundurulacak yiyecek maddeleriyle cephaneler, en gelişmiş memleket ordularının dahi kısa bir zamanda meydana koyabileceği şeylerden değildi.

Gerçekle hiçbir ilgisi olmayan bu ambarlarda bulundurulmak istenen yiyecek maddeleriyle cephanelerin plan durumu genel olarak şöyle idi:

Ambar Yeri	Yiyecek ve Yem		Kaç Yıllık Tedarik
	Er	Hayvan	
İstanbul	300.000-400.000	10.000	2
Edirne	50.000	15.000	2
Kırklareli	10.000	2000	1
Lüleburgaz	40.000	10.000	1
Kırcaali	10.000	2000	1
Gümilane	10.000	7000	1
Serez	20.000	50.000	2
Selanik-Manastır	20.000	7000	2
Üsküp	30.000	50.000	1
Karaferye	15.000	7000	2
Yanya	30.000	4000	2
Köprülü	20.000	8000	2
İşkodra	50.000	7000	1
İpek	20.000	8000	2

Bu durumda gerçekçi olmayan planlar nedeniyle savaşın sonucunun daha başlangıçtan hazin olacağı açık bir gerçek olarak ortadadır.¹⁰⁴

Balkan Harbi'nden sonra, Ahmet İzzet Paşa'nın Harbiye Nazırlığı zamanında görülmüş eksikliklerin giderilmesi için güçlü tedbirler alınmaya geçilmişti. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın girişimiyle 14 Aralık 1913'te Alman Generali Liman Von Sanders'in başkanlığında Türkiye'ye bir heyet getirilmiş ve ordunun geliştirilmesi ve düzenlendirilmesiyle görevlendirilmiştir.¹⁰⁵ Sonraları 1.Ordu Komutanlığı'na atanan bu general Askerî Şura üyesi görevi de verilmekle silahlı kuvvetlerin eğitimi, teşkilatı ve

¹⁰⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. 3, s.452-453.

¹⁰⁵ 1913 yılı ordu teşkilatı için Ekler bölümündeki Tablo 7'ye bakınız.

bu meyanda idari ve lojistik faaliyetlerin düzenlenmesi yönünden silah araç ve gereç, giyim ve kuşam ve bunları gerçekleştiren ordu-donatım ve levazım teşkilleriyle, sağlık, veteriner, asker alma, istatistik demiryolu, muharebe ulaştırma teşkil ve tesislerinin güçlenmesi için alınacak kararlarda oy hakkına sahip kılınmıştı.

General Von Sanders, Harbiye Nezareti'ni haberdar etmekle birlikleri, müstahkem mevkiileri, demiryolu ve diğer ulaştırma birliklerini denetleme yetkisine de sahip kılınmıştı. 1169 Alman subayı, orduya yeni savaş teknik ve eğitimini sokma gayretini göstermekle sevk ve idare dallarında yararlı olmuşlardır.¹⁰⁶

Balkan Harbi'ndeki çabuk yenilgi, geri hizmetlerinin işletilmesi için çekirdek halinde kurulan teşkilatı da karmakarışık bir hale sokulmuş ve bütün ordunun geri hizmet işlerini alt üst etmişti. Başkomutanlık Karargâhı'nda menzil müfettişliği, şube ve kadrolarıyla birlikte ne yapacağını bilemez duruma düşmüştü. Kıtalar, kendi başlarına ve türlü ihtiyaçlarını sağlamak için insiyatiflerini kullanmak zorunda bırakılmışlardı. Geri hizmet işlerinin işletilmesinin bilinmemesi ve kavranmamış bir teşkilatla işe girişilmesinden, savaşın acı sonucu ve kaderi değiştirilememişti. Seferberliğin ilan edildiği tarihte menzil nokta komutanlığı görevlerini alan subaylar, atandıkları menzil noktalarından ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Menzil kelimesini lügat anlamıyla yorumluyorlardı. Bundan ötürü Çatalca Muharebelerinin başlamasına kadar ordunun geri hizmet faaliyetleri münferit teşebbüsler ve gayretlerle çözümlenmeye çalışılmıştı. Ordu, Balkan Harbi'nde 15 yıl öncesi 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ndeki yeterliliği bile gösterememişti. Gerek Şark (Doğu) Ordusu ve gerek Garp (Batı) Ordusu Cephelerinde esaslı bir ikmal merkezi kurulamamıştı. Menzil nokta komutanı olarak görevlendirilen subaylar ise, seferberlikle beraber aldıkları emirlerde: "*Siz.....Menzil Nokta Komutanlığı'na tayin oldunuz. Seferberliğin.....inci günü orada bulunarak vazifenize başlayınız*" gibi birkaç kelimelik talimat alabilmişlerdir. Ömürlerinde ilk defa işittikleri bu menzil nokta komutanlığının ne demek olduğunu bilmeyen bu subaylar, bu noktalara geldiklerinde hiç kimseyi bulamamışlar ve yalnız kalmışlardır. Buna karşılık, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'nin planlarında buralarda her türlü teşkilat ve tesisatın mevcut bulunduğu kâğıt üzerinde tespit olunmuştu.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.10 s.100.

¹⁰⁷ Mehmet Nihat, 1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi, C. 1, Askeri Matbaa, İstanbul, 1340 (1924), s. 48-49.

1915'te seferberlikle beraber gerek Harp Okulu'ndan yetişen subay namzetleri ve gerekse yedek subay eğitim merkezlerinden yetişen çeşitli sınıf subay namzetleri ihtiyacı karşılayamaz olmuştur. Dolayısıyla kara ve deniz kuvvetleri dâhil, vaktiyle emekliye ayrılmış bulunanlar sınıf ve rütbelerine göre çağrılarak ihtiyacın karşılanmasına çalışılmıştı. Daha sonraları ise Beylerbeyi'nde faaliyet gösteren Yedek Subay Okulu'na çavuşken subay niteliği gösterenlerden, talimgâhlarda yetiştirilerek subaylığa dönüştürülenler kadrolara alınarak küçük rütbe eksikliğinin ikmaline çalışılmıştı.¹⁰⁸

Birinci Dünya Savaşı'mı izleyen Mondros Ateşkesi (30 Ekim 1918) sıralarında İstanbul'daki başkomutanlığa bağlı yedi ordu komutanlığı vardır. Mütarekenin ilgili hükümlerine göre, buldukları yerlere en yakın İngiliz ve İtalyan garnizonlarına teslim olmaları gerekiyorsa da teslim olmamışlar, bir süre daha buldukları yerlerde kalmışlardır. Bir müddet sonra Çanakkale'de 5'inci Ordu lağvedilmiş, müstahkem mevkiî birlikleri İstanbul'a nakledilmiş; İzmir'deki 8'inci Ordu'nun büyük bir kısmı lağvedilmiş, Adana'daki Yıldırım Ordular Grubu lağvedilmiş, Nusaybin'deki 6'ncı Ordu lağvedilerek kolorduya dönüştürülmüş, Kars, Ardahan ve Batum boşaltılmış, Erzurum'daki 9.Ordu lağvedilmiştir. Bazı bölgelerde, ordular tümen ve kolordulara indirilmişti.¹⁰⁹

11 Kasım 1918'de Harbiye Nezareti Mondros Ateşkes anlaşması gereğince ordunun terhisini emretti. Bu sırada silahaltındaki Osmanlı ordusunun yekûnu yaklaşık olarak 400 bin askerdirdi.¹¹⁰ Teşkilat, personel ve silah gücü bakımından çok zayıf durumda bulunan ordu birlikleri Mondros Mütarekesi hükümlerine uyularak kadrolar haline getirilmişti. Tüm kuvvetler toplamı 50.000'i geçmemekte ve bu durum ile de istila kuvvetlerini, düşmanı memleketten uzaklaştırmaya, vatanın bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlamaya yeterli olamamaktaydı. Ayrıca ordu birliklerinin, işgal ve istila kuvvetleriyle çarpışmaları padişah ve İstanbul Hükümeti tarafından kesinlikle men edilmiş bulunmaktaydı.¹¹¹

¹⁰⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. 10, s.203.

¹⁰⁹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920–29 Ekim 1923), C.4, 1.Kısım s.82–83.

¹¹⁰ Sina Akşin, "Millî Mücadele ve İstanbul Hükümetleri", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C.5, İstanbul, 1985 s.1176.

¹¹¹ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s.240. Ayrıca bkz. Türk İnkılâp Tarihi; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973, s.15.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, 27 Ocak 1919'da, Harbiye Nazırı olan Fevzi Çakmak, General Milne'ye yazdığı bir yazı ile Türk ordusunun elinde 40801 tüfek, 756 makineli tüfek ve 632 top bulundurulmasını teklif etmişti. Birçok tartışmalardan sonra, 29 Mayıs 1919'da tüfek sayısı 40878 olmuşsa da makineli tüfek adedi 240'a ve top adedi 256'ya indirilmişti. Bu silah kadrosundan sonra ordunun elinde Birinci Dünya Savaşı'ndan geri kalan hafif ve ağır silahlarla cephanelerin İtilaflara teslim edilmesi istenmiştir. Ve bu şekilde İtilaf ordularına birçok silah ve cephaneye teslim edilmişti.¹¹²

II. Meşrutiyet'in ilanından önce olduğu gibi, bundan sonra gelen devreler içinde de ordunun her türlü yiyecek, yakacak, eşya donatım, gereç ve cephanesinin taşınması için kullanılan ve teşkilata bağlanan araçlar, yüksek kapasitede olmayan bir takım yerli araçlardan ibaretti. Her ne kadar Balkan Harbi'nden sonra ve özellikle Birinci Dünya Harbi sırasında Almanlar tarafından yapılan yardımlarla orduya bir miktar motorlu araç katılmışsa da, ordu taşıma araçlarının çoğunluğunu hayvanlı araçlar teşkil etmekte idi. Genel olarak bunlar, bir çift öküzle çekilen iki tekerlekli kağnılar, tek atla çekilen iki tekerlekli arabalar, bir çift öküz, manda ya da atla çekilen dört tekerlekli arabalarla tek at, katır, merkep ve develerdi.¹¹³

Bu durum, gerek Birinci Dünya Savaşı, gerekirse İstiklal Savaşı sırasında nakil, ulaşım, hareket kabiliyetinin ne denli ağır ve zor şartlarda olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Mütareke sonrası ordular dağıtılıp ordu komutanlıkları lağvedilmişse de buna karşılık üç ordu müfettişliği kurulmuştu. Buna göre, 1. Ordu Müfettişliği İstanbul'da, 2.Ordu Müfettişliği Konya'da, 3. Ordu Müfettişliği de Erzurum'da bulundurulmuştu.

Bu konuş ve kuruluş Yunanlıların İzmir'e çıkarılmalarından önceki durumdu. Türk Ordusu ancak TBMM'nin açılmasından sonra esaslı bir şekilde düzene sokulmaya başlamış ve nihayet Doğu Cephesi'ndeki 15. ve 13. Kolordulardan başka Batı Cephesi'ndeki kuruluş ve konuş durumu oluşturulmuştu.¹¹⁴

Doğu hudutlarımızda bulunan 15.Kolordu dışında, eldeki bütün silahlı güç, her türlü imkândan yoksun, 20-100 kişilik alaylardan oluşan, toplam asker mevcudu hiçbir zaman 2000 eri geçmeyen sözde 20 tûmenden ibaretti. Her türlü lojistik destekten

¹¹² Teslim olunan silah ve cephanenin ayrıntıları için bkz. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1962.

¹¹³ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi(1908-1920), C. 3, 6.Kısım 1.Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1971, s.450-452.

¹¹⁴ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s.239-240.

yoksun bulunan bu birlikleri, gerçek savaş güçlerini yitirmişlerdi. Donanma düşman kuvvetlerin denetimi altına girmişti. Hava gücü ise uçuş niteliğini kaybetmiş birkaç uçaktan ibaretti.¹¹⁵

Mondros Ateşkes Anlaşması tümenlerin mevcudunu 200 kadar saptamıştı. Bu, gerçekte bir alay mevcudu bile değildi. Ayrıca, çeşitli nedenlerle taburların mevcudu 50-60 kişiye düşmüştü.

Ordu eğitim ve disiplin bakımlarından da önemli ölçüde zedelenmiş durumdaydı. I. Dünya Savaşı'nda vatanına ve milletine karşı görevini eksiksiz yapmış olmasına karşın, ordunun kahramanlık menkıbeleri unutulmuş gibiydi. Sosyal ve ekonomik alandaki bozukluklar ordu üzerinde kötü etkilerini göstermekteydi. Bu etki ve sarsıntı da çok firar şeklinde kendisini gösteriyordu.

Osmanlı Devleti büyük bir iktisadi-mali bunalım içindeydi. Hemen hemen savaşın sonuna kadar subaylar, diğer memurlar aralıklı uzun sürelerce aylık alamamışlar, ordunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak çok zor ve kıt kanaat olmuştu. Sanayi, ulaştırma, lojistik yetenekler ve benzerleri yok denecek durumdaydı.¹¹⁶

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve içinde iyi yetişmiş olan subay ve astsubaylar maddi, manevi bir yorgunluk ve bunalıma düşmüşlerdi. İstanbul'daki ve Anadolu'daki bu gibi kimseler, saltanat idaresiyle, düşmanların çeşitli baskı ve propagandaları ile karşılaşıyorlardı.

Başkent'teki subaylar, vatanlarının yer yer işgal edilmesi ve milletin her türlü eziyetlere uğratılması yüzünden büyük üzüntü içindeydiler. Harbiye Nezareti'nin, Türk subaylarını İtilaf Devletleri subaylarına saygı göstermeye, selam vermeye mecbur tutması, onları dairelerde ve dışarıda sivil giyinmek zorunda bıraktı. Bu durum, şerefli bir milletin ordu mensuplarının hazmedebileceği şeylerden değildi. Kısacası hakaretler, baskılar, acılar onları kurtuluş çareleri düşünmeye, çevresinde toplanabilecekleri önderler aramaya yöneltiyordu. Ne var ki, her düşünce ve hareketi gizli tutmak zorundaydılar. Her şeye karşın, subay ve astsubay toplulukları kaynak olabilecek, güvenilebilecek belirtiler yansıtıyorlardı. Değerli önderler bu gerçeği görüp, yararlanma çarelerini bulabiliyorlardı.¹¹⁷

¹¹⁵ Ertuğrul Zekai Ökte, Millî Mücadele Döneminde Millî Hareketler-Ordu İşbirliği, Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğ Sunumu, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 10-11 Kasım 1980, s.12.

¹¹⁶ Cihat Akçakayalıoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın Yüksek Askeri Yönetimi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s.235.

¹¹⁷ Akçakayalıoğlu, a.g.e, s.236-237.

2. Havacılık Şubesi

1909-1910'da Avrupa ordularının kuruluşuna giren havacılığa, ilk defa Trablusgarp Savaşı'nda ihtiyaç duyuldu. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Kur. Yb. Süreyya Bey'i bir "tayyare istasyonu ve mektebi" açmakla görevlendirdi. Süvari yüzbaşı feza ve istihkâm Teğmen Yusuf Kenan'ı Fransa'daki Bleriot Havacılık Okulu'na öğrenime yolladı. Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte yurda dönen havacılarımız, bu savaşın özellikle ikinci döneminde keşif uçuşlarıyla yararlı hizmetlerde bulunmuşlardı.¹¹⁸

1910 Yılında Avrupa'da havacılık alanında büyük bir gelişme olmuş, bu gelişme askeri alana geçmişti. Bu gelişmeyi yakından izleyen Osmanlı Hükümeti'nin o zamanki Millî Savunma Bakanı (Harbiye Nazırı) Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle 1911 yılında Genelkurmay Başkanlığı'na askeri havacılıkla uğraşacak, bir şube kurulmuştu.

Hava Kuvvetleri'nin kuruluşu 1911'de Genelkurmay'da bir "Hava Şubesi"nin açılmasıyla başlamıştır. Fransa'ya iki subay gönderilerek pilot yetiştirildiği gibi 3 Temmuz 1912'de Safraköy'de bir "Hava Okulu" kurulmuştur. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa havacılıkla ilgili Kıta'at-ı Fenniye ve Mevki-i Müstahkeme Müfettiş-i Umumiyesinin 2. şubesine bağlı bir hava komisyonu da kurdu. 1 Haziran 1911'de kurulan bu çekirdek teşkilatla, dünya orduları arasında en eskilerden olan silahlı kuvvetlerimizin içinde, aynı sevk ve fedakârlıkla görevini yapacak olan hava kuvvetlerimizin de temeli atılmış oluyordu.¹¹⁹

1912 yılında İstanbul'da Yeşilköy'de bir Hava Uçuculuk Okulu açılmış, uçuş eğitimi için iki subay Fransa'ya havacılıkta ileri gitmiş memleketlerde inceleme yapmak, uçak, balon almak üzere bir kurul da Avrupa'ya gönderilmişti.

Uçuş eğitiminden dönen subaylarla ve Fransa'dan alınan uçaklarla Yeşilköy'de pilot ve rasit (gözetleyici) yetiştirilmesine başlanmıştı. Ayrıca Fransa ve İngiltere'ye uçuş eğitimi için subaylar gönderilmişti. Avrupa'dan dönen kurul, Fransa, Almanya ve İngiltere'ye uçak malzemesi sipariş etmişti. Ancak Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kurduğu kabinede Millî Savunma Bakanlığı'na Nazım Paşa getirildi. Nazım Paşa gerekli ödenekleri ayırmadığından Balkan Savaşı'nda havacılıktan yararlanılamamıştır.

¹¹⁸ Enver Günsel, 'Hava Kuvvetleri', Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 10, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 2626.

¹¹⁹ İsmail Kayabalı-Cemender Arslanoğlu, "Türk Hava Kuvvetleri", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1972, sayı:116, yıl:10, s.472.

Enver Paşa¹²⁰, Millî Savunma Bakanı olunca askeri havacılık yeniden ele alınmış, bu nedenle Fransa'dan Hava Yüzbaşısı Dogois anlaşmalı olarak Yeşilköy Hava Okulu'na müdür olarak getirilmişti. Dogois, Fransa'dan 6 Gordon, 6 Mardon, 3 Ferman uçağıyla pilot yetiştirme işine hız vermiştir. Bu arada, Fransa'dan uçaklar tedarik edilemeyince Almanya'dan 12 uçak getirilmişti.¹²¹

I. Dünya Savaşı'na hazırlıksız giren Osmanlı Ordusu, hava kuruluşlarının yönetimini Almanlara bırakmıştı. Savaşın başlamasında mevcut 4-5 uçak, savaşın devamınca 18 bölüklük bir hava gücüne dönüşmüş ve Çanakkale, Filistin, Irak, Medine ve Kafkas Cephelelerinde görevlerini başarı ve kahramanca yerine getirmişlerdi. Müttefiklerinin yenilmesiyle silahtan arındırılan Osmanlı Devleti'nin elinde hava kuvveti olarak bir miktar uçak, pek az sayıda pilot kalmıştı.¹²²

Yeşilköy'de, kısa bir süre içinde uçuş alanı ve iki tane de uçak hangarı yapıldı., iki uçak satın alındı. İlk askeri pilotlarımız olan Fesa ve Kenan Beyler uçuşlara başladılar. 1912 yılında getirilen uçak sayısı 17'yi buldu. 1912-1913 Balkan Savaşı sırasında 24 Eylül 1913'de Tğm. Nuri Bey'in Edirne'den İstanbul'a uçmasıyla ilk uzun mesafe uçuşunu yapmış oluyordu.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Türk Hava Kuvvetleri'nin teşkilat ve idaresi, o zamanki müttefiklerimiz olan Alman subaylarına verilmişti.

3 Temmuz 1912 yılında ilk olarak Safraköy'de kurulmuş olan Hava Okulu, Balkan Savaşı'nın ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle uzun süre tam randımanla çalışmamış, bu harp süresi içinde Fransa ve Almanya'dan gelen uçuş öğretmenlerinden, istenildiği şekilde faydalanılamamıştır. Türk Pilotları birbirini izleyen Balkan, I.Dünya ve İstiklal Savaşlarında teknik imkânsızlıklara rağmen kendilerine düşen görevi başarıyla yerine getirmişlerdir.”¹²³

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi üzerine havacılarımız, yurdun savunulmasında kendilerine düşen görevleri en iyi şekilde yerine getirebilmek için

¹²⁰ Enver Paşa hakkında bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 11, İstanbul, 1995, s. 261-264.

¹²¹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. 10, s.97-98.

¹²² Cemal Özkan, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ordu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1267-1268

¹²³ Fahri Çoker, Tanzimat ve Ordu'daki Yenilikler, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1266

seferber olmuşlar; savaş süresince Çanakkale, Filistin, Irak ve Kafkasya'da canları pahasına birçok büyük ve yararlı hizmetler görmüşlerdir.¹²⁴

Rep fabrikasıyla yapılan sözleşmeye göre ısmarlanan uçaklardan birisinin hemen 27 Nisan 1912 tarihine rastlayan padişahın (Mehmet Reşat) tahta geçiş şenliklerine yetiştirilmesi istenmişti. Gerçekten de bu şenlik gününden bir gün önce pilot Gordonel idaresinde İstanbul'a gelmiş ve uçuşu yapmıştı. İlk Türk uçağı saat 13.20'de Yeşilköy'den havalanmış ve saat 13.30'da padişahın töreni izleyeceği yere varmasıyla birlikte havada görünmüştü.

Alınan bir uçağın değeri 30.000 Frank idi. Uçağın hızı saatte 30-100 km kadardı. Pervanesi dakikada 1200 devir yapıyordu. Motor sistemi Gnom sistemiydi. Boyu 12, kanattan kanata genişliği 12,5 metre idi.¹²⁵

3. Jandarma

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman jandarma birlikleri 30 alay ile 5 bağımsız taburdan ibaretti. Toplam personel mevcudu 2.371 subay; 39.268 er ve erbaş ile astsubaylardan ibaret idi.¹²⁶ II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte silahlı kuvvetlerde yapılan yeni bir düzenlemeye paralel olarak, jandarma kuvvetlerinde de yeniden bir örgütlenmeye gidildiği görülmektedir.¹²⁷ Harbiye Nezareti'nin kurulmasını içeren bu düzenlemede, bütün jandarma teşkilleri bu nezarete bağlanmıştır.¹²⁸

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine Rumeli'de görevli yabancı subaylar iade edilmiş ve bu teşkilat bütün ülkeye yaygınlaştırılmıştı. 1908'de ilk jandarma subay okulu Selanik'te "Jandarma Zaptiye Müşirliği" yerine teşkil edilmiş olan "Jandarma Daire Reisliği" lağvedilerek "Umum Jandarma Komutanlığı" kurulmuştu. I.Dünya Savaşı esnasında yurttan güvenliği sağlayan jandarma, Çanakkale, Suriye, Irak, Galiçya ve Kafkasya cephelerinde dış düşmana karşı jandarma alay ve taburları halinde kahramanca savaşmıştı. Mütarekede Sadrazam Damat Ferit Paşa, Anadolu'daki millî ayaklanmaları bastırmak üzere 16 Mart 1919'da jandarmayı Dâhiliye Nezareti'ne bağlamıştı.¹²⁹

¹²⁴ Cumhuriyet'in 61'nci Yılında Hava Kuvvetlerimiz, Güncel Konular, Hava Kurulu, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1950, s.23.

¹²⁵ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. 3, s.300-301.

¹²⁶ Kemal Sancar, Cumhuriyet'in 61'inci Yılında Jandarma Genel Komutanlığımız, Genel Konular, Ank. Gnkur. Basımevi, 1990, s.41.

¹²⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. 4, I. kısım, s.388.

¹²⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. 4, I. kısım., s.388.

¹²⁹ Özkan, a.g.m, s.1268.

1909'da yabancı ülkelerden (İtalya, Fransa ve İngiltere gibi) getirilen askeri kurullara mensup jandarma subaylarının bir kısmı Jandarma Daire-i Merkeziyesi'nde, bir kısmı da 1913 sonuna dek İzmir, Trabzon, Beyrut ve Bağdat'ta müfettiş olarak görevlendirilmişlerdi. Bu sıralarda Jandarma Daire-i Merkeziyesi'nin adı da Umum Jandarma Komutanlığı olarak değiştirilmiştir.¹³⁰

31 Mart Vakası ertesi işbaşına gelen hükümet, Harbiye Nezareti'ne bağlı bir Umum Jandarma Komutanlığı ihdas etti. Başına Hilmi Paşa'yı getirdi. Eskiden jandarma örgütünde hizmet görmüş yabancı subayların bir kısmı tekrar davet edildiler.

Jandarma Müfettiş-i Umumiliği'ni kurularak başına İtalyan Kont Rabılan getirildi. Ülke altı müfettişlik bölgesine (İstanbul, İzmir, Trabzon, Elazığ, Bağdat ve Beyrut) ayrılarak her bölgeye birer yabancı müfettiş ve bunların maiyetine Türk subaylar verildi. 1903'te Rumeli'de başlayan İslahat Hareketleri sırasında Selanik'te bir jandarma Zabıt Mektebi açıldı. Alman Von Altzen okul müdürlüğüne getirildi. İtalyan ve Türk subaylardan oluşan bir tedris heyeti oluşturuldu. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişinden sonra Jandarma Zabıt Mektebi İstanbul'a taşındı. Balkan Harbi'nden sonra, 10 Temmuz 1913 günlü Jandarma Zabıt Mektebi Nizamnamesi ile okul genişletilerek yeniden örgütlendi.¹³¹

Rumeli İslahatı sırasında ayrıca Jandarma Gedikli Erbaş Okulu ve Jandarma Er Okulları açılmıştı. Jandarma er kadrosunun oluşturulması için ilk kez Selanik'te Jandarma Zabıt Mektebi'nin yanında açıldı. II. Meşrutiyet'ten sonra bunların sayıları çoğaltıldı. 1913 yılında bu okullar jandarma alaylarında, Efrad-ı Cedide Mektepleri'yle birleştirildiler.

Osmanlı Devleti'nde öteden beri zabıta kuvvetlerine yardımcı çarşı ve mahalle bekçileri bulunuyordu. Bunların durumu 12 Mayıs 1914 günlü bir kanunla açıklığa kavuşturuldu. Bundan böyle şehir ve kasabalarda çarşı ve mahallelerde bekçi kullanılması zorunlu oldu. Bekçilerin seçimi ve ücretlerinin tayini mahalli idare heyetlerince yürütülecek, ücretler haktan toplanacaktı. Aynı yıl 2 Ağustos günlü bir

¹³⁰ Cumhuriyet'in 50'nci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Ettüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974 s.49. Yürütme etkinliğini arttırmak isteyen İstanbul Hükümeti, bu tarihe dek Harbiye Nezareti'ne bağlı bulunan Umum Jandarma Komutanlığı'nı çıkardığı bir kararnameyle İçişleri Bakanlığı'na bağlamış ve bunun 16 Mart 1919'da yürürlüğe koymuştur (Cumhuriyet'in 50'inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s.49.)

¹³¹ Zafer Toprak, 'Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Kolluk Kuvvetleri', Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1270-1271.

kanunla köylerde ve kasabalar dışında inzibatı sağlamak, binaları ve mezruatı (ekinleri) korumak için bekçi kullanımı zorunluluğu getirildi. Bunlara "Kır Bekçileri" dendi.¹³²

Birinci Dünya Savaşı öncesi böyle bir gelişme gösteren jandarma teşkillerinin bu savaş boyunca Türk Silahlı Kuvvetleri yanında ve emrinde olarak, bir yandan iç güvenliği sağlarken, öte yandan da çeşitli cephelerde yurt savunmasına katıldı.¹³³

Birinci Dünya Savaşı'nda, ateşkes süreci devlet içinde ordu yapısını etkileyen en önemli unsurlardan biri oldu. Bu dönemde Jandarma Kuvvetleri, ordu mevzuatlarının azaltılmasıyla ilgili hükümlerin dışında tutulmuştu. Başka bir deyişle jandarma mevcutlarına dokunulmamıştı. Bu itibarla ülkede değişiklik ve güvenliğin sağlanması bakımından İstanbul Hükümeti'nce jandarmanın takviyesi yönüne gidildiği anlaşılmaktadır.¹³⁴

Aslında, ateşkesin imzalandığını öğrenen Mustafa Kemal Paşa henüz, ordular grup komutanlığından önce, jandarmanın güçlendirilmesiyle ilgili önlemlerin alınması konusunda etkin olmuş ve bir grup erler, terhis edilmeyerek jandarmaya devredilirken, savaş deneyimi olan yetenekli yedek subayların da jandarmaya alınmalarını sağlamıştır.

1914 başlarında teşkil edilerek Anadolu'da mevcut birliklere eklendiği anlaşılan 18 jandarma taburunu da kıyı gözetleme, düzensizlik, güvenlik hizmetleriyle, İstiklal Harbi'nin sonuna kadar çeşitli görevler verilmiştir. Yine bu sene içerisinde merkez ve illerdeki Jandarma Teşkilleri'yle ilgili genel konuları kapsayan bir yasa çıkarılmış, bunu da 26 Ekim 1917'de sivil makamlarla ilişkilerdeki aksaklıkları gideren 17 maddelik diğer bir kararname izlemiştir. Oldukça iyi esaslar içerdiği anlaşılan bu kararname de uzun yıllar uygulanmıştır.¹³⁵

Yürütme etkinliğini arttırmak isteyen İstanbul Hükümeti, bu tarihe dek Harbiye Nezareti'ne bağlı bulunan Umum Jandarma Komutanlığı'nı çıkardığı bir kararnameyle İçişleri Bakanlığı'na bağlamış ve bunu 16 Mart 1919'da yürürlüğe koymuştur.¹³⁶

D. HARBİYE NEZARETİ DÖNEMİNDE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında savaşlarda arka arkaya alınan yenilgiler karşısında yöneticiler çözümü orduyu yeniden düzenlemekte görüyorlardı. Bu

¹³² Toprak, a.g.m, s.1271.

¹³³ Hüseyin Işık, "Çanakkale ve İstiklal Savaşı'nda Türk Jandarması", Ankara, Jandarma Genel Komutanlığı Basımevi, Ankara, 1974, s. 215.

¹³⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. 4, 1. kısım, s.389.

¹³⁵ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. 4, 1.Kısım, s.389.

¹³⁶ Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 49.

amaçla girilen çeşitli reformlar daha çok orduyla sınırlı kaldı. O tarihten bu yana devam eden çağdaşlaşma/batılılaşma akımlarının önderliği büyük ölçüde siyasal bir anlayış içinde askerî bürokrasi tarafından üstlenilmiştir.¹³⁷ Orduda başlatılan bu batılılaşma ve reformlar zincirinin sonuçlarından biri de askerî kadroların politize olmalarıdır.¹³⁸

Abdülhamit'in okullarından çıkan memurlar, subaylar ve aydınlar, kendilerinden önceki Genç Osmanlılar ve Jön Türkler'in aksine, giderek daha çok alt sınıflardan geliyordu. Bunların mevcut yönetici sınıfla bir ilişkileri olmadığından, amaçlarına ulaşmak için düzeni gerektiğinde zor kullanarak değiştirmeye hazırdılar. Özellikle orduda alt düzeydeki subay kadrolarına tabi sınıfın eğitim görmüş, politik düşünceye sahip ve uzun yıllar Makedon ve Ermeni teröristlerine karşı başarısız bir mücadele vererek düş kırıklığına uğramış insanlardan oluşuyordu. En önemli görevlerinin, politikacıların askerlerin hareketlerini engellemesini ortadan kaldırmak olduğunu kabul ediyorlardı.¹³⁹

Saltanatı boyunca II. Abdülhamit, Osmanlı ordusunda insan gücünün artırılmasına ve Avrupa'dan özellikle Almanya'dan silah alımına önem verdi. Bu durum ordunun güçlü görünmesini sağladı fakat ortaya çıkan mali yük Osmanlı Devleti'ni zor durumda bıraktı. Sultan Abdülhamit, bu dönemde bir ikilem içindeydi. Hem ordudaki yenilikleri sürdürmek ve böylece topraklarını korumak, hem de subayların ve askerlerin isteklerini karşılamak zorundaydı. Bu nedenle orduda ücretlerin ödenmesi, giyim ve beslenme oldukça düzensizdi. İşte bu şartlar altında ideal askerî örgütlenme ile mevcut askerî düzen arasındaki farkları gören ve öğrencilik yıllarında tanıştıkları liberal fikirlerin de etkisiyle sadece orduda değil, devlet teşkilatında da köklü değişiklik isteyen bir hoşnutsuz subay grubu ortaya çıkmaktaydı ve isteklerini gerçekleştirmek amacıyla kendilerine III. Ordu'yu merkez olarak seçmişlerdi.¹⁴⁰

Sultan meclisi kapatmış ve koyu bir istibdat uygulayarak 30 yıl sürecek kapalı bir düzen kurmuştu. Ayrıca Ocak 1919'da Harbiye Mektebi öğrencileri, nizamnamelerin aşırı sertliği, yabancı dil öğrenmedeki güçlüklerden şikâyetlerde

¹³⁷ Emre Kongar, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınları, İstanbul, 1976, s.78.

¹³⁸ Mevlüt Bozdemir, Ordu-Siyaset İlişkileri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.10. İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 2649.

¹³⁹ Shaw-Shaw, a.g.e., s.320.

¹⁴⁰ Gül Tokay, Makedonya Sorunu-Jön Türk İhtilalinin Kökenleri, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

bulunarak birtakım isyan hareketine girişmişler. İsyanın elebaşlarının cezalandırılması Harbiyelilerin Abdülhamit idaresine olan husumetlerini daha da arttırdı.¹⁴¹

Bu arada Girit, Mısır ve Makedonya meselelerinden dolayı devlet zor durumda kalmıştı. Bu bölgelerde görev yapan hürriyet fikrine sahip subayların Kanun-i Esasi tekrar ilan edilirse sorunun ortadan kalkacağını söylemeleri yeni fikir ve siyasi oluşumların doğmasına sebep oldu. Bunlardan birisinin Osmanlı'nın son yıllarına damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Birinci Meşrutiyet'in çok kısa ömürlü oluşu İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerini orduya dayanmanın zorunluluğuna inandırmıştı. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'yle birleşti.(1907)¹⁴²

Makedonya bölgesinde merkezi Selanik olarak teşkilatlanan bu cemiyet mensupları ve Harbiye'den yetişen ve özellikle Alman hocalarından etkilenen Harbiyeliler hürriyet fikrini ön planda tuttular. Ayrıca Harbiye'den mezun subayların ilk olarak bu bölgeye gitmeleri ve buradaki çetelerle uğraşmaları, onların gizli bir şekilde teşkilatlanmasına katkı sağlamıştı.

İhtilalin lider kadrolarında yer alan III. Ordu subayları, Sultan Abdülhamit'i devirmekle işlerin halledilebileceği zannına kapılmışlar ve kendilerine tek hedef olarak Meşrutiyet'in ilanını seçmişlerdir.

1908'lere doğru, Osmanlı ülkesindeki kötü durum Abdülhamit'in katı idaresi ile "meclis" in olmaması sebep gösteriliyordu. Abdülhamit'e karşı hareket, 1908 Haziran'ında İngiliz ve Rus hükümdarlarının Reval'de buluşmaları ile iyice hızlandı. Bu iki hükümdarın aldıkları kabul edilen, ülkeyi paylaşma kararını etkisiz kılmak için hemen harekete geçilmesi gerekiyordu. Meşrutiyet'in (tekrar) ilan edilip meclis de açılınca her şey düzelecek diye düşünenler askerî isyan hareketine giriştiler. 1902'deki ihtilalden beri hareketli olan Makedonya'da bazı birlikler dağa çıktı. Manastır'dan başka, Selanik ve ülkenin diğer yerlerinde de kaynaşmalar oluyordu. Seçimlerin yapılması için karar verilmiş ve büyük ümitlerle beklenen meclis 17 Aralık 1908'de açılmıştır. Siyasal yaşamda, ilk olarak ve açık bir şekilde ordunun müdahalesi 1876 Kanun-i Esasi'nin ilanında görülmüştü. Padişah açıkça tehdit edilerek getirilen I.Meşrutiyet, askerlerin eseri idi. Ayrıca 1908'de bir devrime dönüşen Jön Türkler

¹⁴¹ Zekeriya Türkmen, Osmanlı Meşrutiyeti'nde Ordu-Siyaset Çatışması, İrfan Yayınları, 1993, s.19.

¹⁴² Fahri Çeliker, "Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ordu-Hükümet İlişkileri", İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s.25.

akımının eyleme geçirilmesi de ordunun kendini ortaya koymasıyla gerçekleştirilebilmiştir.¹⁴³

Anlaşılacağı üzere ordu, yönetimdeki etkinliğini faal bir şekilde ortaya koymuştur. İlerleyen süreçte gerçekleşmesinde etkili olan yönetimi koruma çabası göstererek de bu etkinliğini daha da güçlendirmiştir. Özellikle İttihat ve Terakki'nin güçlenmesi ile birlikte ordunun siyaset içindeki durumu, diğer bir deyişle siyasi müdahaleleri had safhaya ulaşmıştır.

1. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909)

20. yy. başlarında ordu içindeki mektepli subaylar artmış ve ordu siyasal anlamda da etkin bir güç haline gelmiştir. 3 Temmuz 1908'de Makedonya'nın Osmanlı topraklarından kopma ihtimali üzerine ordu içerisindeki güçlerini harekete geçiren İttihat ve Terakki, Kolağası Niyazi Bey'in dağa çıkmasını sağladı. Ardından hareketi bastırmak için gönderilen Arnavut Şemsi Paşa, İttihat ve Terakki'ye mensup Teğmen Atıf tarafından vurulunca olaylar büyüdü. Manastır'da ilan edilen Meşrutiyet'ten sonra II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe sokarak ordunun siyasal yaşamın her alanında kendini duyuracağı bir dönemin kapısını açmıştı.¹⁴⁴ II. Meşrutiyet'in ilan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gücünü de kanıtlamış oluyordu. Artık bundan böyle İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu'nda ihmal edilmemesi gereken bir güç haline gelmişti.¹⁴⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti kendiliğinden Meşrutiyet'i ilan edince Abdülhamit, anayasayı yeniden yürürlüğe koymayı kabul etti. Meşrutiyet'in ilanı ile iktidar İttihatçıların eline geçmiş oldu. Fakat genç İttihatçılar, o günlerde iktidarı doğrudan üzerlerine almaya cesaret edemediklerinden iktidar Sait Paşa Hükümeti'ne bırakıldı. Böylece, Saray-Babıâli-İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi'nden oluşan bir iktidar üçgeni meydana geldi. Tabii bu üç başlı idarede istikrarın temini çok güç olduğundan sık sık sadrazamlar ve hükümetler değişti. Sait Paşa, Kamil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Tefik Paşa hükümetleri birbirini takip etti.¹⁴⁶

Hürriyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti geri planda bütün devlet işlerine el atmaya başlamasıyla saray, hükümet ve cemiyet arasındaki mücadele 1908 Ağustosundan itibaren bazı sürtüşme ve bunalımlara yol açtı. Eylül ayında

¹⁴³ Cumhuriyet Dönemi'nde Ordu-Siyaset İlişkisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1987, s.155.

¹⁴⁴ Kayalı, a.g.m., s.1254.

¹⁴⁵ Kayalı, a.g.m., s.1256.

¹⁴⁶ Çeliker, a.g.m., s.25.

İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde çıkan isyanlar, diğer yandan yeni rejimin dini baltaladığı propagandası, olayları gittikçe karışık hale getirdi.¹⁴⁷

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından ordu, elini siyasetten çekmesi gerektiği yerde çekmemiş, bu durum zararlı sonuçlar doğurarak sürmekte devam etmiştir. Bunun baş nedeni İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tutumu yüzünden, ordunun politikaya bulaşmak ve karışmaktan kurtulamamasıydı. Süreç içinde, alışılmamış bir özgürlük havası ve yabancı ülkelerin çıkar amaçlı kışkırtmaları sonucu rejim karşıtı gerici bir isyan olan 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) çıkmıştır. Bu isyan bir kısım ordu mensubunu da kendilerine katmayı başarmıştı.

13 Nisan 1909 gecesi şeriat isteyenlerin başlattığı ayaklanma, Hüseyin Hüsnü Paşa komutasında Selanik'ten getirilen ve Edirne'den katılan diğer ikinci bir tümenin oluşturduğu "Hareket Ordusu" kuvvetleriyle bastırıldı.

Hareket Ordusu adına meclise gelen Ahmet Bey mecliste verdiği izahatta, Selanik'ten gelen askerin hasmane bir tavrı olmadığını, sadece Meşrutiyet'in tehlikede olduğu haberi üzerine gelmekte olduklarını, bundan dolayı dönmelerine imkân olmadığını belirtiyordu. Bundan da anlaşılabilceği üzere önceleri yenilik karşıtı olan ordu, artık yenilik istiyor ve bunun savunucusu olduğunu ispatlıyordu. Aslında klasik dönem ordusunda da ordu düzeni korumaya çalışıyordu. Ancak önceleri padişah veya devlet adamları yenilik isterken veya yaparken ordu karşı çıkıyordu. Bu dönemde ise padişah eski kudretine dönme arzusunda olup yenilgi kaldırmaya çalışırken ordu düzenin savunucusu olduğunu ve bunun için tehlikeli gördüğü bir durum karşısında tavır aldığını gösteriyordu. Yani bu dönemde ordu, aslında padişahın emrinde görünüyorsa da padişaha karşı bir girişim yapmaya çalışıyordu.

Sonuçta 31 Mart olayını hazırlayanın Abdülhamit olduğu gerekçesiyle padişah tahttan indirildi ve yerine kardeşi Mehmet Reşat geçirildi.

Gerici hareketlere, istibdada karşı çeşitli görevlerdeki komutan ve diğer subayların, askerî öğrencilerin daha önce bir fikri hazırlık içinde buldukları açıktır. Onların ileri gelenlerinden biri olan Mustafa Kemal, bu sıralarda 17'nci Redif Tümeni Kurmay Başkanı göreviyle Selanik'te bulunuyordu. Malum olan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a giderek ihtilali bastırması kararı verilip kuvvetler tertiplenince, Hareket Ordusu'nun birinci kademesinin komutanlığına Hüseyin Hüsnü Paşa (tümgeneral), Kurmay Başkanlığına Kolağası (kd. yüzbaşı) Mustafa Kemal atandı. Bu durum genel

¹⁴⁷ Türkmen, a.g.e., s.17.

ordu içinde ya da subaylar arasında da fikri ayrılıkların olduğu gerçeğini ortaya çıkarmamızı sağlarken fiili olarak da fikirleri doğrultusundaki gayeler için hareket etmiş olduklarını da göstermektedir. Bu konu hakkında cumhurbaşkanlığı sırasında Mustafa Kemal şunları söylemişti: “... Bu olay üzerine Makedonya’dan giden taburların ve ilk dönemde Edirne’den bunlara katılan kuvvetlerin Kurmay Başkanı olarak İstanbul’a gittim. İlk, komutan Hüsnü Paşa idi. Hareket Ordusu adını ben buldum. O zaman bunun anlamını kimse anlayamamıştı. Mesele şundan ibaretti: İstanbul’a hitaben bir bildirge yazmak gerekti. Bunu ben yazdım, sonra sefirler için bir bildirge yazdık. Buna ne imza konulacağını düşündük. Bazı arkadaşlar Hürriyet Ordusu dediler, hâlbuki bütün ordu zaten Hürriyet Ordusu durumundaydı. Hareket halinde bulunan kuvvetlerin durumunu göstermek için, Hürriyet Ordusu’nun operasyon kuvvetleri denildi. Ben, Fransızca olan bu operasyon kelimesinin Türkçeye çevrilmesini uygun görerek, Hareket Ordusu ifadesini kullandım.” Bundan da kesinlikle anlaşılıyor ki, ordu yalnız isyana değil, devlet yönetimine de müdahale etmiş, Meşrutiyet’in işlemesine ağırlığını koymuştur.

31 Mart olayı neticesinde İttihat ve Terakki’ye bağlı Rumeli’deki genç subaylar ayaklanmış, İstanbul üzerine yürümüş ve Abdülhamit’e anayasayı yeniden işlerliğe koymasını kabul ettirmiş, 1908’de meclis yeniden açılmıştı; fakat Abdülhamit’in de gizlice desteklemesi sonucunda “31 Mart Olayı” patlak vermişti. Bu olay üzerine Abdülhamit tahttan indirilmiş, İttihat ve Terakki ülke yönetimini ele almış, fakat daha koyu ve eleştiriye kesinlikle fırsat vermeyen bir düzen getirmişti. Ortada tam olarak demokratik, laik, çağdaş bir anayasa yoktur. İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partilerinin çekişmesi alabildiğine sürmüştür. Olay, o zamanki iktidar mücadelesi içinde hayati bir önem taşıyordu. Çünkü Rumeli’deki ordulardan esaslı bir baskı geldiğinde Meşrutiyet’i hemen ilan eden ve böylece Meşrutiyet’in adamı oluveren II. Abdülhamit, ancak 31 Mart Olayı’nın bastırılmasından sonra tahttan indirilebilecekti. Ayaklanmanın taktiği aslında basitti: İttihat ve Terakki’yi İstanbul’dan uzaklaştırmak ve onun egemenliğine son vererek, meclisin onun denetiminden çıkmasını sağlamak ve böylece siyasal iktidarın İttihat ve Terakki’nin denetiminden tamamen almak, İttihat ve Terakki’nin denetleme iktidarına son vermek idi.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Sina Akşin, “İttihat ve Terakki”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1424.

İttihatçuların 31 Mart Olayı'nı bir fırsat olarak nasıl gördüklerini Ahmad şu şekilde ortaya koymaktadır;

*"Politikacıların kanun ve nizamı sürdürmekteki başarısızlıkları sonucu, 1909 Nisan'ında profesyonel askerin siyasal hayata girdiğini belirtmiştik. Ancak, İmparatorluğu nasıl yöneteceğini bilmeyen ordu, idareyi genç sivillere bırakmıştı. Yalnızca uygun görmediği kararları veto etmek hakkını elinde tutmaktaydı."*¹⁴⁹

Neticede İttihatçuların böyle bir amaçları olup olmamasından çok, yönetimde etkili olmaları ya da yönetime hâkim olmaları ve bu hâkimiyetlerinin ordu bağlamında, değerlendirilmesi konusu mercek altına alınmalıdır. Lakin İttihatçuların devlet kademelerini ele geçirmiş oldukları ayrıca bir gerçektir. Ama bu süreç Meşrutiyet'in ilanıyla olmasa da birkaç yıl sonra gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Bu noktada II. Meşrutiyet öncesi ordunun siyasette müdahil olmasının II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki döneme etkileri özellikle bahsi geçen bu dönemde gerçekleştiği ortadadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümet işlerine, hatta nazırların atamalarına dahi karışmak istemesi Sadrazam Kamil Paşa'yı endişelendirmiş, İttihatçuların hükümetle ilgili her meseleye karışmaları, Paşa'nın istifasına sebep olmuştu.¹⁵⁰

31 Mart Olayı ve bu olayı izleyen gelişmeler ordunun, gerçekleştirdiği meşrutiyet idaresine fiilen ve kuvvet kullanarak sahip çıktığı görülür. Ancak, bu fiili müdahalenin ordunun sivil iktidarlar üzerindeki etkisini arttırmış olduğu da bir gerçektir.¹⁵¹

Ordunun siyasetle meşgul olması muhalefetin tepkisini giderek arttırıyordu. Nitekim 7 Nisan 1909'da İkdam'da çıkan bir yazıda şöyle deniliyordu; *"...Ordunun siyasiyat ile meşgul olması za'f-ı milliye husule getirecek en muzır sebeplerden ma'alud olduğu cihetle bu mazeretin ordumuzdan ref'i için pek çok defalar vesaya-yı halisanede bulunulduğu halde yine bazı taraflarda bu nokta-i mühimmeye riayet edilmediği görülüyor."*¹⁵²

Ordudaki hoşnutsuzluk hürriyetin ilanından bu yana orduya hâkim olmak isteyen Harbiye mezunu subayların kurmak istedikleri yeni düzenden kaynaklanıyordu. Harbiyeli subayların en önemli faaliyetlerinden birisi de alaylı subayların ordudaki sayı

¹⁴⁹ Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, 1908-1914, çev. Yavuz Nuran, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s.43.

¹⁵⁰ Türkmen a.g.e s.18.

¹⁵¹ Çeliker, a.g.m, s.25.

¹⁵² Türkmen, a.g.e, s.21.

ve rollerini azaltmak idi. Bu maksatla Hassa Ordusu'nda 1400 alaylı, kadro dışı bırakıldı.¹⁵³

Uzun yıllar Türk Ordusu'nda hizmet etmiş Türk dostu Alman Generali Von Der Goltz ise 31 Mart Olayı hakkında bir Avrupalı gözüyle bu olayları şu şekilde değerlendiriyordu: "*Hareket Ordusu'na verilen mümtaz mevki, diğer askeri kişiler üzerinde bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. İstanbul'daki ayaklanmayı (31 Mart Ayaklanması) bastırmak için, bu ordu ile beraber gelen subaylarda bir gurur ve azamet vardı. Bunlar tasfiye ahkâmınca diğerlerine memuru olan rütbelere de mazhar olmuşlardı. Diğer subaylarda da bu hakkı almış bulunanların derecelerine ulaşma hevesi uyandı. Bunun için hükümetin nüfuzlu erkânına yanaşanlar olduğu gibi, aralarında ittifak, grup ve cemiyet teşkil edenler bulundu. İşte subaylar, vaki olan mesaiye ve bu bâbda yapılan bir kanuna rağmen devamlı olarak siyasetle uğraşıyorlardı. Avrupa'da bu hal, ordunun uğradığı felaketin sebebi gösterildi*".¹⁵⁴ Bu noktada Avrupa'nın daha Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı ordusu ve iç dinamikleri ile ilgili bu denli bilgi sahibi olmaları, bahsi geçen bu savaşlarda Osmanlı'ya karşı savaş açmalarındaki nedenlerin iç yüzünü de ortaya koyar nitelikte olduğu aşikârdır.

Meşrutiyet'in ilanı sırasında III. Ordu subaylarının oynadıkları etkin rol, Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemlerde ordunun siyasileşmesi sürecini hızlandırmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin III. Ordu'yu "Meşrutiyet bekçisi, koruyucusu" ilan etmesi, III. Ordu'nun tamamen siyasileşmesine neden olmuştur.¹⁵⁵

2. Bâb-ı Âli Baskını

II. Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan ve 1911 yılı Eylül'üne kadar devam eden silahlı kuvvetlerin ıslahatı ve bunun tatbikatı için sarf edilen gayretler ve yapılan değişiklikler, istibdat devrine nazaran tamamıyla baskısız ve hür bir atmosfer içinde yapılmıştı. Ordunun ıslah ve temsilci hususunda yabancı orduların teşkilatından da örnek alınmıştı. Bununla beraber ordu, herhangi ciddi bir görevi derhal ve yeterlilikle yapabilecek bir duruma getirilememişti. Bunun sebebi olarak da hürriyet inkılâbı (II. Meşrutiyet) dolayısıyla ordunun siyasete bulaşmış olmasıydı.

¹⁵³ Türkmen, a.g.e, s.20.

¹⁵⁴ Von Der Goltz, Genç Türkiye'nin Hezimet-i İtilâsı, Kader Matbaası, İstanbul, 1332 (1916), s.51-52.

¹⁵⁵ Türkmen, a.g.e., s. 7.

İtalya 1911 yılında Trablusgarp ve Bingazi'yi (bugünkü Libya) işgal ettiğinde, ordu tam bir siyasi kavganın içinde bulunuyordu. İtalyanlara karşı bir avuç yurtsever subay kan dökerken, anavatandaki ordu iktidar kavgasının içindeydi. Trablusgarp Savaşı'nın üzerine Bosna-Hersek karışıklığının çıkması, muhalif grupları tekrar harekete geçirmişti. İttihat ve Terakki'nin ülkeyi felakete sürükleyeceği fikrini yaymaya başladılar. Sonunda 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Partisi karşıt olarak kuruldu. Beklenilmeyen bir devrede subaylar da bu örgüte katıldı. Durumun nezaketi Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'yı harekete geçirdiyse de ordu mensuplarını siyasetten uzak tutamadı. Dolayısıyla görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Bu kez kabinenin kurulması Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verildi. Kısmen sağladığı başarı ile İttihat ve Terakki Hükümeti'nin çekilmesini zorladı. Buna yeni Harbiye Nazırı Nazım Paşa da yardımcı olmuştu. Sonuç ancak 1912'de alınabildi. Balkan Harbi'nin etkileri ve ardı ardına gelen yenilgiler, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeniden iş başına getirmeye mecbur etmişti. Enver ve Talat Beylerin başında Şevket Paşa sadarete getirildi ve ulusun tüm haklarının savunulacağı ana fikri bütün illere duyurulmakla demokratik düzendeki bir idarenin yer bulması sağlandı.¹⁵⁶

"Hürriyet"i ilan ettirdiğini ileri süren İttihatçıların baskı ve şiddet eğilimi yüzünden meclisteki muhalefet gittikçe artmıştı. Çoğunluğu kaybedeceklerinden korkan İttihatçılar 18 Ocak 1912'de meclisi feshettirdi. "Sopalı Seçim" diye anılan ve her yerde İttihatçı adayların kazandırıldığı müteakip yeni meclis, 18 Nisan 1912'de açıldı. Fakat bu defa İstanbul'daki subaylar yeni duruma müdahale etme gereği duydular. "Halaskar Zabitân/Kurtarıcı Subaylar" topluluğu 16 Temmuz'da hükümeti istifaya zorladı. Sait Paşa'nın yerine yeni hükümeti, meşhur asker Ahmet Muhtar Paşa kurdu (22 Temmuz 1912). Kabinesinde Kamil Paşa gibi eski sadrazamların yanında, kendi oğlu Mahmut Muhtar Paşa da bulunuyordu. İttihatçıların çoğunlukta olduğu meclis 4 Ağustos 1912'de feshedildi.¹⁵⁷

İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup bulunan müfrit bir kısım ihtilalci ve fedai subayların hükümet üyeleri ve bilhassa sadrazam Sait Halim Paşa'ya yaptıkları baskı ve kullandıkları zorba yöntemlerle Kurmay Yarbey Enver'i Harbiye Nazırlığı'na getirmek için harekete geçmişler. Ancak Kurmay Yarbey Enver, bulunduğu rütbe ile Harbiye Nazırı olamayacağından, bulunan bir formül (Trablusgarp ve Balkan Harbi dolayısıyla

¹⁵⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I.Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik c. 10, s.11.

¹⁵⁷ Tuncer Baykara, Türk Devrim Tarihi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1981, s.22-23.

verilmesi gereken kıdem zamları) ile mirlivalığa (tuğgeneral) yükseltilmişti. 2 Aralık 1329 (15 Aralık 1913) da albaylığa yükselen Kurmay Yarbey Enver, 21 Aralık 1329 (3 Ocak 1914)'da paşa olmuştu.¹⁵⁸

Balkan Savaşı'nın barış müzakereleri devam ederken muhalefetteki İttihatçılar, hükümetin Edirne'yi Bulgarlara sattığı yolunda propaganda yapıyorlardı. Nihayet vurucu güçlerini toplayıp 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli'yi bastılar. Enver Paşa az sayıda subayla baskını gerçekleştirdi. Harbiye Nazırı ve birçok kişi öldürüldü. Kamil Paşa istifaya zorlanarak Mahmut Şevket Paşa yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. İttihat ve Terakki nihayet tam anlamıyla iktidar olmuştu.

1913'ten sonra Türk ordusunun bağımsız bir güç olarak siyasetten uzaklaştırılmasına da çalışılmıştır.¹⁵⁹ 10 Ekim 1913 tarihinde "Askerlerin Siyasetle Uğraşmasını Men Eden Kanun" meclise teklif edilmiş fakat kabul edilmemişti. Gazi Mahmut Muhtar Paşa Kabinesi döneminde ise askerlerin siyasetle ilgilenmelerini önlemek amacıyla yemin edeceklerdi ve yine askeri personelin seçme-seçilme hakkı elinden alınacaktı.¹⁶⁰

23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli baskını ile Kamil Paşa'yı sadrazamlıktan çekilmeye ve yerine Mahmut Şevket Paşa'yı getirmeyi başaran İttihatçılar yine de iktidara tek başlarına sahip değildiler. İktidarı Mahmut Şevket Paşa'nın temsil ettiği profesyonel subaylarla paylaşmak zorunda idiler.¹⁶¹ İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te muhalifleri tarafından öldürülmesini kesin hâkimiyetleri için bir terör vasıtası yaptılar. Muhalif kim varsa İstanbul'dan sürüldü. Henüz 33 yaşında olan Enver, Harbiye Nazırı oldu. Şimdi hürriyet dönemi sona ermiş, İttihat ve Terakki diktatörlüğü başlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu 1918'e kadar Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Paşa'nın şahıslarında somutlaşan bir askerî diktatörlük dönemi yaşadı¹⁶² Bir değerlendirmeye göre de II. Abdülhamit yönetimine karşı yürütülen özgürlük mücadelesi, bir askeri diktatörlükle sonuçlanmıştı.¹⁶³ Bu üçlü yönetim, 1918 yılında Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılışına kadar geçen dönemde en önemli kararlara imza

¹⁵⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s.220.

¹⁵⁹ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev. Yavuz Alagon, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.16.

¹⁶⁰ Türkmen, a.g.e, s.14-15.

¹⁶¹ Feroz Ahmad, a.g.e, s.43.

¹⁶² Baykara, a.g.e, s.24.

¹⁶³ Kayalı, a.g.m, s.1257.

atmışlardır¹⁶⁴ ki bunların en önemlisi şüphesiz Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na girmesidir. Meclisi tatil ederek demokratik denetimden sıyrılan¹⁶⁵ İttihatçı kadro, Almanlarla gizli bir ortak savunma anlaşması imzalayarak savaşa girmişler, fakat bütün çabalara rağmen devleti 1918'de büyük Batılı güçlere boyun eğmekten kurtaramamışlardır.¹⁶⁶

Netice itibarıyla 1918 yılına kadar süren ordu egemenliği üzerinde çok durulmuştur ve durulmaktadır. Lider kadronun beceriksizliği bilinen korkunç sonu daha da tahammül edilemez boyutlara ulaşmıştır. Bu hata dışında ordu iktidarının Türk milliyetçiliğini geliştirmesi, eğitim ve öğretim alanında, yönetim işlerinde önemli reformlar yapması gerçeklerini de unutmamak gerekir. İttihatçı asker kadronun bazı çelişkileri ve yalpalanmalarına rağmen, 1918 yılına kadar Türk milliyetçiliğinin yerleşmesinde mesafeler alınmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ William Hale, 1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset, .Çev., Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.48-49.

¹⁶⁵ Bülent Tanör, Kurtuluş Kuruluş, Cumhuriyet Kitapları, Ankara, 2003, s.18-20.

¹⁶⁶ Hale, a.g.e, s.52.

¹⁶⁷ Ahmet Mumcu, Türk Devrimi ve Ordu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, (IX. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım) Ankara, 1989, s.1614.

II. BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

Bilindiği üzere, idari ve askerî manada Mondros Mütarekesi'ne ilk tepkiyi, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı Von Sanders'den devralmak amacı ile 31 Ekim 1918 akşamı Adana'ya gelen 7'nci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal yapılan yanlışlıkları görmüş ve gerekli uyarıları yapma ihtiyacı duymuştur. Bu bağlamda, İstanbul'a Sadrazam ile Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'ya Mütareke'nin Toros Tünellerine, Suriye sınırına, terhise ait maddelerine ilişkin soruları içeren ve Mustafa Kemal imzasını taşıyan 3 Kasım 1918 tarihli bir telgraf çekmiştir.¹⁶⁸ Mütareke'nin imzalanmasından dört gün sonra Mustafa Kemal İskenderun'a çıkacak İngiliz askerlerine ateş açılacağını bildiren bir telgrafi da 6 Kasım 1918 tarihinde, yine Ahmet İzzet Paşa'ya çekmiştir. Hâlbuki 4 Kasım'da 7'nci Ordu ve Yıldırım Orduları Karargâhları kaldırılmış, fakat durum Mustafa Kemal Paşa'ya ancak beş gün sonra duyurulmuştur.¹⁶⁹

İstanbul Hükümeti'nin olaylara kayıtsız tutumu, her şeyi oluruna bırakması, İngilizlerin bütün arzularına boyun eğilmesi, memlekette yer yer bir takım örgütlenmelerin ortaya çıkmasında etkili oldu. Dolayısıyla Mustafa Kemal bu durumu değerlendirmiş olacak ki o dönemdeki söylemlerinden halkın kendi başının çaresine bakmak zorunda kaldığını anlamış olduğu görülmektedir. Nitekim Mustafa Kemal, 5 Kasım 1918'de Adana'da sınıf ve silah arkadaşı Ali Fuat Paşa'ya (Cebesoy), *"Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır."*¹⁷⁰ demiştir.

Göyünç, Millî Mücadele kavramını değerlendirirken, Yunan işgalinin gerçekleşmesinin akabinde Yunanlılara karşı mahalli cephelerin kurulması ve silahlı çatışmaların başlaması ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: *"Şüphesiz ki, merkezi yönetimin emirlerine karşı gelmek, onları dinlememek, muharebede cepheden veya*

¹⁶⁸ Nejat Göyünç, "Millî Mücadele'de Sivil ve Askerî İdare İlişkileri", İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985. s.216.

¹⁶⁹ Göyünç, a.g.e., s.216.

¹⁷⁰ Ali Fuat Cebesoy: Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953, s.29.

birliğinden kaçmak hürriyeti mevcut değildir. Varsa da, ancak bazı anarşist grupların kitleleri yanıltma, onları kandırma aracı olarak kullanılmaktadır. Bunlar topluca yapılırsa, isyan veya ihtilal diye isimlendirilir. Katılanlar, başkalarını bu eylemlere tahrik edenler veya sürükleyenler en ağır cezalara çaptırılırlar. Bununla beraber, eğer bir ülkede idarede bulunanlar,- halk; düşmana boyun eğin, onların her dediğini, her istediğini yapın, aman onları tedirgin etmeyin, belki merhametlerine sığınınız.- gibilerden telkinlerde ve davranışlarda bulunuyorlarsa, o idareye karşı nefis mücadelesine girişmek suç olmaz, isyan veya ihtilal olmaz, Millî Mücadele olur. Kendini müdafaa etmek için adam öldüren kimse nasıl ki 'katil' olmuyorsa, kendi nefislerini, varlıklarını korumak amacı ile harekete geçen milletler de ihtilalci olmaz. Millî Mücadeleci olurlar".¹⁷¹

Bu bağlamda direniş hem düşman işgaline karşı hem de İstanbul'a karşıdır. Göyünç her ne kadar Millî Mücadele'ye "İhtilal sayılmaz" yaklaşımını getiriyorsa da neticede rejim değişecek ve bu literatürde ihtilal olarak yerini alacaktır.

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM Ankara'da açıldı. Olağanüstü yetkilerle donatıldı. Yeni meclis, aynı zamanda Millî Mücadele'yi ve Kuva-yı Milliye'yi meşru kılmaya çalıştı. İlk hükümet döneminde bakanlar Meclise karşı sorumluydu.¹⁷²

Türkiye Büyük Millet Meclisi 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkarttığı İcra Vekilleri intihabına dair 3 sayılı kanunla Bakanlar Kurulu'nu yani İcra Vekilleri Heyeti'ni seçti. 11 vekilden ibaret olan heyetin üyelerinden ikisi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ile Millî Müdafaa Vekâleti idi; bu iki vekâlet askerî işlerden sorumluydu.¹⁷³

A. ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE VEKÂLETİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 20 sayılı bu kanunla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ni teşkil etti. Böylece yürütme organı olarak seçilen 11 vekilden oluşan icra vekilleri arasında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti adı altında Genelkurmay Başkanlığı da yer almış bulunuyordu. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne Miralay İsmet Bey getirilmişti.¹⁷⁴

3 Mayıs 1920'den 3 Mart 1924'e 429 sayılı Şer'îye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerini ilga eden yasanın yürürlüğe girmesine kadar görev

¹⁷¹ Göyünç, a.g.e., s.217.

¹⁷² Bkz. Türkmen, a.g.e., s.270-271.

¹⁷³ Türkmen, a.g.e., s.271; Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s.267; Ayıca Ekler kısmındaki tablo 8'e bakınız.

¹⁷⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi, C. 4/1, s.198-199.

yapan altı kabinede Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekiller Heyeti üyesi olarak bulunmuştur. İsmet Paşa veya Fevzi Paşa tarafından temsil edilen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin yanı sıra, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nde de Fevzi, Refet ve Kazım Paşalarla kabinede her zaman en az iki generalin bulunduğu görülmektedir.¹⁷⁵

Mecliste 25 Nisan-3 Mayıs 1920 tarihleri arasında geçici yönetim komisyonu oluşur. İlk önce yeterli oyu alamayan İsmet İnönü, Mustafa Kemal Paşa'nın destekleyici konuşması ardından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi seçilir. Bu dönemde savaş yönetimi için Başkomutan, Millî Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı vardır. Bu dönem içerisinde Ağustos 1921 tarihi itibarıyla esas yönetim TBMM Reisi ve Başkomutan unvanıyla Atatürk, Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü, Millî Savunma Bakanı Fevzi Çakmak'tır. TBMM'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Harbiye Nezareti'nin yerine geçmiş, Müdafaa-i Milliye ise hem Harbiye hem de Bahriye Nezareti'ni bünyesine almıştır.

19 Mayıs 1919'dan 2 Mayıs 1920 yılına kadar Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti üç evreden geçmektedir.

I. Dönem:

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından Ankara'ya gelişine kadar geçen zamanki yedi buçuk aylık bir süredir. (19 Mayıs 1919-27 Aralık 1919)

II. Dönem:

Mustafa Kemal Paşa'nın Temsil Heyeti Başkanı olarak Ankara'ya gelişinden, TBMM'nin açılışına kadar geçen süre (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920). Bu dönemde İstanbul Hükümeti'ni Harbiye Nazırı olan Fevzi Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Müsteşarı Miralay İsmet Bey millî orduya pek çok yardımlarda bulunmuşlardır. Bu şahıslar İstanbul'un işgalinin ardından Anadolu'ya geçerek meclisin açılışına kadar vazifelerini bu defa Anadolu'da devam ettirmişlerdir.

III. Dönem:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılıp icra vekillerinin teşkilinden sonraki yani 2 Mayıs 1920 tarihinden sonraki dönemdir.¹⁷⁶

15 Aralık 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti İstanbul'daki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde olduğu gibi yeni düzenlemelere gidildi. Bundan

¹⁷⁵ Özdemir, a.g.e., s.53.

¹⁷⁶ Türkmen, a.g.e., s.271-272.

böyle, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi yanında bir de ikinci reis bulunacaktı. Diğer düzenlemeler şöyledir:

1. Şube: Harekât
2. Şube: İstihbarat
3. Şube: Umur-u Fenniye (Demir yolu, Deniz yolu, Muhabere)
4. Şube: Eğitim-Öğretim (Askeri Okul ve Talimgâhlarla Neşriyat)
5. Şube: Menzil ve İkmal (Lojistik Destek)
6. Şube: Harita ve Basımevi
7. Şube: Muamelat-ı Zatiye (Personel işleri)
8. Şube: Şifre ve Evrak işleri¹⁷⁷

15 Aralık 1920 de yapılan şube düzenlenmesinde de daha sonra değişiklik yapılmıştı. Bu değişiklikler şunlardı:

- İkinci şubeye sonra da Polis Teşkilatı kısmı eklenmişti.
- Altıncı şube kaldırılmış, Eğitim şubesine bağlanmıştı.
- Üçüncü şube aynı olarak kalmıştı.
- Muharebe ve Hava kısımlarının işleri ek olarak Birinci şubeye verilmişti.

Bu son değişikliklerden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti 1926 yılına kadar kuruluş ve kadrosunda farklı değişiklikler yapmayarak faaliyetini sürdürmüştür.¹⁷⁸

Millî Mücadele Döneminde Genelkurmay Başkanlığı yapmış olanlar ve dönemleri şu şekildedir:

-3 Mayıs 1920 ile 10 Kasım 1921 İsmet İnönü¹⁷⁹

¹⁷⁷ Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, C. 7, Ankara 1975, s. 228.

¹⁷⁸ Bkz. Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler, C. 7, s. 328.

¹⁷⁹ İsmet İnönü, 1884 İzmir doğumlu olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanıdır (1938-1950). Üç defa başbakanlık yapan İnönü (1923-1924, 1925-1927, 1961-1965), Cumhuriyet tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Babasının memuriyeti dolayısıyla ilköğrenimini Sivas'ta yapan İnönü, Sivas Askerî rüştiyesi'ni 1895'te bitirdikten sonra İstanbul'da Mühendishane İdadisi'ne (Topçu Okulu) girdi. Bu okuldan sonra da Topçu Harbiyesi'ne geçti. 1903'te mezun olduğu Harbiye'den sonra Pangaltı'daki Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne girdi. Buradan Kurmay yüzbaşı olarak çıkıp Edirne'ye tayin edildi.1908'den sonra 3 yıl süreyle Yemen'e gönderildi. 1914'e gelindiğinde binbaşı rütbesi ile I. Ordu'nun kurmaylığına verildi. 1914'ün sonunda rütbesi yarbaylığa yükselmişti. 1915'te I. Şube Müdürü oldu. I. Dünya Savaşı sırasında Suriye Cephesi'ndeki 20. Kolordu'da çalıştı. 1918 Ekiminden sonra Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa tarafından Harbiye Nezareti Müsteşarlığı'na tayin edildi. Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal ile birlikte bu mücadelenin önde gelen şahsiyetlerinden biri oldu. Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı oldu. Cumhurbaşkanlığının ardından tekrar siyasete dönen İnönü, C.H.P.'nin başında uzun müddet siyasi hayatın içinde bulundu. 1973 yılında Ankara'da öldü. (Meydan Larousse, C. 9, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994, s. 510-515; ayrıca bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 22, İstanbul, 2000, s. 316-318.)

-12 Temmuz 1922 ile 3 Mart 1924 Fevzi Çakmak¹⁸⁰

B. MÜDAFAA-İ MİLLİYE VEKÂLETİ

Müdafaa-i Milliye Vekâleti ya da Millî Savunma Bakanlığı, eski Harbiye Nezareti'nin yerine kurulmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Türk Cumhuriyeti'nin kara ve deniz savunması gibi büyük bir sorumluluğu üstlenmesi açısından çok önemli bir bakanlıktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Ankara'da 1920'de çalışmaya başladığı sırada, Heyet-i Vekile'de "Müdafaa-i Milliye Vekâleti" de yer almıştır. Bu devrede "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti" de bir bakanlık halinde kurulmuş olduğundan "Başkomutanlık Müessesesi" her iki organ arasında koordinasyon sağlıyordu. 2 Mayıs 1920'de yapılan bir meclis toplantısında "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair" çıkarılan üç sayılı kanuna göre Milli Müdafaa Vekaletine Fevzi Paşa getirilir.¹⁸¹

5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine TBMM tarafından, Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ni beraber yürüten Fevzi Paşa'dan, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği ile daha fazla meşgul olabilmesi için Müdafaa-i Milliye Vekâleti alınarak Refet Paşa'ya verilir.¹⁸²

1. Teşkilatı

Bandırma bölgesinde bulunan 14. Kolordu Karargâhı, olduğu gibi Millî Savunma Bakanlığı şubelerini oluşturmak üzere, Ankara'ya getirildi. Bu suretle

¹⁸⁰ Kemal Soyupak, Silahlı Kuvvetlerin Teşkilatı ve Görevi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 10, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2610. Fevzi Çakmak, 1876 yılında İstanbul'da Rumeli Kavağı'nda doğdu. 1896'da Harp Okulu'ndan, 1898'de Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. 3 Şubat 1920'de Harbiye Nazırı oldu. 3 Mayıs 1920'de Kozan milletvekili seçilerek Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nde Millî Müdafaa Vekili oldu. 9 Kasım'da diğer görevlerine ek olarak Erkan-ı Harbiyeyi Umumiye Vekilliğine İnönü'nün vekilliğine atandı. 24 Ocak 1921'den 5 Ağustos 1921 tarihine kadar İkinci İcra Vekilleri Heyeti'nde Millî Müdafaa vekilliği yaptı. 31 Ağustos 1922'de mareşalliğe yükseldi. 31 Ekim 1924'te milletvekilliğinden istifa ederek 12 Ocak 1944 yılında emekli oluncaya kadar Genelkurmay Başkanı oldu. 10 Nisan 1950 yılında vefat etti. Bkz. Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 yıl, s.113-115; Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 3, Editör: Oya Köymen, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 1583; TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, 1993, s. 190-192. Ayrıca bkz. Millî Mücadele Dönemindeki Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Müsteşarları için Tablo 9 ve 10.

¹⁸¹ Düstur, , üçüncü tertip, c.1, s. 6, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1934

¹⁸² Hayrullah Gök, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.60. Refet Bele, 1881 Yılında Selanik'te doğdu. 1899 yılında Harp Okulundan, 1905'de Harp Akademisi'nden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu. Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti'nde 5 Ağustos 1921'de Millî Müdafaa Vekilliğine getirildi. 10 Ocak 1922'de Millî Müdafaa Vekilliğinden ayrıldı. 2 Ekim 1963 yılında vefat etti. Bkz. Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 yıl, s. 116; Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 2, Editör: Oya Köymen, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 783-784; "Refet Bele" md., Meydan Larousse, C. 2, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 262.

bakanlık, başlangıçta dört daire ve iki şubeden olmak üzere örgütlenmiş oluyordu. O zaman bu daire ve şubelerin görev ve sorumlulukları da şöyle saptanmıştır:

1. Harbiye Dairesi (Ordu Donatım Başkanlığı): Silah, cephane, teknik gereçler, tahkimat, uçak ikmali ve sevk işleriyle,
2. Askeratma Dairesi: Silah altına celp, terhis ve taşıt araçları ikmali ile,
3. Zat İşleri (Personel Başkanlığı): Subay ikmali ve atamalarıyla,
4. Levazım Dairesi: Millî ordunun silah ve cephane ikmalinden başka bütün beslenme ve donatımının tedarik ve ikmal işleriyle,
5. Sağlık Şubesi: Sağlık personel ikmali ve sağlık işleriyle,
6. Veteriner Şubesi: Personel ve hayvan ikmali, hayvan sağlığı konularıyla ilgili olarak teşkilatlandırılmıştır.

Millî Savunma Bakanlığı değişen koşulların beraberinde getirdiği gereksinimlere göre bazı gelişmeler göstermiştir. Örneğin, Kasım 1920’de muhasebe, mübayaat komisyonu, ordu dairesi umur-u mehakim daire müdüriyeti, piyade ve süvari muhafız bölüğü kuruldu. Ocak 1921’de örgüt biraz daha genişletilerek sevkıyat ve nakliyat genel müdürlüğü, heyet-i teftişîye dairesi, imalat-ı harbiye müdürlüğü, umur-u bahriye ve umur-u havaiye şubeleri eklenmiştir. Şubat 1921’de Harbiye Dairesi’nin bünyesinde istihkâm ve kıtaat-ı fenniye şubeleri açılmıştır. İstiklal Savaşı sonuna kadar herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.¹⁸³

2. Görevleri

Müdafaa-ı Milliye Vekâleti Teşkilatı’nın Görevleri:

Dört ana maddede toplamak mümkündür;

- a- Her çeşit harp hazırlığı ve savaş planları (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye)
- b- Ordu işleri (ordu dairesi)
- c- Askeri Daireler (Harbiye, levazım vb. daireler)
- d- Özlük İşleri

“a” maddesinde belirtilen görevleri, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi yerine getirir. “a” maddesinde belirtilen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye’nin sorumluluğundaki görevler ayrı tutulursa, geriye kalan bütün işler şu şekilde özetlenebilir:

Çeşitli cephelerin açılması ile herhangi bir savaş durumunda hazırlanacak seferber ordunun uzun süreli bir savaşta ihtiyaç duyduğu her türlü malzemeyi önceden

¹⁸³ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi, (23 Nisan 1920–29 Ekim 1923), C.4, 1.Kısım, s.207–208.

karşılama ve uygun yerlerde konuşlandırmaktır. Yine seferber bir ordunun çekirdeği olan barış durumu teşkilatını noksatsız bir halde tutmaktır. Teşkilat yapısına bakıldığında bu önemli görevin yerine getirilebilmesi için gereken teşkilatın kurulması amacıyla, uzman kişileri işbaşına getirmenin, bakanlığın şahsi ve de asli görevi olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁴

Memleketin insan ve hayvan kapasitesini bilmek ve bunları ayırarak düzenli bir şekilde istatistliğini yapmak, bu istatistiği güncel tutmak, orduyu barış ve savaşta bunlarla desteklemek, millî savunmanın ilk öncelikli görevlerindendi. Millî Müdafaa Vekâleti de;

-Memleketin genel nüfus miktarını incelemek, askere alma görevini yerine getirmek,

-Barış zamanında her yıl ordunun gereksinim duyduğu kişileri belirli bir zamanda eğitim altına almak ve gereken eğitimi verdirerek eğitimin bitiminde terhis etmek,

-Genel bir seferberlikte, seferber ordulara gerekli olan her sınıftan kişileri barış zamanında her sene kontrol etmek ve bu amaçla çağırmak,

-İnsanlar gibi hayvan miktarlarını da tespit ederek araştırmak ve bunu güncel tutmak,

-Barış zamanında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak,

-Genel seferberlikte, seferber olan orduların gereksinim duyduğu hayvanları nereden ve nasıl alınacağını tespit etmek,

-Depo ve ikmal kıtalarının seferberliği,

-Savaş halindeyken insan ve hayvan kayıplarının ikmali,

-Ordunun savaş ve barışta gereksinim duyduğu her türlü kanun ve yönergeyi düzenli bir şekilde hazırlamak, çıkarılmasını sağlamak ve yayımlamak,

-Ordunun savaş ve barıştaki kadroları düzenlemek, ilgili daire ile birlikte çalışarak sürekliliğini sağlayıp güncel tutmak amacıyla teşkilatlanmıştır.¹⁸⁵

3.Daireler

Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı daireler hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir.

¹⁸⁴ Hüseyin Hüsnü Emir, Erkân-ı Harbiye Meslek Vezaifi ve Teşkilatı, İstanbul, 1340 (1924), s.131.

¹⁸⁵ Emir, a.g.e., s.132.

a.Ordu Dairesi

a.1.Teşkilatı

O dönemde Milli Müdafaa Vekâleti yukarıdaki amaçlar için teşkilatlandırılmıştır. Bu yapıya göre tüm bu görevlerin yerine getirilmesi için Ordu Dairesi; Başkanlık Kalemi, Genel Nüfus ve Askeralma, Hayvan Kaynakları, Seferberlik, Kanunlar ve Nizamlar ile Ordu şubelerinden oluşturulmuştur. Hayvan Kaynakları Şubesi özellikle hayvan sayımı, at cinslerinin ıslahı, haralar ve hayvan depolarının idari ve özel işleriyle ilgilenir. Ordu şubesi ise, barış ve savaş kadroları, savaş planları ve usullerinin hazırlanması, seferi orduya ait tüm bilgilerin ve kuvvetlerin düzenli bir şekilde toplanmasını sağlar. Bu şubeye, ordunun "İstatistik Şubesi"dir demek de mümkündür. Ordu ile ilgili her türlü bilgiyi bu şube toplar. Bütün daireler kendilerine gerekli olan bilgileri buradan alırlar. Ordu Dairesi bu özellikleriyle, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin temel taşı hükmündedir. Her şeyin esası buradadır. Bu daireye başkanlık eden kişinin, fırka komutanı makamı ve yetkisine sahip aktif bir general olması gerekmektedir. Başka türlü bu önemli ve aktif dairenin işleri yürütülemezdi. Ordu Dairesi Başkanı ile Şube Müdürleri, Erkân-ı Harbiye'de yetişmiş, oldukça zeki ve güçlü şahsiyetlerden oluşmalıydı. Ordu Dairesi, işlerinde sıkı bir merkezîyetçilik yerine, geniş bir bakış açısına sahip, serbest bir ortamda çalışan ve merkeze bağlı olmayan bir çalışma sistemi kurmak zorundaydı. Özellikle ne askeralma, ne seferberlik ve ne de seferdeki ikmal işleri, dar ve sınırlı bir zihniyetin ürünü olan merkezîyetçilik anlayışıyla oluşturulmuş bir sistemde yapılamayacak olan ince ve büyük işlerdi.

a.2.Görevleri

Ordu Dairesi barış ve savaş durumu kadrolarını oluştururken, her şeyden önce gerekli olan seferberlik talimnamelerini hazırlamak, her türlü seferberlik usulünü ve bunlara ait düzenlemeleri yaparken Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin diğer tüm dairelerinin görüş ve önerilerini almak zorundaydı. Özellikle Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Riyaseti'nin görüş ve isteklerine uygun hareket etmek durumunda olduğu da unutulmaması gereken bir husustu.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Emir, a.g.e., s.134

b.Harbiye Dairesi

b.1.Teşkilatı

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin ikinci önemli dairesi Harbiye Dairesi'dir. Harbiye Dairesi çok önemli görevleri yerine getiren ve uzman kadroları bünyesinde tutan bir birimdir. Bu konumdan dolayı da birçok şubeye ayrılmıştır. Daire bir de Harbiye Dairesi Başkanlığı Kalemî'ne sahiptir.

Harbiye Dairesi'ne bağlı şubeler şunlardır:

- Piyade ve Makineli Tüfek Şubesi
- Süvari Şubesi
- Topçu Şubesi
- Uçak ve diğer Hava Araçları Şubesi
- Haberleşme Kıt'aları Şubesi (Muhabere)
- İstihkam, Köprücü ve Fennî Kıt'alar Şubesi
- Nakliye ve Otomobil Şubesi (Ulaştırma)
- Harp Fabrika ve Üretim Yerleri Şubesi
- Kontrol ve Muayene Heyeti Bölüğü

Harbiye Dairesinin başkanı her yönden bir güçlü general olmalı, şube müdürleri ise her şubenin özelliğine göre uzman kişilerden seçilmelidir.

b.2.Görevleri

Ordunun barış ve savaş durumu ihtiyaçları için gereksinim duyulan top, tüfek, silah ve cephaneye, araba, koşum, eyer ve her çeşit malzeme ve fenni teçhizatı yeterli miktarlarda sağlamak görevlerinden sorumlu bir dairedir.

Her şubenin görevi; bağlı olduğu sınıfa ait silah, teçhizat ve cephanenin sağlanması, bu silah ve teçhizata ait eğitim ihtiyacının karşılanmasıdır.¹⁸⁷

c.Özlük İşleri (Personel) Dairesi

Diğer önemli bir daire de "Muamelât-ı Zâtiye" ya da bugünkü anlamıyla "Özlük İşleri Dairesi"dir. Ordunun savaşta ve barıştaki çeşitli görevlerine ve bağlı birliklerle, komutanlıklarına liyakat prensibine göre personel yetiştiren, yine ordunun ruhu sayılan subay kadrolarını temin ederek barışta ve savaşta hazır bulundurulmasını sağlayan, tarafsız olarak herkese eşit mesafede yaklaşan bir dairedir.¹⁸⁸ Özlük İşleri Dairesi Başkanı'nın Milli Savunma Bakanı Müsteşarı aracılığıyla, Milli Savunma Bakanı'na

¹⁸⁷ Zeynel Abidin Küçüçük, Osmanlı Askeri Salnâmelerine Göre Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti ve Harbiye Nezareti Teşkilatı, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2002, s.94

bağlı olacağı yerde, Ordu Genel Müfettişliğine bağlı olması daha faydalıdır. Çünkü bu şekilde daire, siyaset alanından uzak tutulmuş olmaktadır.¹⁸⁹

d.Diğer Daireler ve Müfettişlikler:

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin Levâzım, Sağlık, Veterinerlik, Maliye, Mahkemeler, Askeri Projeler ve İnşaat, İnceleme ve Teftiş gibi bir çok daireleri ya da bağımsız şubeleri ile Hukuk Müşavirliği ve Temyiz Mahkemeleri gibi özel teşkilleri vardı.¹⁹⁰

Bakanlığın kısaca ve ana çizgileriyle görevleri TBMM Hükümeti ordusunun idare, beslenme, silah, cephane, araç ve gereç ikmali ve eksiklerinin giderilmesi ile uğraşmaktır.

Millî Savunma Bakanlığı, Millî Mücadele Döneminde yoktan var etmenin en iyi örnekleriyle Türk ordularının Büyük Taarruz harekâtındaki başarısını sağlamış, eşsiz bir zafer kazanılmasına ve Cumhuriyet'in kurulmasına amil olmuştur.¹⁹¹

C. ERKAN-I HARBIYE-İ UMUMİYE VEKÂLETİ İLE MÜDAFAA-İ MİLLİYE VEKÂLETİ'NİN AYRILMASI

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, silahlı kuvvetlerin harekât, eğitim ve istihbarat faaliyetlerinden sorumlu idi. Millî Müdafaa Vekâleti ise Türk ordularının asker alma, seferberlik ikmal ve idari hizmetlerini yürütmekle görevliydi.¹⁹²

Genelkurmay ve Millî Savunma Vekâleti'nin görev ve ayrımı konusunda TBMM zabıt ceridesinde Mustafa Kemal Paşa şöyle der: "*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti makamı ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti hakkında birkaç söz söyleyeceğim efendim: Burada Müdafaa-i Milliye doğrudan doğruya Harbiye nezareti mukabili istimal edilmiş (kullanılmış) bir tabirdir. Malumu Âliniz Harbiye nezaretinin iştigal ettiği vezâif (görevler) ordunun iaşesi, ilbas ve teçhizi gibi hususattır. Vezâifinde emri kumanda dâhil değildir. Bizim memleketimizde öteden beri Harbiye Nazırları harekâtı Harbiyeyi ve kumandayı dahi uhdelerinde (sorumluluklarında) bulundurmaktan zevk alırlardı. Onun için memleketimizde müstakil Erkân-ı Harbiye Riyaseti yoktur. Doğrudan doğruya Harbiye nazırının arzusu dâhilinde harekât eder bir Erkân-ı*

¹⁸⁸ Emir, a.g.e, s.136

¹⁸⁹ Küçükk, a.g.e., s.95

¹⁹⁰ Küçükk, a.g.e., s.96

¹⁹¹ Ferit Melen, Önsöz. Millî Savunma Bakanlığında 150.Yıl (1826-1976), Haz. Bahaddin Aplan, Yücel Yükselcan, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, 1976.

¹⁹² Soyupak, a.g.m., s.2610.

Harbiye Reisi vardı. Tabii Harbiye Nezaretine, Harbiye nazırına merbut (bağlı) olan bir Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisinin mesuliyeti de Harbiye Nazırı olan zata münhasırdır. (ayrılmıştır). Bazen bu iki makam bir şahısta birleşmiştir, Enver Paşa da olduğu gibi. Fakat kaideden hiçbir vakit Harbiye Umumiye ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'yi birleştirmek muvafık değildir ve garb memleketlerinde ve her yerde daima erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti müstakil bırakılmıştır. Çünkü Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin vazifesi ordunun teşkilini, tensikini (düzenleme), fenni olarak düşünmek ve memleketin esbabı müdafaaasını (savunma nedeni) nazarı dikkate almak ve bunlarla iştigal etmektir. Harbiye Nezareti umur ile kendi vezaifi arasında gayet büyük bir fark vardır. Harbiye Nezareti, Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin tensib ettiği (uygun gördüğü) yahud onun planına göre teşkil ve tensik edilen bir orduyu iase eder, ilbas eder ve saire. Fakat Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi, nasıl harb edecek, vatani nasıl müdafaa edecek ve nasıl hazırlanmak lazım geldiğini düşünür ve onunla iştigal eder ve böylece bir Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi doğrudan doğruya imparatora, padişaha merbut (bağlı) olur. Bizim ise bugün idare-i memleket için vazettiğimiz (koyduğumuz) ve cümleimize kabul edilmiş esasatta bu gibi şeyler yoktur. Yalnız Büyük Millet Meclisi vardır. Bu itibarla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyaseti müstakildir ve bütün ef'al (işler) ve harekâtından Millet Meclisine karşı mesuldür. Zaten bir mesul Erkân-ı Harb reisi heyet-i aliyeniz tarafından intihab edilmiş (seçilmiş) idi.”

“Yalnız bir nokta varid-i hatırdır (akla gelmektedir) ki: Daha demin mevadd-ı kanuniye (kanun fıkrası) okunurken beyanı mütalea eden bey biraderimizin mütaleası vardır. Erkânı Harbiye-i Umumiye reisi sırf hususatı askeriye ile iştigal eder ve böyle bir zatın siyaset mesailinde zimedhal olması kendisinin kabine ile beraber icabında düşmesini icab eder. Onun için Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi daima bitaraf kalmalı, sırf tensikat ile teşkilat-ı askeriye ile ve esbab-ı müdafaaası ve muhtelif cephelerde icra edilecek harekât-ı askeriye ve siyaset-i dâhiliye ve hariciye ile yakından alakadar bulunuyor ve bu mesailde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisinin mütaleası bulunmak ve diğer haiz-i mesuliyet olan zevatın nokta-i nazarlarına yakından vakıf olmak için onlarla bir arada çalışmak ve bir mesele hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisinin rey ve mütaleası da bulundurmak üzere, diğer haiz-i mesuliyet olan zevat gibi, İcra Vekilleri meyanında ifa-yı hizmet etmesi arz ve teklif edilmişti. Şu mütaleatımla şunu temhid etmek (açıklamak) istiyorum ki, müdafaa-i milliyeyi deruhde edecek (üstlenecek)

zevat emr ü kumandayı deruhde etmeyeceği içindir ki, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisinin diğerleri meyanına bulunarak bu suretle emir ve kumandanın yine heyet-i aliyeniz üzerinde kalması daha muvafıktır (uygundur). Yani şu Büyük Millet Meclisinin elinde durması daha muvafıktır. İşte emir ve kumanda Büyük Millet Meclisinin elinde bulununca, buna müteallik (ilişkin) olan vezai fi ifa etmek için emir ve kumandayı deruhde etmesi lazım gelir. Emr ü kumanda Büyük Millet Meclisinin elinde bulunmak sureti ile ifa-yı vazife eder. Binaenaleyh, ikisini bir zatın üzerinde cem etmek (toplamak) doğru değildir. Vazifeleri başka başkadır ve bu zat de müstakildir ve heyet-i aliyenize karşı mesuldür. Büyük Millet meclisine karşı mesul bir Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi ifa-yı vazife eder ve siyasetten düşmesi meselesi de haiz-i ehemmiyet değildir. Çünkü diğer vekillerin ayrı ayrı heyet-i aliyeniz tarafından intihab olunması (seçilmesi) teklif edilmiştir. Diğer İcra Vekillerin vezai fi ile vazifesinin yakından alakadar olmasına ve diğer Vekiller gibi Heyet-i Umumiye tarafından tayin edilmiş bulunmasına binaen diğerlerinin düşmeleri için nazar-ı dikkate alınacak esbabın (nedenin) bunun üzerinde dahi bulunmasında hiçbir beis (zarar) yoktur. Bilakis daha kuvvetli olur.”¹⁹³

Özdemir’e göre, Mustafa Kemal Paşa’nın savunduğu modelin esasları şu şekilde özetlenebilir:

-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye riyaseti, Ordunun teşkili tensikini (düzenli oluşumunu) bilimsel olarak düşünmekte ve vatan savunmasını yapmaktadır.

-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi doğrudan padişaha bağlıdır. 1920 Ankara’sında ikisi de olmadığı için TBMM’ye karşı sorumludur; fakat gerçekte bağımsızdır deniliyor.

-Müdafaa-i Milliye komuta ile uğraşmayacaktır. Ordunun iâşe, silah vb. işleri ile görevlidir.

-Emir komuta TBMM’de toplanmıştır. Başkomutanlık yetkisi, sonradan Mustafa Kemal Paşa’ya verilmiştir.

-TBMM isterse, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisini öteki vekiller gibi düşürebilecektir.¹⁹⁴

¹⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, (1920), C. 1, s.163,164.

¹⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, (1920), C. 1, s.186.

D. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN TEŞKİLAT YAPISINDAKİ ETKİLERİ

23 Nisan 1920'de açılan siyasi kuruluş olan TBMM yapısı içinde komutanlara da yer verilmişti. Meclisi toplamadan önce yapılan ivedi seçimler sırasında bazı devlet adamları ve komutanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarda yaşamış olduğu ordu-siyaset ilişkisinin bu meclise yansımaları kaygısını duymuşlardır. Bazı kumandan ve subaylar mebus seçilmiş olduklarından, bu kimselerin iki işlevi bir arada yürütmemeleri için Hüsrev (Gerede) Bey bir öneri vermişti. Bu öneriyi meclis reddetmiş, yalnız ordu ve kolordu kumandanlarının mebusluk sıfatının geçerli sayılacağına karar vermiştir. Bu duruma ilk Heyeti Vekile'de Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa, Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Paşa olmak üzere 3 asker bakanı örnek olarak gösterilebilir.¹⁹⁵

2 Mayıs 1920 tarihli 10 numaralı kanunla icra vekilleri içinde Genelkurmay işlerini görmek üzere doğrudan TBMM'ye bağlı bulunan Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. Normal bir dönemde yadırganacak olan bu husus, savaşın daha iyi bir şekilde ve daha tutarlı bir biçimde yürütülmesi, siyasal ve askerî organlar arasında meydana gelebilecek uyumsuzlukların en az dereceye indirilmesi için yararlı ve gerekli bir önlem olmuştur.¹⁹⁶

Bu dönemde ordunun politika ile ilişkisini en iyi şekilde I.TBMM'nin çıkardığı kanunlarda görmek mümkündür. Bu kanunlardan ilki 2 Mayıs 1920 tarihli 3 numaralı "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Seçilmesine Dair Kanun"dur. Bu kanunla kurulan icra vekilleri (bakanlar kurulu) içinde Genelkurmay işlerini görmek üzere ayrı bir vekâlet (bakanlık) kurulmuştur. 5 Haziran 1920 ve 18 numaralı kanunla Büyük Millet Meclisi üyeliği ile memurluğun bir kişinin üstünde toplanamayacağı, ancak icra vekilleri heyeti üyeliği ve Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla sefirlik, ordu ve kolordu kumandanlığı görevlerinin Meclis üyeliği ile bağdaşması caiz bulunmuştur. Bu yasa sadece olağanüstü bir döneme mahsustur. Bu yasayla kolordu komutanlığı altındaki rütbelere sahip askerlerin politikayla uğraşması engellenmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, c.1 s.300

¹⁹⁶ Bülent Daver, İstiklal Savaşı'nda Ordu-Politika İlişkileri (1919-1922), İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi., Ankara 1985 s.194

¹⁹⁷ Bkz. Gül Tuğba Dağcı, Osmanlı'dan Günümüze Ordu Siyaset İlişkisi, İlgî Yayınları, 2006, İstanbul, s.19-20.

E. MİLLÎ MÜCADELE'DE HARBİYE NEZÂRETİ VE ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE'NİN ROLÜ

Harbiye Nezareti 7 Şubat 1920 tarihinde Sadaret'e gönderdiği bir yazıda, Yunanlıların ara verdiği işgallere yeniden başladıkları takdirde, Kuva-yı Milliye'nin bu tecavüzü durduramayacağını, askerî birliklerin de şimdiki kuvvetleriyle bir iş başaramayacağını belirtmiş ve bazı kolorduların mevcutlarının artırılmasını, depoda bulunan silahlarla cephanelere el konulmasını, demiryolu hatlarından yararlanılabilmesi için gereken tedbirlerin şimdiden alınmasını istemişti.¹⁹⁸ Nitekim bu sırada Harbiye Nezareti'ni endişelere sevk eden hususlar daha önceden İtilaf Devletleri temsilcilerinin tavırları ile kendini hissettirmekte idi. Fevzi Paşa imzasıyla gönderilen bu yazıda, Yunanlılarla mücadele edebilmek için yapılması gerekenler şöyle sıralanmıştı:

-Yunan taarruzlarına doğrudan doğruya alakadar olacak olan Rumeli'de 1.Kolordu ile Anadolu'daki 12. , 14. ve 20.Kolorduların İstanbul'daki 25.Kolordunun mevcutlarının durumuna göre artırılması için serbest hareket etmek imkânı sağlanmalıdır.

-Seferberlik hazırlıklarından sonra seferberliğin icrası,

-Her zaman kıtalarımızı istediğimiz mahale sevk ve ikamede serbest olunması,

-Gerek kıtaları takviye, gerekse silâhına alınacak efradı istediğimiz gibi silahlandırma hususunda tam serbestliğin sağlanması,

-Bir harp vuku bulduğunda cephaneye ikmaline silahların imal ve tedarikinde ve bunun için şimdiden yapılması lüzum gelen hazırlıkların icrasına da keza serbestlik tanınması,

-Mevcut yollardan ve vasıtalarından istediğimiz gibi istifade edebilmek haklarının tanınmasını istiyordu.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, Türk toprakları tam bağımsız değil, kendini bir saldırıya karşı korumak istemesi halinde bile topraklarında bunu yapacak iradesinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Zaten İtilafların Mondros'taki gayeleri de buydu. Aslında Yunan saldırısı münferit bir saldırı gibi gözükse de bu noktada itilafların belirli bir planının parçası olarak ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Öyle ki, Mondros'ta Osmanlı'nın eli bağlanacak ve Yunanistan'a dövdürtülecekti. Sonra da "Yunanistan ile Osmanlı kavga ediyor" diyerek sebeplerini de uydurup Dünya kamuoyuna bu durumu

¹⁹⁸ Türkmen, a.g.e., s. 239.

meşrulaştıracaklardı. Bu bağlamda olası Yunan taarruzu karşısında Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın bu durumu hazmetmediği ve elinden geleni yapmaya çalıştığı ortadadır.

Nitekim bu durum münferit bir olay olarak gösterildiğinden Yunan taarruzu ihtimaline karşın sunulan bu isteklere sadaretin karşı çıkması olanaksızdı. Ama bu işin senaryosunu yazan İngiliz General Milne'nin olumlu bakması hiç de mümkün gözüküyordu. Bütün bunlara karşın Harbiye Nezareti muhtemel düşman saldırılarına karşı dört ihtimalli bir seferberlik yığınak planı yaparak bunu gerekli birliklere gönderdi. Bu plan, ayrıca Temsil Heyeti'ne de gönderildi. İmzasız olan bu plan bilahare-İstanbul'un işgalinden sonra tatbika konuldu. Bu da gösteriyor ki İstiklal Harbi'nin en önemli planı sayılan bu projenin hazırlayıcısı Fevzi Paşa ve dolayısıyla Osmanlı Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, uygulayıcısı da Anadolu'da Temsil Heyeti oldu. Bu durumda Anadolu'da Mustafa Kemal ile birlikte İstanbul'daki Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin başındaki bürokrat ve askerî şahsiyetlerin Millî Mücadele'deki önemleri de ortaya çıkmaktadır. Özellikle İstanbul'daki mevkilerde bulunan bu şahsiyetler, gizli de olsa Anadolu'daki direnişe destek vermiş ve gerektiğinde üstlerinin dediklerinin dışına da çıkmışlardır. Nitekim sonraları görüleceği üzere bu şahıslar İtilaflarca istenmeyince baskı altında kalınca misyon olarak benimsedikleri bağımsızlık şiarını Anadolu'daki mücadelenin içinde gerçekleştireceklerdir.

Müttefiklerin tecavüzî hareketlerinin giderek yaklaşması üzerine Harbiye Nezareti'nin hazırladığı seferberlik planında pek çok konu birbirine uygun düşmekte idi¹⁹⁹. Mütareke Dönemi'nden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi'ne geçişte Osmanlı ordusu, İtilaf Devletleri tarafından yapılan baskılarla küçültülmeye çalışılmış; silah ve cephane vs. gibi savunma unsurları büyük ölçüde elinden alınmış idi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, bu dönemde Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde görev yapan komutanlar oldukça ihtiyatlı hareket ederek mevcut orduyu çeşitli düzenlemelerle ayakta tutmaya çalışmışlardı. Ordunun eratı terhis edilmişse de, komuta kademesinin terhisi veya ordudan ayrı tutulması hiçbir zaman söz konusu olmadı.²⁰⁰

Nitekim komuta kademesindeki askerlerin çoğu da Millî Mücadele'de yararlılıklar göstermiş ve yeni devletin temellerini atmışlardır. Bütün bu görev ve yetki

¹⁹⁹ Türkmen, a.g.e., s. 240.

²⁰⁰ Türkmen, a.g.e., 241.

karmaşası teşkilatlanma süreciyle beraber azalmaya başlayacak ve Anadolu etkinliğini, İstanbul'daki önemli mevkide bulunan şahsiyetlerin bir kısmından aldığı destekle de (Fevzi Çakmak gibi) arttıracak ve zamanla yetki ve otoritesini arttırarak elinde toplamayı başarınca düzenli ordu sürecine geçiş ortaya çıkacaktır.

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ(1923-1950)

A. MÜDAFAA-İ MİLLÎYE VEKÂLETİ

Cumhuriyet anayasası ve kanunlarla Millî Savunma Bakanı'na verilen görev ve sorumluluklar şunlardır: Millî Savunma Bakanı, yasama meclisleri nezdinde, Bakanlar Kurulu içinde ve yargı organları önünde hükümetin bir üyesi olarak millî savunma hizmetlerinin (siyasi, hukuki, sosyal, mali ve bütçe yönlerinin), yürütme yetki ve sorumluluklarını taşır.

Ayrıca millî güvenliğin sağlanmasından ve silahlı kuvvetlerin savaşa hazırlanmasından, TBMM'ye karşı Bakanlar Kurulu'nun bir üyesi olarak sorumludur.

Millî Mücadele Döneminde ifade ettiğimiz gibi, Müdafaa-i Milliye Vekâleti 3 Ocak 1920'de kurulmuş ve bu ismi almıştır²⁰¹. Vekâletin görevleri idari işlerle sınırlı kalmış, ülke savunması için gerekli strateji testi, araç, gereç alımı veya yapımı ile ilgili kararlar Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından alınmıştır.

1. Teşkilatı

Müdafaa-i Milliye Vekâleti teşkilatı hiyerarşisi, 1923 yılı itibarıyla şöyledir²⁰²:

Müdafaa-i Milliye Vekâleti

Müsteşarlık

Ordu Dairesi

Harbiye Dairesi

Levazımat-ı Umumiye Dairesi

Sıhhiye Dairesi

Muamelat-ı Zatiye Dairesi

Baytariye Dairesi

Muhasebat Dairesi

Harita Dairesi

Emakin-i Askeriye ve İnşaat Dairesi

Hukuk Müşavirliği

Divan-ı Temyiz-i Askerî

²⁰¹ Ümit Özdağ, Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk- İnönü Dönemleri) Gündoğan Yayınları, Ankara 1991 s. 99.

²⁰² Bkz. Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl, s. 261-266. Bu dairelerin alt birimleri, çalışmamızın Ekler kısmında, 11-21. şekillerde gösterilmiştir.

Teftiş ve Tetkik Dairesi
Kuva-yı Havaiye Müfettişliği
Müfettişlikler
şark Hudut Komiserliği

Harita Dairesi, memleketin bütün harita işlerini yapmak ve bakanlıklar, kurum ve kuruluşların harita ve plan ihtiyaçlarını sağlamak üzere, 22 Nisan 1925 tarihinde 657 sayılı kanunla haritacılık hizmeti yeniden teşkilatlandırılmış ve Ankara'da Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı Harita Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur.²⁰³

1923-1927 yılları arasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin işleri onu kendi içyapısını tam anlamı ile düzenlemekten alıkoymuştur. 1927'den itibaren ordunun rejim içerisindeki yeri ve konumu yeniden belirlenince, Türk Silahlı Kuvvetleri i düzenlemesi yapmaya yönelmiştir.²⁰⁴

Bu düzenlemenin hükümet dışında, hatta bazı durumlarda hkmete rağmen ve TBMM'nin tamamen kontrolü dışında gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu durumda ordunun özerk bir yapısının da olduğu savunulabilir. Millî Müdafaa vekilleri ve TBMM'nin Millî Müdafaa encümeni subay kökenli mensuplardan seçilerek vekilin veya encümenin Fevzi akmak'ın uygulamalarına karşı çıkması engellenmiştir. İktidar mücadelesinin yoğun bir Şekilde devam ettiği dönemde kurulan Bahriye Vekâleti ise Türk Silahlı Kuvvetleri yüksek kumanda heyetini ve özellikle Fevzi akmak'ı rahatsız etmişti.²⁰⁵

16 Ocak 1928 tarihinde 1189 sayılı kanun ile vekâlet bünyesinde kara, hava ve deniz müsteşarlıkları oluřturulmuř²⁰⁶, Fen ve Sanat Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuş ve bu yolla silah teknolojisindeki yenilikleri takibi, incelemesi ve denenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. 29 Nisan 1929 tarih ve 1428 sayılı "Millî Müdafaa Vekâleti'nde bazı teşkilat icrasına dair olan 1/99 numaralı kanuna müzeyyel kanun" ile mevcut kuvvet msteşarlıklarının üstünde bir Millî Müdafaa Vekâleti Müsteşarlığı kurulmuř²⁰⁷ ise de bu, vekletin güçlendiği anlamına gelmez. Müdafaa-i Milliye

²⁰³ Mustafa nder, Geçmişten Gntmze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi, Harita Genel Komutanlığı, Ankara, 2002, s. 84.

²⁰⁴ zdağ, a.g.e., s. 96.

²⁰⁵ Afif Byktğrul, Büyük Atamız ve Türk Denizciliği, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1966, s. 108.

²⁰⁶ Bkz. Ekler kısmı, Tablo 22.

²⁰⁷ Bkz. Ekler kısmı, Tablo 23.

Vekâleti'nin adı 3 Ocak 1929 tarihinde "Millî Müdafaa Vekâleti" olarak değiştirilmiştir.²⁰⁸

Yüksek Müdafaa Meclisi Bakanlar Kurulu'nun 24 Nisan 1933 tarih ve 14443 sayılı kararnamesi ile kurulmuştur. Bu kurumun bütçesinden ise Müdafaa-i Milliye Vekâleti sorumlu idi. Ayrıca ikmal ve idari hizmetleri yürütmekteydi. Yüksek Müdafaa Meclisi, Bakanlar Kurulu'na Genelkurmay Başkanı'nın da katılmasıyla Başbakan'ın başkanlığında toplanan bir kuruldur. Cumhurbaşkanı'nın da istediğinde başkanlık yapacağı hükümetten ayrı bir kabinedir.²⁰⁹

Zamanın Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da üyesi olduğu böylesi bir kurulun, işlev bakımından günümüz Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin ilk örneği olarak kabul edilmesi doğaldır.²¹⁰ Bu mecliste kararlar mevcut üyelerin en az bir fazlasının oyu ile alınmakta, eşitlik durumunda başkanın oyu iki oy sayılmaktaydı.

Yine 18 Haziran 1934 tarih ve 2515 sayılı kanunla Milli Müdafaa Vekâleti'nde (zat işlerinin tetkik mercii encümeni) teşkili hakkındaki kanunun birinci maddesinde "Zabitan ile askeri memurların terfii, tebdî, nakil, tayin, tekaütlük hakkındaki şikayetlerini tetkik etmek ve mukerrerat ittihaz eylemek üzere Büyük Erkân-ı Harbiye Reisi'nin veya onun tarafından seçilecek bir zatın reisliğinde bulunmak ve asli vazifelerini de görmek üzere ikisi Büyük Erkân-ı Harbiye Dairesi Reislerinden diğer ikisi de Milli Müdafaa Vekilliği Daire Reislerinden olmak üzere dört azalı (zat işlerinin son tetkik mercii) namile bir encümen teşkil olunur." denilmek suretiyle bir encümen teşkil edilmiş oldu.²¹¹

Millî Müdafaa Vekâleti (16 Nisan 1945'ten itibaren Millî Savunma Bakanlığı) 7 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı "Genelkurmay Başkanlığı vazife ve salahiyetleri hakkında kanun"un yürürlüğe girmesine kadar tam anlamı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin alt birimi görüntüsünü taşır. 16 Nisan 1945 tarihinde de Müdafaa-i Milliye Vekâleti, "Millî Savunma Bakanlığı" olarak Türkçeleştirilmiştir.²¹²

²⁰⁸ Osmanlı Ordu Teşkilatı, s.88.

²⁰⁹ Özdemir, a.g.e., s. 105.

²¹⁰ Özdemir, a.g.e., s. 107.

²¹¹ Düstur Üçüncü Tertib, 15. cild, s.1265; Resmi Gazete, 25 Haziran 1934, Sayı:2735.

²¹² Osmanlı Ordu Teşkilatı, s. 88.

2. Görevleri:

1. Millî savunma görevlerinin siyasi, hukuki, sosyal ve bütçe hizmetleri
2. Silahlı kuvvetlerin Bakanlar Kurulu'nca kararlaştırılacak politika çerçevesinde, Genelkurmay Başkanlığı tarafından tespit olunacak ilke, öncelik ve ana programlarına göre;
 - a. Barışta ve savaşta asker alma hizmetlerini,
 - b. Silah, araç-gereç ve her çeşit lojistik ihtiyaç maddeleri tedarik hizmetlerini,
 - c. Harp sanayi hizmetlerini,
 - d. Sağlık ve veteriner hizmetlerini,
3. Mali ve mal hesap teftiş hizmetlerini yürütmektir.²¹³

B.ERKAN-I HARBİYE-İ UMUMİYE RİYASETİ

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti 3 Mart 1924 gün ve 429 sayılı kanunla lağvedilmiş ve yalnız Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti halinde, Erkân-ı Harbiye vazifelerinde bağımsız yüksek askerî makam olarak bırakılmıştır. Yine bu tarihte Fevzi Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne atanmıştır.²¹⁴

3 Mart 1924'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin adı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti olarak değiştirildi. Riyaset bu dönemde bağımsız olarak bir planlama organı idi. Ancak harekât, eğitim ve istihbarat konularında Silahlı Kuvvetlere emir ve komuta ediyordu. Millî Müdafaa Vekâleti ise bütçeden sorumlu idi. İkmal ve idari hizmetleri yürütmekle görevli bulunuyordu. 1935 yılında Türk ordusundaki rütbe isimlerinin yeni Türkçe karşılıklarının kullanılmasına başlanmasıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin adı Genelkurmay Başkanlığı olarak değiştirilmiştir.²¹⁵ Genelkurmay Başkanlığı da 5 Haziran 1944 tarihinde 5480 sayılı kanun ile Başvekâlet'e bağlanmıştır.²¹⁶

1. Deniz Kuvvetleri'ndeki Gelişmeler

İstiklal Savaşı'ndaki "Umur-u Bahriye Müdürlüğü" 1 Mart 1921 tarihinde Bahri Dairesi ismini almış ve Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlanmıştı.

Daire, Deniz Kuvvetleri'nin bütün idari ve harekât işlerinden sorumlu idi. Daire reisi, müsteşarlık ve Deniz kurmay başkanlığı görevleriyle birlikte, Millî Müdafaa

²¹³ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 273, 274.

²¹⁴ Osmanlı Ordu Teşkilatı, s.78. Teşkilat hakkında bkz. Ekler kısmı, Tablo 24.

²¹⁵ Osmanlı Ordu Teşkilatı, s.78.

²¹⁶ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 269. Ayrıca bkz. Ekler Kısmı, Tablo 25.

Vekiline deniz konularında müşavirlik de yapmaktaydı. Donanma, dört adet deniz komutanlığı, fabrikalar ve deniz hastanesi bu daireye bağlı bulunmaktaydı.

Cumhuriyet Döneminde Bahriye Dairesi çalışma ağırlığını mevcut gemilerin onarılmasına yöneltti. Fevzi Çakmak döneminde denizcilikle ilgili bir iş en az 6 imzadan (Millî Savunma Bakanı, Müsteşar, Savunma Bakanlığı Daire Başkanı, Genelkurmay Başkanı, İkinci Başkan, Genelkurmay Daire Başkanı, Deniz Vekili) geçmek zorundaydı.²¹⁷

Denizcilik alanında Cumhuriyet dönemindeki ilk hareket 29 Aralık 1924 tarih ve 539 sayılı “Bahriye Vekâleti kuruluşuna dair kanun” ile kurulan Bahriye Vekâleti’ne, Millî Müdafaa Vekâleti’ne benzer bir statü vermişti. Bahriye Vekâleti’nin görevi idari işlerin yerine getirilmesi idi. Donanmanın eğitim ve harekâtından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti sorumlu tutulmuştu. Bahriye Vekili İhsan Bey yetkisini aşarak, donanma ve deniz kuvvetlerinin kara tesislerini teftiş ediyor ve savaş teftişine tabi tutuyordu. Bu teftişler sadece Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi’nin yetkisi dâhilinde idi.²¹⁸

Atatürk’ün direktifleri ile kurulan Bahriye Vekâleti’nin görevleri; ülkenin mali imkanları nispetinde çekirdek bir donanma teşkil etmek, kıyı tesislerini donanmanın ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirmek, personel eğitimi için eğitim müesseseleri kurmak olarak özetlenebilir. Bu görevler için vekâlet, merkez teşkilatı ve İstanbul Bahriye Komutanlığı, Marmara Üssü Bahri ve Müstahkem Mevki Komutanlığı, Karadeniz Bahriye Komutanlığı (Samsun’da) Akdeniz Bahriye Komutanlığı (İzmir’de) olmak üzere diğer bağlı teşkillerden oluştu. Ankara’da Bahriye Vekâleti kuruluşu dışında Genelkurmay Başkanlığı’na bağlı olarak bir Deniz Kurmay Başkanlığı görevi ihdas edildi.²¹⁹

1924 yılında TBMM Bahriye Projesini görüşürken iki eski deniz subayı olan ordu mensubu Recai Bey ve Kastamonu Mebusu Ali Rıza Bey’ler Yunan ve İtalyan tehlikesine karşı Marmara ve Ege Denizlerinde bir saldırı donanması oluşturulması ve Deniz Kuvvetlerinin;

1. 3 kruvazör,
2. 4 büyük kruvazör,

²¹⁷ Afif Büyüktuğrul, Atatürk ve Türk Denizciliği, Tarih Konferansları V, TTK Yayınları, Ankara, 1975 s. 9.

²¹⁸ Büyüktuğrul, Büyük Atamız ve Türk Denizciliği s. 108-109

²¹⁹ Yılmaz Usluer, “Deniz Kuvvetleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 10, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 2622-2623.

3. 12 muhrip,
4. 12 denizaltı gemisi,
5. 2 açık deniz mayın dökücü gemisi,
6. 3 kıyı mayın dökücü gemisi,
7. 4 ağ gemisi,
8. 20 çeşitli yardımcı gemi,
9. 2 yüzer havuza sahip olması gerektiğini savunmuşlardır²²⁰ ki bu görüş Fevzi Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye tarafından benimsenmiş, fakat eldeki mali imkânlar böyle bir projeyi gerçekleştirme için yetersiz kalmıştır.

27 Aralık 1927 tarihinde Başvekil İsmet İnönü'nün Meclis Başkanlığı'na yazdığı bir tezkere üzerine Bahriye Vekili İhsan Bey, Yavuz'un tamir sözleşmesinin tadilinde kanuni sorumluluğu haricinde hareket ettiği için yüksek mahkemeye verildi ve iki yıla mahkum edildi.²²¹ İhsan Bey'in mahkumiyeti sonucunda Bahriye Vekâleti Ocak 1928 tarih ve 1198 sayılı kanun ile lağvedilmiş, Ocak 1928 tarih ve 1198 sayılı kanun ile Deniz Kuvvetleri, Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı müsteşarlık emrine alınmıştır.

Kurulan Deniz Müsteşarlığı general olan bir başmüsteşar ile vekile bağlandı. Genelkurmay Başkanlığı'nda da istişarî mahiyette "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Deniz Muavinliği" teşkil edildi. Bu makam sonradan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Deniz Müşavirliği oldu.²²²

1929 yılında Yavuz Zırhlısı'nın tamiri yapılan Haliç'teki askerî tersanelerin Gölcük'e nakline karar verilmiş, bu amaçla Gölcük Tersanesi'nin yapımına başlanmıştır. 1941 yılında da Taşkızak Tersanesi yeniden faaliyete geçirilmiştir.²²³

1930 yılında başta Yavuz, 4 muhrip, 4 denizaltı gemisi, 3 hücum botu ve bazı yardımcı gemilerle küçük ve fakat modern bir harp filosu kurulmuş ve mazi yadigarı gemilerle de bir ihtiyat filo teşkil edilmiştir. Fevzi Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı döneminde Deniz Kuvvetleri Kara Kuvvetlerinin bir parçası haline getirilmiş ve deniz örgütü kurulurken denizcilerin hiçbir fikri alınmamıştır.²²⁴

²²⁰ Kayabalı-Arslanoğlu, a.g.m., s. 546-547.

²²¹ Feridun Kandemir, "Yavuz-Havuz Davası", Resimli Tarih Mecmuası, C. 5, Sayı: 58, Ekim 1954, s. 3408-3415.

²²² Usluer, a.g.m., s. 2623.

²²³ Suat Söylerkaya, Türkiye'de Millî Harp Sanayii, Millî Harp Sanayii Semineri, Ankara Ticaret Odası Yayını, 1975, s. 76-77.

²²⁴ Büyüktuğrul, Atatürk ve Türk Denizciliği, s. 8.

II. Dünya Savaşı öncesinde çok yüklü miktara 4 denizaltı alınmak istendi. Üç tanesi alındı ancak biri 1941, diğeri 1942 yılında batırıldı. Bu nedenle randımanlı bir şekilde kullanılmadılar. 1945 yılından sonra Deniz Müşavirliği makamının adı Deniz Kurmay Başkanlığı olarak değiştirildi.²²⁵

1949'da ise Türk Genelkurmay'ının Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları adıyla üç kuvvet şeklinde örgütlendiği görülmektedir.²²⁶ Aynı yıl, Millî Savunma Bakanlığı kuruluş ve görevlerine dair 5398 sayılı kanun ile Genelkurmay Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanmış, Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları kaldırılmıştır.²²⁷

2. Hava Kuvvetleri'ndeki Gelişmeler

Hava Kuvvetleri'nin Deniz Kuvvetleri'nden biraz daha şanslı olduğu söylenebilir. Her ne kadar Hava Kuvvetleri de Deniz Kuvvetleri gibi Kara Kuvvetleri stratejisi mantığı ile yönetilmiş ise de, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Hava Kuvvetleri'nin ayrı talimatnameler hazırlamasına izin vermiştir.²²⁸ Bu bilgi göz önüne alındığında talimatname için Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden izin alması kurumun kendisine bağlı olduğunu göstermektedir. Fakat Hava Kuvvetleri de diğer iki kuvvet gibi II. Dünya Savaşı'nda çağın çok gerisinde kalmış durumdadır.²²⁹

1 Ocak 1922'de Akşehir'de bulunan ve iki bölükten oluşan Cephe Tayyare Bölüğü'nün dört uçar durumda uçağı ile dört pilotu vardı. Daha sonra Antalya'da İtalyan tüccarlardan alınan 20 adet Spat XIII av uçağından birini, Vecihi Bey uçararak Akşehir'e getirdi.²³⁰

1923 yılında Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine aşağıdaki birlikler bağlı bulunuyordu:

a. İzmir'de bulunan Kuva-yı Havaiye Müdüriyet-i Umumiyesi,

b. Tayyare Mektebi Müdüriyeti, Grup Komutanlığı ve 1. Tayyare Bölüğü (Gaziemir'de), 2. Tayyare Bölüğü (Bandırma'da), 3. Tayyare Bölüğü (İzmit'te).²³¹

²²⁵ Usluer, a.g.m., s. 2623-2624.

²²⁶ Özdemir, a.g.e., s. 60.

²²⁷ Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl, s. 269. Ayrıca bkz. Ekler Kısmı, Tablo 26.

²²⁸ Özdağ, a.g.e., s. 104.

²²⁹ Cüneyt Arcayürek, Şeytan Üçgeninde Türkiye, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 150-151.

²³⁰ Günşel, a.g.m., s. 2628.

²³¹ Günşel, a.g.m., s. 2625.

1924 yılında Fransa'dan 27 adet eğitim uçağı getirildi. 1925 yılında Alman Dunkers firmasıyla ortaklaşa Kayseri'de "Türk Motor ve Tayyare Şirketi" fabrikası kuruldu.

1927 yılında tüm havacılık eğitim kursları Eskişehir'e alındı. 1928 yılında astsubaylara pilotaj eğitimi verilmeye başlandı. 1937 yılında Hava Harp Akademisi açıldı. 1940 yılında Hava Kuvvetleri, eğitim ve harekât açısından Genelkurmay Başkanlığı'na, ikmal bakımından ise Millî Savunma Bakanlığı'na bağlıydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte tüm Hava Kuvvetleri personeli alarma geçirildi. Savaşa katılmadığımız için savaş yılları eğitimle geçti. 31 Ocak 1944 yılında da Hava Kuvvetleri Komutanlığı kuruldu.²³²

3. Jandarmadaki Gelişmeler

Ülkemizde, özellikle kırsal kesimlerde, asayiş ve düzenin tesis edilmesinden sorumlu olan jandarma kuvvetleri Osmanlı Devleti zamanında Dâhiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanı) bağlıydı. TBMM'nin Ankara'da açılışını müteakip (23 Nisan 1920) Jandarma, Millî Savunma Bakanlığı kuruluşuna verilmiştir.²³³

Jandarmanın görevlerini şöylece özetlemek mümkündür:

1. Barış görevleri

a. Askeri inzibat görevleri

b. Yoklama kaçağı, bakaya, firar ve izin tecavüzü durumunda bulunan askerlerin yakalanmaları ve birliklerine sevki

c. Askeri yasak bölgeler kanunundaki görevlerin ifası

d. Seferberlik ilanında silah altına çağrılanlara gerekli tebligatı yapmak, kanun ve nizamla uygun olarak askeri hizmete verilecek araçların celbini sağlamak

2. Sefer görevleri

Jandarma birlikleri, Genelkurmay Başkanlığı'nca lüzum görülen hallerde sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hallerinde ise gerekli olan bölümü ile kuvvet komutanlıkları emrine girer, kalan bölümü ile Jandarma Genel Komutanlığı emrinde normal göreve devam eder.²³⁴

²³² Günsel, a.g.m., s. 2629-2631.

²³³ Özkan, a.g.m., s.1268.

²³⁴ Kemal Sancar, Cumhuriyetin 61'nci Yılında Jandarma Genel Komutanlarımız, Güncel Konular, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1990, s. 42-43.

4. Savunma Harcamaları ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti

I. Dünya Savaşı'nın galip güçlerinin çizdiği yeni siyasi haritayı kabul etmeyerek Kurtuluş Savaşı sonucunda galip gelen Türkiye, yeni sınırlarının belirlendiği Lozan'da bazı tavizler vermek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda Misak-ı Millî sınırları içinde addedilen Hatay ve Kerkük-Musul bölgelerinin sorunları sonradan çözülmek üzere ertelenmiştir.

İstiklal Harbi'nden sonra ülke içerisinde ötede beride kalmış silah, teçhizat, harp araç-gereçleri toplatılarak kullanılır durumda olanlardan faydalanma yoluna gidildi. Genelkurmay'ın hazırladığı planlara göre cephelere gerekli malzeme ve donatımın depolanması için uygun depolar inşa ve ikmal edildi.

Cumhuriyet Türkiye'si sınırları Avrupa'nın en güçlü devletleri ile çevrilmiştir. Diğer bir deyişle bu devletler, Osmanlı toprakları içinde tutunabilecekleri yere kadar ilerlemiş ve orada durmuşlardır. Dolayısıyla da Millî Mücadele'den sonra da tehdit unsuru olmakta devam etmişlerdir. Bu sebeple yeni Türk devletinin savunmaya çok önemli bir yer vermesi gerekmiştir.

Bu çerçevede, Kara Kuvvetleri'nin motorize birlik haline getirilmesi için 1927-1928 yılında Türk Kara Kuvvetleri kuruluşuna giren ilk tanklar Renault tankları oldu. Nihayet 1934'te Lüleburgaz'da ilk tank birliği kuruldu. Bu birlik Kara Kuvvetleri zırhlı birliklerinin çekirdeğini teşkil etti.²³⁵

1923-1939 yıllarında ordunun giyecek ve diğer levazım malzemeleri ile donatım malzemeleri yerli fabrikalarda yapılır hale geldi. TBMM Hükümeti Döneminde Kara Kuvvetleri'nin bütün silah ve malzemesinin tamiri için Ankara'da askerî fabrikalar kurma yoluna gidilmişti. Cumhuriyet Hükümeti ise bu fabrikaları tümü ile modern şekle sokarak, uzun sürecek harp halinde bile, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin silah ve cephane ihtiyacını karşılayabilecek harp endüstrisi merkezlerini kurdu. Patlayıcı maddeler için barut fabrikaları, trofil fabrikası, fülmenat ve kapsül imalathanesi, gaz maskesi fabrikası, ağır silah yapımı için top fabrikası, mermi fabrikası ve kovan fabrikası kuruldu.

İtalya 12 Ada ve Meis Adası ile Türkiye'nin Batı komşusu, Sovyetler Birliği Doğu komşusu, İngiltere, Kıbrıs ve Irak mandası ile Güney ve Güneydoğu Anadolu komşusu, Fransa ise Suriye mandası ile Güneydoğu Anadolu komşusudur. Buna yenilmişliğin acısını taşıyan Yunanistan ve Büyük Bulgaristan hayalini canlı tutan

²³⁵ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 284.

Bulgaristan ile sınırdaş olduğumuz olgusu da eklenir ise, Türkiye'nin savunmaya vermesi gereken önemin ne kadar hayati olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Bundan dolayı 1926-1938 döneminde bütçelerden %30'un üzerinde bir miktar sürekli savunma harcamalarına ayrılmıştır. Anılan dönemde bütçelerden savunma için ayrılan miktar ve toplam harcamaya oranı yıllar itibarı ile aşağıdaki gibidir:

Yıl	Bütçe Har.	Önceki Yıla Oranı	Savunma Harcaması	Önceki Yıla oranı	Savunma Har. Toplam harcama
	Milyon TL.	%	Milyon TL.	%	%
1926	172	-14,9	63		36,6
1927	199	-15,7	73	15,9	36,6
1928	201	1,0	69	-5,5	34,3
1929	213	6,0	67	-2,9	31
1930	210	-1,4	63	-6,0	30,0
1931	182	-13,3	62	-1,6	34,1
1932	212	-16,5	44	-29,0	20,8
1933	174	-17,9	58	31,8	33,3
1934	229	31,6	69	19,0	30,1
1935	260	13,5	73	5,8	28,1
1936	252	-3,1	81	11,0	32,1
1937	287	19,9	94	16,0	33,8
1938	304	5,9	103	9,6	33,9 (229)

Ayrıca anılan dönemde dört ikmal planı yapılmış ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne olağanüstü ödenek ayrılmıştır. 1928 yılında çıkarılan 664 sayılı yasa ile Türk Silahlı Kuvvetleri'ne 150 Milyon TL birkaç yıl içinde harcanmak üzere tahsis edilmiştir. 1934 yılında yapılan ikinci ikmal planı ile (2425 sayılı kanun) 70 Milyon TL ayrılmıştır.²³⁶ Tunçay, dünya ekonomik bunalımının, amaçlanan bu hedeflere ulaşılmasını engellediği görüşündedir. 1937 ve 1938'de yapılan üçüncü ve dördüncü ikmal planları tam anlamı ile gerçekleştirilememiştir.²³⁷

²³⁶ Özdağ, a.g.e., s. 106.

²³⁷ Mete Tunçay, "İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu", Tarih ve Toplum, S. 35, Kasım 1986, s. 34.

1939'da başlanılmış olan ikinci beş yıllık plan, askeri harcamaların yüksek nispeti ve hammadde kıtlığı dolayısıyla iptal edildi ve kısmi seferberliğin sürdürülmesi tarım üretimini bile düşürdü.²³⁸

Anılan dönemde Türkiye ekonomisinin genel yapısı göz önünde tutulur ise savunma harcamalarının ekonomiye yüklediği büyük yük belirginleşmektedir.²³⁹ Savunma harcamalarının yüksek olmasına rağmen yetersizliğinin bilincinde olan askerî ve sivil yönetim Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için Türkiye çevresinde bir güvenlik ağı oluşturma çabasını sürekli sürdürmüşlerdir. Millî savunma bütçeleri Millî Müdafaa Vekâleti tarafından düzenlenmemiş, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından belirlenen ihtiyaçlar, Mareşal Çakmak'ın şekillendirdiği Millî Müdafaa Encümeni vasıtası ile de TBMM'de tartışılmadan kabul edilmiştir. TBMM'nin TSK bütçesini denetleyebildiği söylenemez.²⁴⁰

Savunma konularında asıl kararların Mustafa Kemal, Mareşal Çakmak ve İsmet Paşa tarafından alındığı Mustafa Kemal ve Mareşal Çakmak'ın karar alıcılar durumunda iken, İsmet Paşa'nın alınan kararları genel ekonomik durum ile uyuşturmaya, uzlaştırmaya çalıştığı söylenebilir.

Havacılıkla ilgili savunma sanayi faaliyetleri ise 1925 yılında Türk hükümeti ile Junkers Şirketi arasında yapılan bir anlaşma ile Tayyare ve Motor Türk A. Ş.'nin (TİMTAŞ) kuruluşu ile başlamıştır. Özellikle Junkers tipi uçakların bakım ve idamesi için kurulan ve bini aşkın işçi ve mühendisin çalıştığı bu tesis 1932 yılında sipariş yokluğundan kapanmıştır. 1925 yılında TİMTAŞ'ın bir birimi olarak kurulan Eskişehir Hava Tamirhanesi de, uçak geliştirmek amacıyla bazı denemeler yapmış, ancak başarılı olamamıştır. TİMTAŞ Kayseri tesisleri de 1928 yılında üretime başlamış ve 1939 yılına kadar, Alman, Amerikan, Polonya ve İngiliz menşeli çeşitli tiplerde 112 uçak üretmiştir. Makine ve teçhizatıyla modern bir uçak fabrikası olan TİMTAŞ Kayseri tesisleri, 1939 yılında lisans anlaşmazlığı sebebiyle üretimini durdurarak Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na ait uçakların bakımına yönelmiştir.

Türk Hava Kurumu'nun 1941 yılında Ankara'da kurduğu uçak fabrikasında çeşitli tipte uçak ve planörler ile Fouga Magister uçağı üretilmiştir. İlk uçak motoru fabrikası, 1948 yılında Ankara'da üretime geçmiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı yıllarında

²³⁸ Lewis, a.g.e., s. 295-296.

²³⁹ Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 35, 124.

²⁴⁰ Özdağ, a.g.e., s. 108.

İngiltere'den satın alınan uçakların bakım ve onarımları için 1942-43 yıllarında Malatya'da uçak onarım atölyeleri kurulmuştur.

Cumhuriyet Döneminde havacılıkla ilgili olarak 1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) kurulmuş; 6 Ekim 1926'da Kayseri'de Alman Junkers firmasının ortaklığıyla bir uçak ve motor fabrikası kurularak ulusal hava sanayimizin ilk temeli atılmıştır. 1927'de Eskişehir'de bir uçak onarım fabrikası faaliyete geçmiştir. 1937'de de Hava Harp Akademisi açılmıştır.²⁴¹

1924 yılında İstanbul Yeşilköy'de teknik eleman ihtiyacını karşılamak için bir Tayyare Makinist Okulu açılmış ve Hava Kuvvetleri teknik elemanlarını kendi bünyesinde yetiştirmeye başlamıştır. 1927 yılında Hava Okulu Eskişehir'e intikal etmiş, 1928 yılında İstanbul'daki okul lağvedilerek, Eskişehir'de Hava Makinist Astsubay okulu açılmıştır. Her iki okulun bir araya gelmesiyle Hava Okulu'nun adı da Hava Okulları Komutanlığı olmuştur.²⁴²

1928 yılında Hava Müsteşarlığı ile birlikte 3 hava taburu kuruldu. Bu taburlar 1932'de alay, 1939'da tugay ve nihayet 1943'te hava tümeni haline getirildi.

Bütün hava kuvvetlerinin tek bir komutanlıkta birleştirilmesi amacıyla 31 Ocak 1944'te "Hava Kuvvetleri Komutanlığı" teşkil edildi.²⁴³

İkinci Dünya Savaşı'nda, paraşütçü ve hava indirme birliklerinin geniş ölçüde kullanılmaya başlaması üzerine, geri bölgelerin ve yurt içinin savunması büyük önem kazandı. Hava taarruzlarına karşı pasif önlemler alınmasının yanı sıra hava indirme taarruzlarına karşı yurt içi teşkilleri kuruldu. Yurt içi ve geri bölgelerin savunulması için aktif önlemler alındı.²⁴⁴

II. Dünya Savaşı, gelecekteki bir savaşı kazanmanın, ancak göklere hakim olmakla mümkün olabileceğini açık bir şekilde ortaya koymuştur.²⁴⁵

1941 yılından itibaren uçuş eğitimi için İngiltere ve Kanada'ya uçucu subayların gönderilmesi, yeni uçakların alınarak hizmete sokulması, savaş dönemindeki başlıca faaliyetlerdir. 31 Ocak 1944'te Genelkurmay Başkanlığı'nca müstakil bir Hava Kuvvetleri Komutanlığı kurulmuştur.²⁴⁶

²⁴¹ Cumhuriyetin 61'inci Yılında Hava Kuvvetlerimiz, s. 24-25.

²⁴² Kayabali-Arslanoğlu, a.g.m., s. 476.

²⁴³ Kayabali-Arslanoğlu, a.g.m., s. 474.

²⁴⁴ Soyupak, "Kara Kuvvetleri", s. 2618.

²⁴⁵ Cumhuriyetin 61'inci Yılında Hava Kuvvetlerimiz, s. 21.

²⁴⁶ Cumhuriyetin 61'inci Yılında Hava Kuvvetlerimiz, a.g.e., s. 26

5. Savunma Sanayisindeki Gelişmeler

Millî Savunma Bakanlığı'nın başta gelen görevleri arasında ordunun personel, istihbarat; harekât-eğitim-seferberlik; ikmal ihtiyaçlarının karşılanması ve savunmada önceliklerin tespiti işlerini yapmak ve ülkenin silahlı kuvvetleri için taktik, stratejik ve savunma amacına yönelik silah sistemleri ve donanımlarını tasarlayan, geliştiren ve üreten özellikle yatırım malları üreten sanayi dalları başta olmak üzere diğer bütün ekonomik faaliyet alanları ile iç içe olan özel ve kamu kuruluşlarının mülkiyetindeki savunma amaçlı işletmeler topluluğunu düzenlemek olarak açıklanabilir. Bu bakımdan savunma sanayini ülke sanayinin soyutlanmış bir bölümü olarak düşünmemek gerekir. Savunma sanayinin elektronikten makine sanayine, çelik üretiminden kimya sanayine kadar hemen hemen her dal ile girdi alışverişi olup kendisi de çeşitli dallara ayrılmaktadır ve bunlar Savunma Bakanlığı'nın sorumluluk alanları içerisine girmektedir.

Askerî imalatın tek elden ve düzenli bir şekilde, aynı zamanda cephelerin ihtiyaçları da göz önünde tutularak organize edilmesi düşünülmüştür. Bu amaçla, 10 Ocak 1921 tarihinde Millî Savunma Bakanlığı'nca yayınlanan bir tamimle, İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü'nün Ankara'da teşkiline karar verilmiştir. Bundan sonra harp sanayi tesisleri, bu teşkilatın bünyesinde kurulmuştur.²⁴⁷

Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştirilmesinde asli güç olan kara kuvvetlerinde savaş sonrası elde edilen deneyimler ve yabancı kuvvetlerde meydana gelen değişimler dikkate alınarak, yurt dışında ve yurt içinde ülkeyi savunma için değerlendirilen kuvvet ihtiyaçları göz önüne alınarak yeni bir düzenleme zorunlu görülmüştür.²⁴⁸

1924 yılında Ankara'da hafif silah ve top tamir atölyeleri ile fişek fabrikaları, 1928 yılında yeni mühimmat fabrikası, 1930 yılında Kayaş Kapsül Fabrikası, 1931 yılında Kırıkkale Elektrik santrali, 1939 yılında barut, tüfek ve top fabrikaları kurulmuştur. 1929 yılında Yavuz zırhlısının tamiri ve Haliç'teki askeri tersanelerin Gölcük'e nakline karar verilmiş, bu amaçla Gölcük tersanesinin tesisine başlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında askerî fabrikalar İstanbul ve dolaylarında bulunuyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Döneminde kara kuvvetlerinin bütün silah ve malzemesinin tamiri için Ankara'da askerî fabrikalar kurulması yoluna

²⁴⁷ Mehmet Evsile, Atatürk Devri Harp Sanayi, Türkler Ansiklopedisi, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.719.

²⁴⁸ Kemal Gökçe, Veysel Yayan, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti Askeri Yapısı", Türk Dünyası Kültür Atlası, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 2006, s. 358

gidilmişti. Cumhuriyet Hükümeti ise, bu fabrikaları tümü ile modern bir şekle sokarak, uzun sürecek bir harp halinde bile; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin silah ve cephane ihtiyacını karşılayabilecek harp endüstri merkezlerini kurdu. Patlayıcı maddeler için barut fabrikaları, trotil fabrikası, bomba imalathanesi ile bunlar için gereken madde ve malzemeleri hazırlayacak çelik dökümhane; pirinç dökümhanesi, ağaç işleri imalathanesi, ağır silahlar için top fabrikası, kovan ve top fabrikası kuruldu. Fabrika niteliğindeki dikimevleri yurdun çeşitli emniyetli bölgelerinde kuruldu. Fabrikalarımız; piyade silahlarının tüm cephanesiyle, 105 milimetreye kadar top mermilerini de imal eder duruma geldi. Devletin kurduğu bu silah fabrikalarına ilaveten Türk özel sektörü de bu sahada üretime başladı. Bu dönemde kara harp sanayi ile ilgili fabrikalar şunlardır.

1. Ankara Silah Fabrikası: top ve tüfek işletmelerinden meydana gelen bu fabrika, Millî Mücadele sırasında İstanbul'dan getirilen top işletmesi ile ilgili tezgahlarla, yine Millî Mücadele sırasında Tophane Fabrikası'ndaki tüfek işletmesi tezgahlarının Ankara'ya nakli ile 1923 yılında işletmeye açılmıştır.

2. Kırıkkale Tüfek Fabrikası: bu tesis için lüzumlu olan 334 adet tezgah, 13 Nisan 1935 tarihinde Alman "Fritz Werner" firmasına sipariş verilmiş ve tezgahlar gelince Kırıkkale'de inşa edilmiş binalara monte edilmiştir. Fabrika, Aralık 1939 tarihinde yeni tüfek teslimine başlamıştır.

3. Kırıkkale Top Fabrikası: Fabrika, Alman "Gutte Hoffmangs Hutte-Rheinmetal" firmasına ihaleye verilerek 1939 yılının sonlarına doğru işletmeye açılmıştır.

4. Ankara Fişek Fabrikası: Millî Mücadele sırasında Zeytinburnu Fişek Fabrikasından kaçırılan tezgahlarla Ankara'da tesisi edilen bu fabrikada, 1926 yılında Alman "Fritz Werner" firmasından satın alınan tezgahlarla modern bir hale getirilerek, 1928 yılından itibaren yeni fişek imaline başlanmıştır. Bugün "Gazi Fişek Fabrikası" adını taşımaktadır.

5. Silaharağa Fişek Fabrikası: "Melinit" isimli bir Fransız firması tarafından Maliye Bakanlığı adına sivil amaçlarla kurulmuş olan bu fabrika 27 Mayıs 1934 tarihinde Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlanmış olup 1968 yılında Kayaş Kapsül Fabrikası ile birleştirilmiştir.

6. Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası: Mermi, tapa ve imla işletmelerinden meydana gelen fabrika, Alman "Nielsen Winther" firmasına yaptırılarak 1929 yılında deneme üretimine başlamıştır.

7. Kayaş Kapsül Fabrikası: Fişek ve tapa kapsüllerinin ülke içerisinde yapılması için 1 Mart 1930 tarihinde tesis edilmiştir.

8. Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası: Fransız "Melinit" firması tarafından Maliye Bakanlığı adına tesis edilen fabrika, 27 Mayıs 1934 tarihinde Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.

9. Kırıkkale Nitroselitözlu Barut Fabrikası: "Köln-Rutweil A.G." firması tarafından yapılarak 1 Kasım 1938 tarihinde üretime başlamıştır. Bugün Kırıkkale Barut Fabrikası adını taşımaktadır.

10. Ankara Marangoz Fabrikası: top arabalarının ahşap tekerleklerini ve cephane sandıklarını imal etmek amacıyla 1921 yılında Ankara'da tesis edilmiştir.

11. Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi: "Gutte Hoffnungs Hutte-Demang" firmaları tarafından kurularak 1933 tarihinde üretime geçmiştir.

12. Mamak Gaz Maskesi Fabrikası: 22 Temmuz 1933 tarihinde işletmeye açılmıştır. Auer firması tarafından 1935 yılında Kızılay adına tesis edilen diğer bir fabrikada 1944 yılından itibaren Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Bu iki tesis birlikte Mamak Gaz Fabrikası'nı meydana getirmişlerdir.

Kuruluşu eskiye dayanan ve Osmanlı Devleti'nden intikal eden Askerî Sanayi Mektebi, uzun yıllar fabrikaların sanayi ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. 1932 yılında İstanbul'dan Kırıkkale'ye taşınan bu okul Askerî Sanayi Lisesi adını almıştır. Daha sonra yeni çıkan kanunlar gereği Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı Askerî Liseler Müfettişliği'ne bağlanarak askerî fabrikalara sanatkâr yetiştiren bu kurum, askerî lise mezunu vermeye başlamıştır. Böylece askerî fabrikalara sanatkâr yetiştiren bu kaynak kurumudur.

Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü tarafından Erzurum'da 1935 yılında bir çirak ocağı açıldıysa da çirak ihtiyacını karşılama konusunda yeterli olamamıştır.

Türkiye'de öğrenim imkanı olmayan branşlarda mühendislik tahsili yapmak üzere 1924-1933 yıllarında 61 öğrenci Avrupa ülkelerine gönderilmiştir. Bunun yanında fabrikaların ihtiyacı olan çeşitli branşlardaki yetişmiş elemanlar, çeşitli Avrupa ülkelerinden getirilmişlerdir. 1926-1937 yılları arasında 43 eleman getirilerek çeşitli

fabrikalarda görevlendirilmişlerdir. 1932 yılında çıkarılan kanunla askerî fabrikaların yurt dışına öğrenci göndermelerinin önü kesilmiştir.

Tanksavar ve uçaksavar savunmasına büyük önem verilerek modern tanksavar ve uçaksavar silahları Kara Kuvvetlerinin envanterine girdi.²⁴⁹ Rus T-26 tanklarıyla kurulan tank taburunun, 1939'da tank alayı haline getirilmesine karar verildi. Fransızlardan 100 adet Renault tankı, İngilizlerden 16 adet Vikiers tankı satın alındı. Bir tank alayımız oldu ama hemen hemen her bölüğü ayrı cins tanklardan kurulu bu alayın idamesinde çok büyük zorluklarla karşılaşıldı.²⁵⁰ Bu birlik Kara Kuvvetleri zırhlı birliklerinin çekirdeğini teşkil etti.²⁵¹

1923 yılından 1939 yılına kadar olan dönemde topçuluk alanında gelişmeler olmadı. Ancak Ankara dolaylarında kurulmasına çalışılan askerî fabrikalar ile askerî sanayinin İstanbul'dan Ankara'ya kaydırılması sağlandı.²⁵² Bofors, Krupp, Skoda, Reintmetal gibi zamanın gelişkin toplarından da satın alınarak topçu sınıfının kısmen güçlenmesi sağlandı.²⁵³

6. II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Gelişmeler

Bir ülkenin savunmasında birinci etkenin caydırıcı askerî güç olduğu ve ülkelerin ekonomik gelirlerinin büyük oranda silahlı kuvvetler için harcandığı düşünüldüğünde askerî modernizasyonun ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. I. Dünya Savaşı'ndan çıkmış ve yeterli mühimmata sahip olamayan yeni kurulmuş bir ülkenin başta yapması gereken atılımlardan biri ordunun güçlendirilmesi çabalarının desteklenmesidir. Cumhuriyet ordusunun (Türk Silahlı Kuvvetlerinin) barışta ve savaşta hazırlık ve yönetiminden Millî Savunma Bakanlığı sorumlu tutulmasından dolayı bu işleri de Millî Savunma Bakanı sağlayacaktı. Bu amaçla girişimlerde bulunulmaya çalışılmış ancak II. Dünya Savaşı öncesinde oluşan ekonomik krizden dolayı bu seviye yeterli düzeye gelememiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalara değinmeden önce ülkemizin ve dünyanın içinde bulunduğu durumu kısaca anlatmakta fayda vardır.

Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen savaşın ekonomik alanda yarattığı olumsuz etkilerden kurtulamadı. II. Dünya Savaşı, 1929 iktisadi buhranının Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz yansımalarının derinden hissedildiği 1930'lu

²⁴⁹ Cumhuriyetin 70nci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, a.g.e., s. 5.

²⁵⁰ Güngör Cebecioğlu "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998 s. 331.

²⁵¹ Cumhuriyetin 70nci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, a.g.e., s. 5.

²⁵² Muzaffer Erendil, Topçuluk Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1988, s. 123.

²⁵³ Cebecioğlu, a.g.e., s. 331.

yılların üzerine geldi. 1930'lu yılların ilk yarısında yaşanan ekonomik ve toplumsal sarsıntılar, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın ekonomik alandaki olumsuz etkilerini şiddetli bir biçimde hissetmesine neden oldu. Daha da gerilere gidildiğinde, henüz yirmi yıl kadar kısa bir süre önce yaşanmış I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele nedeniyle ekonomik ve sosyal yaşamın genelinde büyük yıkımlar meydana gelmiş olması ve ekonominin az gelişmiş, ithalata bağımlı, hassas yapısı II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinin daha fazla hissedilmesinde rol oynadı.²⁵⁴

Türkiye'de iç ve dış politikada yaşanan gelişmelerin hızlı yaşanmasının temel nedenlerinden birisi belki de başlıca nedeni, Türkiye'nin jeopolitik konumudur. Tarih boyunca "Dünya adası" diye anılan Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kalan Anadolu yarımadası hem anahtar hem de kilit olmuştur.²⁵⁵ Bu konum, hem II. Dünya Savaşı sırasında müttefik ve merkez güçlerin Türkiye'yi savaşa çekmek istemesine hem de savaştan sonra yeniden şekillenen dünyada tercihini hızla yaparak, tarafını belirlemesine neden olmuştur.²⁵⁶

II. Dünya Savaşı'nın Türk dış politikasını anlamak için, İnönü'nün savaşta Türkiye'nin yolunu çizerken dikkate aldığı fikirlerin kavranması gerekir. Bu fikirlerin başında, İnönü'nün çok iyi bilinen doğuştan ölçülülüğü gelir. İnönü, dış ilişkileri, askerlik stratejisinin ilk ilkesi olarak nitelendirdiği "ölçülülük"le yönettiğini ileri sürmektedir. "*Savaşta izlediğim dış politikayı kararlaştırırken benimsediğim temel ilke, daha başlangıçta işlenecek bir hatanın düzeltilmesinin zor olduğunu bilmektir.*" yorumunu getirmişti. Bunun sonucu olarak da Türkiye, İnönü Döneminde hep savaşa girmeye hazır durumdaydı; ancak İnönü'nün kendi koyduğu bazı koşulların gerçekleştirilmesi halinde aceleci ve atak eylemlerden ya da gözü pek davranışlardan hep uzak kaldı. Bu tür davranışlar, Türkiye'yi göz göre göre ateşe atmak demektir.²⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, bir taraftan seferi durumdaki orduyu barış durumuna geçirmek için bazı tümenler ve kolordular lağvedilirken, barış ordusunda kalacak unsurların da yeni bir düzen çerçevesinde teşkilatlanmasına başlandı.²⁵⁸

²⁵⁴ Metinsoy, a.g.e., s. 52.

²⁵⁵ Suat İlhan, Jeopolitik Duyarlılık, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 56.

²⁵⁶ Özdağ, a.g.e., s. 168.

²⁵⁷ Edward Weisband, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 21-22.

²⁵⁸ Kemal Soyupak, "Kara Kuvvetleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 10, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 2619.

1939 yılı Kara Kuvvetleri'nin takviyesi yönünden çok önemli bir faaliyet yılıdır. Harp tehlikesi Türkiye'nin kapısını çaldığı için "Dördüncü İkmal Planı" hazırlanarak uygulamaya başlandı. Planın; zamanın ve durumun elverdiği ölçüde safha safha gerçekleştirilmesi yoluna gidildi.

Birinci safha; başta Trakya olmak üzere Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi kıyılarının savunulması için gerekli tedbirlerin alınması ve buralardaki Kara Kuvvetleri'ne mensup, barış zamanı çekirdek kuruluşta olan birliklerin, özellikle topçu birliklerinin noksan olan personel kadrolarının sefer kadrosuna yükseltilmesini kapsar. İkinci Dünya Harbi'nin yeniliklerinden biri de hava indirme paraşüt birlikleriydi. Kara Kuvvetleri birliklerinin hudutlarda tertiplenmesi, yurt içi savunmasında boşluklar bırakmaya neden olmuştu. Bu boşluğu gidermek ve ülke savunmasını hudutlardan itibaren bütün yurt sathına yaymak için, İçişleri Bakanlığı ile koordineli olarak, yurt içi savunma teşkilatı bir düzene sokularak askerî ve sivil tesis ve fabrikaların işçilerine silah dağıtıldı. Hava indirme birliklerine karşı jandarma, bekçiler, korucular, hatta halk teşkilatlandırıldı.

İkinci safha; 8 Ocak 1940'ta İngiltere ve Fransa hükümetleri ile yapılan siyasi anlaşma ve ittifak esaslarına göre 25 milyon sterlinlik askerî malzeme kredisi sağlanması ve bu kredinin kullanılmasını kapsar. Bu krediden Deniz ve Hava Kuvvetleri de faydalandı. Kara Kuvvetleri'ne top, tank, tanksavar, uçaksavar silahları, optik malzemeler, yedek parça ve askerî malzeme üretimi için çeşitli tezgahlar alındı ve bazı silahların Türkiye'de yapılamayan mühimmatı tamamlandı.

Üçüncü safha; Almanların Polonya'ya karşı taarruza geçmeleri üzerine Trakya'da manevra için toplanmış olan I.Ordu birliklerinin bu bölgede bırakılmalarını ve Batı Anadolu'daki Kara Kuvvetleri birliklerinin takviye edilmelerini kapsar.

Dördüncü safha; Almanların Polonya ordusunu kısa sürede imha ederek Polonya'yı Ruslar ile paylaşması ve Polonya'dan pay aldıktan sonra Baltık ülkelerini istilaya başlamaları üzerine Doğu bölgesindeki birliklerin takviyesi ve kısa zamanda bu birliklerin de seferî kuruluş ve kadroya çıkarılmaları faaliyetlerini kapsar.

Beşinci safha; kış hazırlıkları bölümüdür. Bu safha doğuda ve batıda iki cephele muharebe halinde alınması gereken tedbirler, kış mevsiminde de savaşmak zorunda kalılabileceği göz önüne alınarak ele alındı.

Altıncı safha; savaşa girme ihtimali karşısında seferberlik hazırlıklarının daha üst düzeye çıkarılması safhasıdır. Bu safha er mevcutlarının artırılması ve yeni alınan ve depolarda bulunan silahlarla, yeni birliklerin kurulması gibi hususları kapsıyordu.

1939 yılı boyunca Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında bir karşılıklı yardım antlaşmasına ilişkin görüşmeler yapıldı. Görüşmeler Türkiye'nin kendi zayıflığını göz önüne alarak büyük miktarda askeri ve mali yardım istemesi ve Sovyetler Birliği ile bir savaşa sokulma olasılığına meydan vermemeye kararlı olması nedeniyle yavaş ilerliyordu. Türk hükümeti Sovyetler Birliği'ni bu ittifaka sokmayı çok arzu etmekteydi. Bu yüzden, Ağustos 1939'da Hitler Almanya'sı ile Stalin Rusya'sının Doğu Avrupa'ya aralarında bölüştükleri Molotov-Ribbentrop Paktı'nın beklenmedik duyurusu Ankara üzerinde müthiş bir darbe oldu. Fransa ve İngiltere Türklerin desteğini sağlamada şimdi çok daha istekliydi ve 19 Ekim 1939'da İngiliz-Fransız-Türk karşılıklı yardım antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Türkler isteklerinin çoğunu elde etmişlerdi. Askerî teçhizatın satın alınması için 16 milyon pound sterlin altın ve 25 milyon pound sterlin kredi verilmişti.²⁵⁹

1941 yılının sonuna doğru ülkemizde yapılan ve dışarıdan temin edilen alev makineleri ile iki bölük teşkil edildi. Kara Kuvvetleri, gece gündüz tetikte beklerken bir taraftan da yeniden belirlenen tehlikelere göre düzenler alıyor, tertipleniyor, her geçen gün biraz daha güçleniyordu. Bu faaliyet 1945 yılına kadar bütün ciddiyetiyle devam etti.²⁶⁰

Savaş tehlikesi üzerine altı aşamada ordu savunmaya hazırlanmıştır:

1. Seferberlikle ordu personel sayısının 1.300.000'e yükseltilmesi ve ordu teşkilatındaki düzenlemeler ile, Trakya, Boğazlar ve Batı Anadolu kıyılarının müdafaası için alınan önlemler,
2. 8 Ocak 1940'ta İngiltere ve Fransa ile yapılan 25 milyon sterlin tutarındaki anlaşma ile üç kuvvetin de "önemli ve zaruri ihtiyaçları"nın karşılanması,
- 3-4. Savaşın başlaması ve Almanya-S.S.C.B anlaşması üzerine önce Batı, sonra Doğu Anadolu'daki birliklerin takviyesi,
5. İki cephede savaş ihtimaline karşı önlemlerin alınmaya başlaması ve bu çerçevede bütün sınıfların silâhına alınarak, eksik kadrolu birliklerin takviye edilmesi ve ağır makineli tüfek bölükleri ve koşulu ve çakılı topçu bataryalarının tamamlanması,

²⁵⁹ Zürcher, a.g.e., s. 295-296.

²⁶⁰ Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, s. 285-286.

6. Savaşa girme ihtimalinin yükselmesi ile sefer planlarında öngörülen yeni birliklerin kurulması.²⁶¹

Savaşın Türkiye'ye yüklediği ilk zorunluluk 500.000 kişilik bir ordunun silahaltına alınması, beslenmesi, giydirilmesi, kuşatılması olmuştur.²⁶²

Trakya ve Doğu bölgesine büyük miktarda asker yığılma ile stratejik savunma yapma görüşü mevcut silahlar ve düşmanın (SSCB ve özellikle Almanya) elindeki silahlar göz önüne alındığında tutarsızdır, bu tutarsızlık savaş içinde değişik arayışlara neden olmuştur. Trakya'ya yığılan birliklerin çokluğu, birliklerin manevra imkanını ortadan kaldırmaktadır. Trakya savunma hatlarını inceleyen İngiliz Generali Cornwall da Bulgaristan'da bulunan Alman zırhlı birliklerinin Çakmak hattına saldırmabileceklerini, arkadan kuşatılan hattın Türk birlikleri için tuzağa dönüşeceğini belirterek, birliklerin Çatalca hattına çekilmesini İnönü ve Saraçoğlu'na önermiştir. Alman askeri yönetimi de Trakya ve Boğazların kısa süre içinde aşılacağı görüşündedirler. Alman planlarına göre Türk direnmesi Toros dağlarında gerçekleşebilirdi. Genelkurmay Başkanlığı içine düşülen hatayı anlayarak, savunma planını kademeli olarak değiştirmiştir.²⁶³

Doğu cephesinde sınıra 18. Kolordu'nun 48., 51. ve 67. tümenleri yerleştirilmiştir. Bu birliklerin personel mevcudu 100.000'dir.

Genelkurmay Başkanlığı gerek II. Dünya Savaşı sırasında gerekse SSCB ile yaşanan gerilim esnasında Batı Cephesi'nde olduğu gibi, Doğu Cephesi'nde de sınırdan başlayarak büyük birliklerle savunma anlayışını benimsemiştir. Bunun sonucu olarak üstün bir güce karşı girişilecek savunma savaşında, asıl amacı düşman güçlerini oyalama olan birliklerin bütün gücün yarısını oluşturması doğru değildir.²⁶⁴

II. Dünya Savaşı'nda benimsenen stratejik anlayışın doğru olmak ile birlikte, bu stratejinin tam anlamı ile uygulanmadığı ve savaş içinde sürekli taktik hareketlerle düzeltilmeye çalışıldığı söylenebilir.²⁶⁵

II. Dünya Savaşı Türk Yüksek Kumanda Heyeti Kurtuluş Savaşı askeri liderlerinin devamıdır. Bu heyet tarihsel geleneklerine ve deneyimlerine dayanan, askeri

²⁶¹ Özdağ, a.g.e, s. 137.

²⁶² İsmail Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 307.

²⁶³ Özdağ, a.g.e., s. 137-139.

²⁶⁴ Fahri Belen, Ordu ve Politika, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971 s. 29.

²⁶⁵ Özdağ, a.g.e., s. 140.

gücünü gereğinden fazla değerli bulan ve bu inançla kendisine olan güvenini abartan yüksek bir kumandadır.²⁶⁶

Savaşla birlikte (hiçbir zaman resmen ilan edilmeyen) seferberlik başlamış ve ordu mevcudu bir milyonu aşmış, hatta savaşın ortasında bir buçuk milyona yaklaşmıştır. Sorun yalnızca silâhındaki askerin beslenmesi değil, aynı zamanda askeri malzeme ve silah durumunu düzeltmekti. Savaş sanayi olmaması, ordu ihtiyacını büyük oranda, sınırlı ölçüde yapılabilen askeri malzeme ve silah ithalatına bağımlı kılıyordu. Öte yandan, ordunun donatımı iyi olmadığı gibi ulaştırma olanakları da dardı. Orduda birbirinden farklı 28 çeşit kamyon olduğu söyleniyordu. Tüm akaryakıt tanklarının depolama kapasitesi 100 bin tondu ve tam kapasite kullanılmıyordu. Savaş içinde bu stok ancak bir haftalık hatta daha az bir süre yetecek dereceye kadar düşmüştür.²⁶⁷

II. Dünya Savaşı esnasında millî savunma ve seferberlik giderleri ve bütçesi çok fazla arttırıldığından; tarım gücü ve üretimi azaldı, ülke içi mal sevkiyatı ekonomiyi olumsuz etkiledi, vergiler fazlalaştırıldı, para basma yoluyla aşırı para miktarından enflasyon arttı ve hayat pahalılığı oluştu.²⁶⁸

Savaş yıllarında bütçe olağanüstü derecede sarsıntıya uğramıştır. Bütçede gelirler sabit kalır, hatta azalırken, giderler olağanüstü artış göstermiştir. Bu artış, elbette savunma giderlerinin artmasından kaynaklanıyordu. Unutulmasın ki, Cumhuriyet'in kuruluşunda, 1924 yılında, mali yetersizlik nedeni ile askerlik hizmeti 2 yıldan 1,5 yıla indirilmiş ve yılda yalnızca 80 bin kişi askere alınarak eğitimleri sağlanabilmişti. 1936 yılında dahi ordunun mevcudu 120 bin kişi idi.

Savaş zamanında tüketim malları üretimi asgari düzeye indirilip, harp araçları alanına kaydırılmıştır. Doğal olarak millî savunma masraflarının artması, devlet bütçesinin masraflarını arttırmıştır.²⁶⁹

Ordu mevcudunun yüksek rakamlara ulaşması, bütçeden ayrılan payın savunma giderlerine harcanmasına neden olmuş, yatırım yapılamamış, bu nedenle kalkınma hızı düşmüş, savaş nedeniyle dış ticaret zayıflamıştır.²⁷⁰

²⁶⁶ Arcayürek, a.g.e., s. 73.

²⁶⁷ Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef (1938-1946) Döneminin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma, Yurt Yayınları, Ankara, 1986 s. 247.

²⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Metinsoy, a.g.e., s. 52-60.

²⁶⁹ Refii Şükrü Suvla, Harpte Devlet Ekonomisi, Ankara, 1940, s. 26.

²⁷⁰ Günver Güneş, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri", Türkler, C. 17, s. 616.

II. Dünya Savaşı yıllarında savunma bütçe giderleri şöyledir:

1938 yılında tüm giderlerin içinde Millî Müdafaa Vekâleti'ne ayrılan pay %30,31, 1939'da %43,32, 1940'ta %53,24, 1941'de %55,44, 1942'de %54,42, 1943'te %52,52, 1944'te %51,12 ve 1945'te %40,88 olmuştur.²⁷¹

II. Dünya Savaşı yıllarında, 1938 yılında bütçede toplam gider 250 milyon TL iken, Millî Müdafaa Vekâleti'nin harcamaları hızla çoğalmıştır. 1938 yılında Millî Müdafaa Vekâleti'ne toplam olarak 94,5 milyon TL, 1939'da 173 milyon TL, 1940'ta 290,5 milyon TL, 1941'de 322,5 milyon TL, 1942'de 497,5 milyon TL, 1943'te 542,5 milyon TL, 1944'te 554 milyon TL ve 1945'te de 248 milyon TL harcanmıştır.²⁷²

C.MÜDAFAA-İ MİLLİYE VEKÂLETİ TEŞKİLATINDAKİ GELİŞMELER (1945-1950)

1.Yüksek Askerî Şura

4580 sayılı kanunun 5. maddesi ile Yüksek Askerî Şura'nın oluşumunu belirleyen 636 sayılı kanunun 3. maddesinin 4580 sayılı kanuna aykırı hükümleri 1945 tarih ve 4764 sayılı "Askerî Şura'nın teşkilat ve vazifeleri hakkındaki 636 sayılı kanuna ek kanun"un 1. maddesi gereği Hava Kuvvetleri Komutanı Yüksek Askerî Şura'ya üye olmuştur. Fakat 31 Ocak 1944'te kurulan Hava Kuvvetleri Komutanlığı ancak 1947'de ordu komutanlığı düzeyine çıkarılmış ve ancak 1950'de bütün hava destek ve birliklerini emri altında toplayarak kuvvet komutanlığına dönüşmüştür. Kısacası Yüksek Askerî Şura'nın yeni üyesi etkisizdir.

2.Terfi Esaslarının Düzenlenmesi

Subayların terfilerini düzenleyen 12.07.1943 ve 4460 sayılı kanun 10. md. 15.06.1947 tarih ve 578 sayılı "Subaylar heyetine mahsus terfi kanununun 4460 sayılı kanunla değişen 10. maddesinde değişiklik yapılmasına dair kanun" ise yeniden düzenlenmiştir. Bu kanuna göre subaylar terfi için rütbelere göre en az asteğmen 6 ay, teğmen 3 yıl, üsteğmen 3 yıl, korgeneral/koramiral 3 yıl, orgeneral/oramiral 3 yıl beklemek zorundadır. Kanunun tek ilginç yanı 4460 sayılı kanunda 6 yıl olarak belirlenenin yüzbaşılıktaki görev süresini 9 yıla çıkarmasıdır. Böylelikle 10.07.1945 tarih ve 4795 sayılı kanunun 1.maddesinin belirlediği asteğmen, teğmen, üsteğmen, yüzbaşı rütbelerinden oluşan "astsubaylar" grubunda kalma süresi 3 yıl uzayarak toplam

²⁷¹ Ertuğrul Baydar, II. Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Ankara, 1978, s. 89.

²⁷² Baydar, a.g.e., s. 89.

15 sene 6 aylık bir süreye ulaşmıştır. 4765 sayılı kanunla emeklilik süreleri gelmiş generallerin Bakanlar Kurulu ile görevlerine devam edebilecekleri hükme bağlanırken, genç subayların 4795 sayılı kanunun “üstsubaylar” diye tanımladığı binbaşı, yarbay, albay rütbelerine yükselme süreleri uzamıştır. Düzenlemenin genç subaylar tarafından olumlu karşılandığını söylemek zordur.

3. Genelkurmay Başkanlığı'nın Bağlılığındaki Değişmeler

Genelkurmay Başkanlığı'nın 1944'te Başbakanlığa bağlanması Yüksek Kumanda Heyeti'nin siyasal etkisini azaltmıştır.

1949 yılına kadar TSK'da emir-komuta zinciri Genelkurmay Başkanlığı ile ordu komutanlıkları arasında kurulmuştur.²⁷³ Kurulda siviller çoğunluğu oluşturmaktadır. 1944'te Genelkurmay Başkanlığı'nın başbakana bağlanması ile başlayan süreç, daha sonra kapanmış ve TSK'nın rejim içindeki kurumsal ve bir ölçüde hukuki ağırlığı tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Ayrıca, 1949 yılında, aynı hizmeti gören iki teşkilatı birleştirmek suretiyle hizmetin etkinlik, verim ve gelişimini artırmak ve çağdaş devletlerin teşkilat prensiplerine uymak gereksinimi ile Genelkurmay Başkanlığı, 30 Mayıs 1949 gün ve 5398 sayılı kanunla, doğrudan doğruya Millî Savunma Bakanlığı'na bağlandı. Bu kanun hükümlerine göre Cumhuriyet ordusunun (Türk Silahlı Kuvvetlerinin) barışta ve savaşta hazırlık ve yönetiminden Millî Savunma Bakanlığı sorumlu tutulmaktaydı. Kanuni düzenlemeye göre personel, istihbarat; hareket-eğitim-seferberlik; ikmal ihtiyaçlarının ve dağıtımında önceliklerin tespiti işlerinin Genelkurmay Başkanlığı vasıtasıyla, diğer hizmetlerinde Bakanlık Müsteşarlığı kanalıyla yürütülmesi öngörülmekteydi. Yine 1949 yılında Millî Savunma Bakanlık Müsteşarlığı'na bağlı kara, deniz ve hava müsteşarlıkları, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı teşkilatları kaldırılarak yerlerine Kara Kuvvetleri Komutanlığı teşkilatları kuruldu. Ancak üst düzeydeki komutanlıkların Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı olmalarının çeşitli sakıncaları görüldü.²⁷⁴

4.Tedarik ve Teknoloji Başkanlığı

Silahlı Kuvvetler'in ihtiyaçlarının tedariki ve savunma sanayi faaliyetlerinin yerine getirilebilmesi için MSB bünyesinde Tedarik ve Teknoloji Başkanlığı ve bu başkanlığa bağlı olarak Savunma Sanayi Dairesi ve Tedarik Dairesi Başkanlıkları

²⁷³ Özdağ, a.g.e., s. 155-157.

²⁷⁴ Kemal Soyupak, Silahlı Kuvvetler'in Teşkilatı ve Görevi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2610

oluşturulmuştur. Silah, araç, gereç ve her çeşit lojistik ihtiyaç maddelerinin tedariki MSB adına Tedarik Dairesi Başkanlığı tarafından yürütülmektedir. Savunma sanayi faaliyetleri MSB adına Savunma Sanayi Dairesi Başkanlığı tarafından yürütülmektedir. Türkiye’de mevcut savunma sanayi kuruluşları üç grupta incelenebilir. Bunlar MKEK, vakıf kuruluşları ve ana tamir fabrikaları ile tersanelerdir.

5. Milli Savunma Yüksek Kurulu

1946 yılında Genelkurmay Başkanlığı bir tasarı hazırlayarak topyekün savunma için sivil ve askerî yetkililerin beraber çalışacakları bir organın kurulmasını tavsiye etmiştir. Daha sonra Yüksek Askerî Şura konu üzerinde çalışmış ve Millî Savunma Yüksek Kurulu Kanunu tasarısını hazırlamıştır. Millî Savunma Komisyonu’ndaki çalışmalara Başbakan, Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı, Millî Savunma Bakanı, bakanlık temsilcileri, Genelkurmay Başkanı, Genelkurmay İkinci Başkanı ve askerî uzmanlar katılmışlardır.²⁷⁵ Kanuna göre kurul topyekün savunma işlerini yürütecektir. Kurulun tabii başkanı cumhurbaşkanıdır. (md.1) Kurul başbakanın başkanlığında başbakanın teklif edeceği ve Bakanlar Kurulu tarafından seçilen bakanlar ile Millî Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı’ndan oluşur. Gerektiğinde Askerî Şura üyeleri ve her türlü uzmana danışabilir. (md.2)

Kurulun görevleri:

- a. Hükümetin izleyeceği savunma politikasının esaslarını hazırlamak
- b. Devlet kurumlarına, özel kurumlara ve yurttaşlara düşen görevleri tespit ederek yerine getirilmesi için gerekli kanuni ve idari önlemleri almak
- c. b fıkrasında yazılı önlemlerin uygulanmasını denetleme
- d. Yurt savunması ile ilgili işlerde başbakanın lüzum gösterdiklerini inceleyerek görüş bildirmek (md.3)

Kanuna göre kurul ayda en az bir kez toplanacaktır.²⁷⁶

Millî Savunma giderleri 1938 yılında 163 milyon TL iken bu rakam savaş yılları boyunca artarak 1944 yılında 710 milyon TL. ye ulaştı. Ayrıca askeri seferberlik sonucu ekonomiden önemli miktarda emek gücü çekildi. Devlet yaklaşık bir milyon kişilik bir ordunun masraflarını üstlenmek zorunda kaldı. Ülke genelinde seferberlik kapsamında çeşitli askeri önlemler alınmaya, stratejik sevkiyatlar yapılmaya başlandı. Ulaşım olanakları daha çok askeri amaçlarla kullanılmaya başlandı. Böylece devlet harcamaları

²⁷⁵ Özdemir, a.g.e., s. 95.

²⁷⁶ Özdağ, a.g.e., s. 163

içinde savunma kaleminin payı arttı. Ayrıca, artan enflasyonun il özel idarelerinin maliyesini çökertmesi sonucu, onların yaptığı kamu hizmetleri de merkez tarafından üstlenilmeye başlandı.

II. Dünya Savaşı yılları boyunca genel bütçe içerisinde savunma giderleri artarken, sağlık, eğitim, bayındırlık gibi sosyal harcama kalemleri düşüş gösterdi.

II. Dünya Savaşı Yıllarında Gerçekleşen Merkezi Bütçe Harcamaları (%)²⁷⁷

Yıllar	Savunma	Genel Top. Hizmetleri	Sağlık	Bayındırlık	Diğer İktisadi ve Sosyal Hizmetler	Eğitim	Toplam İktisadi ve Sosyal Hizmetler
1937	37	11	5	13	2	5	
1938	39	11	4	14	2	5	27
1939	50	9	3	12	2	5	24
1940	61	7	2	10	1	4	18
1941	64	7	2	8	1		16
1942	66	7	2	6	2		15
1943	63	7		8	1		18
1944	59	8		7	1		19
1945	51	8		10	1		25

D. MİLLÎ MÜDAFAA VEKÂLETİ VE ERKÂN-I HARBİYE İLİŞKİSİ

Başkomutanlığın ve Genelkurmay Başkanlığı'nın anayasal düzen içindeki yeri Cumhuriyet Döneminde çok tartışılmıştır. Bu itibarla önce tarihsel gelişime yer verilmesi daha yararlı olacaktır.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı eşit düzeyde tutulmuştur. 2 Mayıs 1920 tarih ve aynı sayılı kanuna bakıldığında, 11 üyelik hükümetin iki üyesinin Millî Savunma Bakanı ve Genelkurmay Bakanı olduğu görülür.²⁷⁸ İçinde bulunulan koşulların ürünü olarak ortaya çıkan bu durum, Kurtuluş Savaşı'nın bitimine kadar sürmüş ve bu süre içinde Genelkurmay Başkanı üniformalı bir bakan olarak faaliyet göstermiştir.²⁷⁹ Bu durumlar sivil siyaset kavramının olağanüstü koşullarla bağlantılı olduğu gerçeğini de ortaya koyar.

²⁷⁷ Murat Metinsoy, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Homer Yayınları, İstanbul, 2007, s. 55.

²⁷⁸ Osman Metin Öztürk, Ordu ve Politika, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993 s. 136.

²⁷⁹ Mehmet Ali Birand, Emret Komutanım, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s. 423-426.

Daha sonra 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 429 sayılı kanunun 8'inci maddesinde "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti mülğadır" denilmek suretiyle Genelkurmay Bakanlığı kaldırılmış, Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. Aynı kanunun 9. maddesinde Genelkurmay Başkanı'nın görevi de müstakil olduğu, 10'uncu maddesinde ise Genelkurmay Başkanı'nın inhası ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanacağı ve Genelkurmay Başkanı'nın görevine ilişkin konularda diğer bakanlıklarla ilişki kurabileceği öngörülmüştür.²⁸⁰ Olağanüstü koşullardan sonra görüldüğü üzere siyaset içinde etkin olarak görev yapan askerî bir kurum, çıkarılan kanun ile siyaset dışı bırakılarak sivil siyaset açısından önemli bir adım atılmıştır. Yasal ve somut zeminde bunlar olurken ordunun etkinliği siyasi zeminde etkin olma örnekleri ilerleyen süreçlerde yaşanacak gerçekler olmuştur. Böyle bir gerçeğin yaşanmasında Türk toplum geleneğinden gelen ordu-millet anlayışı olduğu savunulabilir.

1924 Anayasası'nın 40. maddesinde başkomutanlığın savaşta ve barışta Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunacağı; silahlı kuvvetlerin komutasının barışta Genelkurmay Başkanı'na, savaşta ise Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı'na tayin edilecek kimseye bırakılacağı öngörülmüştür.²⁸¹ Bu durum Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanı olduğu 21 yıl boyunca aralıksız devam etmiş, Çakmak'ın son derece etkin ve güçlü yönetimi altında Genelkurmay Başkanlığı hiçbir makam veya kişiye hesap vermeden, hiçbir bakanlık ve kuruma bağlı olmadan çalışmıştır.²⁸² Bu durum Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarında ordunun halen eski kadroların içinde olduğu ve Milli Mücadele'nin hemen ardından yeni yasalara rağmen özel bir konumunun da olduğu yadsınamaz. Tabii bu özel durum olarak gözüken hal, kurum başındaki kişinin savaş sonrası, nam salmış bir komutan olmasının da etkili olduğu gözükmektedir. Nitekim Mareşal Fevzi Çakmak'ın görevden ayrılmasından sonra 5 Haziran 1944'te çıkarılan 4580 sayılı kanunla Genelkurmay Başkanlığı Başbakan'a bağlanmıştır. Bu kanunla silahlı kuvvetlerin emir ve komutasının barışta Genelkurmay Başkanlığı'nca yerine getirilmesi, Genelkurmay Başkanı'nın göreve ilişkin konularda Başbakan'ın belirleyeceği esaslara göre bakanlıklarla temas kurması ve silahlı kuvvetlerde, ordu komutanlığı düzeyindeki atamaların Genelkurmay Başkanlığı'nın fikri alınarak Başbakan'ın teklifi ve Bakanlar Kurulu'nun kararıyla

²⁸⁰ Öztürk, a.g.e., s. 136.

²⁸¹ Suna Kili-Şeref Gözübüyük Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985 s. 118.

²⁸² Birand, a.g.e., s. 428-429.

gerçekleştirilmesi esası getirilmiştir.²⁸³ Görüldüğü üzere gitgide ordu, siyasi erkin dışında tutularak siyasi erke bağı alt kurum şekline dönüştürülmüştür.

Kurtuluş ve İstiklal Savaşları hallerinin ve havasının yaşandığı dönemlerde ordu ön plana çıkmış, dolayısıyla da orduyu temsil eden kurumlar gerek yasal gerekse de şahsiyetler bazında etkinliklerini arttırmışlardır. Bu durum da ordunun siyaset üzerindeki etkinliğini ya da ordu-siyaset münasebetlerini arttırmıştır. Görülen o ki, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, yeni bitmiş bir savaşın ardından savaşta etkin rol oynamış önemli şahsiyetler ordu ve siyasi mercilerde etkinliklerini devam ettirmişlerdir. Siyasetin ve sivil yaşamın yerleşmeye başlamasıyla ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azaldığı da görülmektedir.

3 Mart 1924'te TBMM'de 429 sayılı Şer'îye ve Evkâf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılıp²⁸⁴ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin adı, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti olarak değiştirildi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bu dönemde bağımsız olarak bir planlama organı idi. Ancak harekât, eğitim ve istihbarat konularında silahlı kuvvetlere emir ve komuta ediyordu. Millî Müdafaa Vekâleti ise bütçeden sorumlu idi. İkmal ve idari hizmetleri yürütmekle görevli bulunuyordu. Ayrıca ordunun harbe hazırlanmasından da sorumluydu.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin adı 3 Ocak 1929 tarihinde Millî Müdafaa Vekâleti olarak değiştirilmiş, 16 Nisan 1945'te de "Millî Savunma Bakanlığı" olarak Türkçeleştirilmiştir.

16 Ocak 1928 tarih ve 1199 sayılı kanunun birinci maddesinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti Müsteşarlığı kaldırılmış ve yerine Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları ile Fen ve Sanat Müdüriyeti kurulmuştur.²⁸⁵ Bu bir müddet böyle devam etmiş, 27 Nisan 1929'da bu üç müsteşarlığın üzerine tekrar bir Millî Müdafaa Müsteşarlığı kurulmuştur.

İkinci Dünya Harbi sonunda topyekün harp konusunun ortaya çıkması ve yurttaki bu konu ile ilgili bir organın mevcut olmaması, bu görevin vatan savunmasından sorumlu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yerine getirilmesini gerekli kıldı. Yine bu tarihte, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, İcra Vekilleri Reisi olan başvekile bağlandı.²⁸⁶ 3 Mart 1924 sayılı yasayla ordunun emir ve komutası barışta

²⁸³ Bkz. 3. Tertip Düstur, C. 25, s. 1033.

²⁸⁴ Özdemir, a.g.e., s. 56.

²⁸⁵ Düstur Üçüncü Tertip, 9.cilt, s.182; Resmi Gazete, 21 Kanunisani 1928, sayı: 793.

²⁸⁶ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 9.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne, savaşta ise icra vekillerinin teklifi üzerine reiscumhura verilmiştir.²⁸⁷

3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı yasanın beş maddesi Erkân-ı Harbiye ile ilgilidir:

-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmıştır. (md.8)

-Reiscumhura niyabeten barışta orduya emir ve komuta ile görevli en yüksek askerî makam Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'dir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti vazifesinde müstakildir. (md.9)

-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, başvekilin inhası ve reiscumhurun onayı ile tayin edilir. (md. 10)

-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi vazifesine giren hususlarda her vekâletle muhabere eder. (md. 11)

-TBMM muvacehesinde askeri bütçenin sorumluluğu Müdafâa-i Milliye Vekili'ne aittir. (md. 12)

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ni devlet sisteminde bağımsız bir kurum şeklinde düşünen yasa koyucu, bu makama tüm vekâletlerle yazışma yetkisi vererek hükümet ve parlamento denetimi dışına alma eğilimini yeğlemiştir. Öte yanda TBMM önünde askerî bütçe sorumluluğunun Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bırakılması, harcama ve denetim yetkisi olmadan bu makama yasa ile sorumluluk verilmek istenmesi, uygulamada askerlerin mali özerklik ilan etmesine yol açmıştır.²⁸⁸

Recep (Peker) Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti arasındaki görev ve yetki farklılaşmasını rejime yön verenlerin ne şekilde tasarladıklarını 6 Nisan 1924'te başarı ile özetlemektedir:

“Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bütün siyasetten ari ve bütün vazâifinde yalnız askeri işlerle hasrı iştilal eder ve vakti hazaarda (barışta) ordunun sefere ihzârı (hazırlanması) için planlarını, bilhassa asker arkadaşları tarafından gayet iyi bilineceği veçhile harekatı harbiye planlarını muhtelif devletlerin muhtelif istikametlerde muhtelif cepheelerde, Türkiye'ye karşı ve muhtelif devletlere karşı da Türkiye'yi hali harbe gelmesi ihtimallerine karşı hangi cepheelerde, hangi surete ihzarat (hazırlıklar) yapılması lazım geldiğini, orduların tahşidatı müstakilesini (bir araya gelmesini) ve bütün bu işleri ihzar eden ve vakti hazaardaki fenni noktai nazarı harp noktai nazarlarından ikmal eden bir makamdır.

²⁸⁷ Özdemir, a.g.e., s. 59.

²⁸⁸ Özdemir, a.g.e., s. 58-59.

Müdafaa-i Milliye Vekaleti ise doğrudan doğruya emir ve kumanda makamı olmaksızın bütün ordunun ihtiyaçlarını ve eksikliğini Erkân-i Harbiye'nin hazırlayacağı esaslar dairesinde hazırlar ve tespit eder. Millet namına Müdafaa-i Milliye Vekâletini temsil eden makam, bir makamı siyasidir. Hatta bunun içindir ki, Müdafaa-i Milliye Vekâletleri başka devirlerde hiçbir zaman yalnız askere verilmiş değildir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti bir sivil arkadaşımız da temsil ve idare edebilir. Çünkü o makam, makamı siyasidir. Emir ve komuta makamı değildir.”

Fevzi Paşa'nın kişilik özellikleri ile birlikte “Büyük Erkân-ı Harbiye Riyaseti” devlet içinde ayrıcalıklı bir yer olarak gelişmiş ve 1944'e kadar öyle kalmıştır. Bu süre boyunca TBMM'de askerî harcamalar hakkında tek bir soru dahi sorulamamıştır. Millî Savunma bütçesi Genelkurmay tarafından hazırlanarak adeta formalite tamamlansın diye Meclise gönderilmiştir.²⁸⁹

Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanı olduğu dönemlerde Millî Savunma Bakanları genellikle emekli milletvekili generallerden oluşmakta, bunlar da Fevzi Çakmak'ın emrinde görev yapmaktaydı²⁹⁰

Eskişehir Mebusu Arif Bey'e göre, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin 1924'lü yıllarda Millî Savunma Bakanlığı'ndan daha üst düzey görülmesi ve Millî Savunma Bakanlığı'nın bir anlamda emrinde olmasının nedeni Genelkurmay Başkanı'nın Fevzi Paşa olmasıdır. Fevzi Paşa, Millî Savunma Bakanı olsaydı bu durumu kabullenmezdi.²⁹¹

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığa (5 Ağustos 1921) seçilmesinden 1944 tarihine kadar aralıksız Genelkurmay Başkanlığı vazifesini sürdürmüştür. Fevzi Paşa bütün gayret ve dikkatini ordunun gençleştirilmesine, yenilenmesine vermiştir.

Atatürk'ün vefatıyla birlikte kendisine Reiscumhurluğu önerenler olmuş, Fevzi Çakmak ise ordunun başında kalmak istemiş, politikadan uzak, ihtilal ve darbeden uzak bir ordu anlayışı içinde görevine devam etmiştir.

12 Ocak 1944 yılında emekli olduktan sonra hükümet ile birtakım tatsız olaylar yaşamış ve Demokrat Parti listesinden siyasal mücadeleye atılmış, 1946 yılı seçiminde Demokrat Parti listesinden İstanbul Bağımsız Milletvekili seçilmiştir. Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi'nin haksızlıkları ile mücadele etmemesinden dolayı

²⁸⁹ Özdemir, a.g.e., s. 61.

²⁹⁰ Büyüktuğrul, Atatürk ve Türk Denizciliği, s. 8.

²⁹¹ Özdemir, a.g.e., s. 62.

ondan ayrılarak Millet Partisi'ne geçmiş ve 10 Nisan 1950 yılına, yani vefat edinceye kadar Millet Partisi'nde siyasi mücadeleye devam etmiştir.²⁹²

27 Nisan 1929 tarihli 1428 sayılı Milli Müdafaa Vekaletinde bazı teşkilat icrasına dair olan 1199 numaralı kanuna müzeyyel kanunun birinci maddesinde "Milli Müdafaa Vekaleti'nde mevcut Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları fevkinda (üstünde) ayrıca bir Milli Müdafaa Vekaleti Müsteşarlığı ihdas olunmuştur."²⁹³ denilmesiyle Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları'nı biraraya getiren bir müsteşarlık kurulmuştur.

Cumhuriyet Dönemi Genelkurmay Başkanları:

12.07.1922-03.03.1924	Fevzi Çakmak
03.03.1924-12.01.1944	Fevzi Çakmak
12.01.1944-30.07.1946	Kâzım Orbay ²⁹⁴

İkinci Dünya Savaşı sonunda "Topyekün Harp" kavramının ortaya çıkması ve yurttan bu konu ile ilgili bir organın mevcut bulunmaması, bu görevin de yurt savunmasından birinci derecede sorumlu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yerine getirilmesini gerekli kıldı. Yine bu tarihte Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, İcra Vekilleri Reisi olan Başvekile (Başbakan) bağlandı.²⁹⁵

E.MÜDAFAA-İ MİLLİYE VEKİLLERİ

1.Kazım Özalp: 1882 yılında Selanik'in kazası Köprülü'de doğdu. 1902'de Harp Okulu'ndan, 1905'de Harp Akademisi'nden mümtaz kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. Dördüncü icra vekilleri heyetinde 10 Ocak 1922'den 4 Ağustos 1923 tarihine kadar birinci defa, beşinci icra vekilleri heyetinde 14 Ağustos 1923'ten 27 Ekim 1923 tarihine kadar ikinci defa, 1. İnönü Hükümeti'nde 30 Ekim 1923'ten 6 Mart 1923 tarihine kadar üçüncü defa ve 2. İnönü Hükümeti'nde 6 Mart 1923'den 21 Kasım 1924 tarihe kadar dördüncü defa Millî Müdafaa Vekilliği görevinde bulundu.1935 yılına kadar TBMM Başkanlığı yaptıktan sonra 6. İnönü Hükümeti'nde 1 Mart 1935'den 1 Kasım 1937 yılına kadar beşinci defa, 1. Bayar Hükümetinde 1 Kasım 1937 yılından 11 Kasım 1938 tarihine kadar altıncı defa, 2. Bayar Hükümeti'nde 11 Kasım 1938'den 18 Ocak 1939 tarihine kadar yedinci defa Millî Müdafaa Vekilliği'nde bulundu. 6 Haziran

²⁹² Gök, a.g.e., s. 77-81.

²⁹³ Düstur Üçüncü Tertib, C. 10, s.863.; Resmi Gazete, 2 Mayıs 1929, sayı:1182.

²⁹⁴ Soyupak, a.g.m., s. 2610. Kazım Orbay hakkında bkz. Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 8, s. 4302-4303.

²⁹⁵ Soyupak, a.g.m., s. 2610.

1968 yılında vefat etti. Özalp'ın birinci Millî Müdafaa Vekilliği Millî Mücadele Dönemindedir.²⁹⁶

2.Ali Fethi Okyar: 1881 yılında Yugoslavya'da Pirlepe kasabasında doğdu. 1901'de Harp Okulu'ndan, 1904'te Harp Akademisi'nden kıdemli yüzbaşı olarak birincilikle mezun oldu.²⁹⁷ 1910'da binbaşılığa yükseldi. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına katıldı. 1912'de Manastır mebusu oldu. Meclis-i Mebusan'ın kapatılması üzerine geri döndüğü askerlik görevinden Haziran 1913'te istifa etti. Ekim 1913-Aralık 1917 arasında Sofya elçiliği yaptı. 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmed İzzet Paşa kabinesinde dahiliye nazırı oldu. Bu arada 1 Kasım-22 Aralık 1918 arası Mustafa Kemal'le birlikte *Minber* gazetesini çıkardı. 10 Ekim 1921-9 Temmuz 1922 arasında Fevzi Çakmak hükümetinde dahiliye vekilliği yaptı.²⁹⁸ 22 Kasım 1924'den 3 Mart 1925 tarihine kadar Millî Müdafaa Vekilliği yaptı. 7 Mayıs 1943 yılında vefat etti.²⁹⁹

3.Recep Peker: 1889 yılında İstanbul'da Kocamustafapaşa'da doğdu. Kocamustafapaşa Askeri Rüştiyesi'nde ve Kuleli Askeri Lisesi'nde tahsilini yaptı. 1907'de Harp Okulu'ndan teğmen olarak mezun oldu. 3. İnönü Hükümeti'nde 4 Mart 1925'den 1 Kasım 1927 tarihine kadar Millî Müdafaa Vekilliği görevinde bulundu. 2 Nisan 1950 yılında vefat etti.³⁰⁰

4.Mustafa Abdülhalik Renda: 1881 yılında Yanya'da doğdu. İlk ve orta öğreniminin bir kısmını Yanya'da tamamladıktan sonra İstanbul'da Mülkiye İdadisi'nden ve Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. 4. İnönü Hükümeti'nde, 2 Kasım 1927'den 25 Eylül 1930 tarihine kadar birinci defa, yine 5. İnönü Hükümeti'nde 27 Eylül 1930'dan 29 Aralık 1930 tarihine kadar ikinci defa Millî Müdafaa Vekilliği görevinde bulundu. 1 Ekim 1957 yılında vefat etti.³⁰¹

5.Zekai Apaydın: 1887 yılında Bosna'da doğdu. 1903'de Mülkiye'den mezun oldu. 5. İnönü Hükümeti'nde 29 Aralık 1930'dan 4 Mayıs 1931 tarihine kadar birinci defa, 6. İnönü Hükümeti'nde aynı tarihten 1 Mart 1935 tarihine kadar ikinci defa Millî

²⁹⁶ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 117. Cumhuriyet Dönemi Millî Müdafaa Vekilleri ve müsteşarları için Ekler bölümdeki tablo 27 ve 28'e bakınız. Ayrıca bkz. Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 8, s. 4360-4361; "Özalp, Kazım" md., Türk Ansiklopedisi, C. 22, Haz. İ. Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972, s. 283.

²⁹⁷ Türk Ansiklopedisi, C. 21, Haz. Fethi Tevetoğlu, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972, s. 408.

²⁹⁸ Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 8, s. 4284.

²⁹⁹ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 119-120.

³⁰⁰ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 121-122.

³⁰¹ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 123. Ayrıca bkz. Türk Ansiklopedisi, C. 23, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972, s. 273.

Müdafaa Vekilliği görevinde bulundu. 1947 yılında vefat etti.³⁰² Apaydın, aynı zamanda Türkiye'nin ilk Tarım Bakanı olmuştu. *İdarî Teşkilât ve Islahat Hakkında Tenkidat ve Mütalaat* (1906) adlı eseri ile H. Laufenbourger'den çevirdiği *İktisadî Sahada Devlet Müdahalesi* adlı iki kitabı yayımlanmıştır.³⁰³

6. Ali Naci Tınaz : 1882 yılında Serfice'de doğdu. 1904'de Harp Okulu'ndan, 1907'de Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. 1927'de Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı, 1928'de Millî Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarlığı, 1930'da Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı yaptı.

2. Bayar Hükümeti'nde, 18 Ocak 1939'dan 25 Ocak 1939 tarihine, 1. Saydam Hükümeti'nde aynı tarihten 3 Nisan 1939 tarihine kadar ikinci defa, 2. Saydam Hükümeti'nde 3 Nisan 1939'dan 5 Nisan 1940 tarihine kadar üçüncü defa Millî Müdafaa görevinde bulundu. 27 Kasım 1964 yılında vefat etti.³⁰⁴

7. Saffet Arıkan: 1887 yılında Erzincan'da doğdu. 1907'de Harp Okulu'ndan, 1910'da Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. 2. Saydam Hükümeti'nde 5 Nisan 1940'dan 12 Kasım 1941 tarihine kadar Millî Müdafaa Vekilliği görevinde bulundu. 1942-1944 arası Berlin büyükelçiliği yaptı. 26 Kasım 1947 yılında vefat etti.³⁰⁵

8. Ali Rıza Artunkal:

1881 yılında Filibe'de doğdu. 1904 yılında Harp Okulu'ndan mümtaz yüzbaşı olarak mezun oldu. 2. Saydam Hükümeti'nde 12 Kasım 1941'den 8 Temmuz 1942 tarihine kadar ikinci defa, 2. Saraçoğlu Hükümetinde 15 Mart 1943'den 5 Ağustos 1946 tarihine kadar üçüncü defa Millî Müdafaa Vekilliği'nde bulundu. 12 Aralık 1959 yılında vefat etti.³⁰⁶

9. Cemil Cahit Toydemir: 1883 yılında İstanbul'da doğdu. 1902'de Harp Okulu'ndan teğmen olarak mezun oldu. Peker Hükümeti'nde 7 Ağustos 1946'dan 5 Eylül 1947 tarihine kadar Millî Savunma Bakanlığı görevinde bulundu.³⁰⁷

³⁰² Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 124.

³⁰³ "Apaydın, Zekai" md., Meydan Larousse, C. 1, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 592.

³⁰⁴ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 125.

³⁰⁵ Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 1, s. 402. Ayrıca bkz. Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 126.

³⁰⁶ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 127.

³⁰⁷ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 133.

Görüldüğü üzere Millî Müdafaa Vekillerinin ikisi hariç hepsi harp okulları mezunudur. Millî Müdafaa Vekillerinin de askeri menşeli olduğu ve bu durumda Vekillerin Başvekil ve Genelkurmay Başkanlığı ile ilişkilerini belirleyici kılmaktadır.

10.Münir Birsell: 1897 yılında İzmir'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de tamamladı. 1919'da Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Recep Peker hükümetinde 5 Eylül 1947'den 9 Eylül 1947'ye kadar ve Saka hükümetin 10 Eylül 1947'den 8 Haziran 1948 tarihine kadar ikinci kez Millî Savunma Bakanlığı görevinde bulundu.³⁰⁸

11.Hüsnü Çakır: 1892 yılında Hopa'da doğdu. Öğrenimini Trabzon İdadisi'nde tamamladı ve Mülkiye'nin mali ve idari bölümünden mezun oldu. İkinci Saka hükümetinde 10 Haziran 1948'den 14 Ocak 1949 tarihine kadar Günaltay hükümetinde 16 Ocak 1949'dan 22 Mayıs 1950 tarihine kadar ikinci kez Millî Savunma Bakanlığı görevinde bulundu. 11 Ağustos 1963 yılında vefat etti.³⁰⁹

³⁰⁸ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 135.

³⁰⁹ Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 136.

SONUÇ

Millî Savunma Bakanlığı, Osmanlı İmparatorluğu zamanından bugüne kadar – farklı isimler altında olsa da- devletin en önemli kurumlarından biri olagelmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bulunduğu coğrafya ve tarihî mirası göz önüne alındığında, orduya ve ordunun bağlı bulunduğu kurumlara verilen önem kolaylıkla anlaşılabilir.

Bu çalışmada ele aldığımız Millî Savunma Bakanlığı, 1826'da kurulan Seraskerlik makamının, öz itibarıyla, bir devamından ibarettir. Yeni ordu kurulması gayretlerinin bir ürünü olan Seraskerlik yeni ordunun komutanlığı olarak kurulmuştur. Ardından Osmanlı kara ordusunun komutanlığı olmuş ve nihayet gelişim süreci içinde kabinenin bir üyesi haline gelmiştir.

Bir yandan ordu ile ilgili bütün bir sorumluluk sahibi iken, öte yandan iktidar ile ordu arasında sorumlu bir makam niteliğine de sahip olan "Seraskerlik dönemini" önemli kılan bazı hususlar vardır. Askerî okulların açılması, Avrupa'ya askerî öğrenci gönderilmesi, Askerî Şura'nın kurulması, Seraskerlik bünyesinde ordu işlerini yürütmek üzere farklı kalemlerin kurulması, askerlik hizmet sürelerinin değiştirilmesi, askerî fabrikaların geliştirilmesi bunlar arasında sayılmalıdır. Özellikle askerî okulların açılması, devletin geleceği için çok hayati sonuçlar doğurmuştur. Zira Osmanlı Devleti'nde Seraskerlik Döneminde özellikle 1830–1908 yılları arasında başta Mustafa Kemal olmak üzere, Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Enver Paşa gibi tarihe geçmiş büyük askerler yetişmiştir. Enver Paşa gibi bazı subaylar Harbiye Nezareti Döneminde devlet siyasetinde önemli görevler alarak etkili olmuşlar, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, İsmet İnönü, Ali Fuat Cebesoy gibi bazı subaylar ise Millî Mücadele Dönemlerinde askerî makamlarda; Cumhuriyet Döneminde ise askerî ve siyasi makamlarda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne şekil ve yön vermişlerdir. Buradan anlaşılacağı üzere Cumhuriyeti kuran kurmaylar Osmanlı İmparatorluğu Seraskerlik makamına bağlı askerî kurumlarından yetişmiş devlet adamlarıdır.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla Seraskerlik makamının ismi Harbiye Nezareti olarak değiştirilmiş olsa da, esasta büyük bir değişiklik görülmemiştir. Ancak Mahmut Şevket Paşa ile birlikte, Harbiye Nezareti'nin teşkilat yapısında birtakım yenilikler ortaya çıkmıştır. Harbiye Nezareti'ne bağlı pek çok yeni daireler ve kalemler kurulur. Fakat her iki dönemde de Bahriye Nezareti'nin bunlardan ayrı tutulması, denizciliğe şartlar icabı gereken ilginin gösterilmemesi nedeniyle Millî Mücadele ve Cumhuriyet

Dönemlerinde deniz kuvvetlerinin gelişmesi gerçekleşmesi uzun zaman almıştır. Havacılık ise daha fazla ilgi görmüş ve henüz 1911 yılında Nezaret bünyesinde havacılıkla uğraşacak bir şube kurulmuştur. Avrupa'daki havacılıkla ilgili gelişmeler yakından takip edilmiştir. Hava Okulu açmak, yurt dışına eğitim için subay ve inceleme heyetleri göndermek gibi yararlı uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Harbiye Nezareti, II. Meşrutiyet'ten imparatorluğun yıkılışına kadar ülke idaresinde çok büyük bir rol oynamıştır. Mahmut Şevket Paşa, Enver Paşa gibi çok kudretli generallerin elinde Harbiye Nezareti, siyasi otoritenin ve parlamentonun daha üstünde bulunan bir iktidar odağı olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde ordu çoğu zaman siyasete doğrudan müdahalede bulunmuştur.

İstiklal Savaşı'nın ilk zamanlarında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Nezareti, özellikle Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü'nün gayretleri sayesinde orduya hakim olan ve önemli desteklerde bulunan bir kurum olarak belirmektedir. İstanbul'un işgaline kadar devam eden bu durum, işgalden sonra haliyle kesintiye uğramıştır. Harbiye Nezareti'nin yerine kurulan Müdafaa-i Milliye Vekâleti de aynı şekilde millî ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için uğraşan bir bakanlık görünümü arz etmiştir. Her iki kurum, Millî Mücadele esnasında birbirinden ayrılmış, görev ve yetkileri ayrı ayrı esaslar halinde belirlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Müdafaa-i Milliye Vekâleti, 1929'dan itibaren Millî Müdafaa Vekâleti adıyla karşımıza çıkmaktadır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin adı da 1935 yılı itibarıyla Genelkurmay Başkanlığı'na çevrilmiş ve 1944'te Başvekâlet'e bağlanmıştır ki, bunun Yüksek Kumanda Heyeti'nin siyasi etkisini hafiflettiğini söylemek mümkündür.

Cumhuriyet Döneminde Millî Müdafaa Vekâleti'nin özellikle ilgilendiği konu, ordunun modernizasyonu ve kuvvetlendirilmesi olmuştur. Bu çerçevede, bir taraftan askerî mühimmat fabrikaları kurulurken, diğer taraftan orduya yurt dışından silah alımları yapılmış ve bu işlerin gerçekleştirilmesi için büyük miktarlarda bütçeler ayrılmıştır.

Cumhuriyet Döneminde, 1950 yılına kadar görev yapan Millî Savunma Bakanlarının dördü hariç tamamı asker kökenlidir. Bu husus, Millî Müdafaa Vekâleti ile Genelkurmay Başkanlığı arasındaki ilişkiyi derinden etkilemiştir. Çünkü bu bakanların tamamı, 1944 yılına kadar Genelkurmay Başkanlığı'nı yürüten Fevzi Çakmak'ın astı

durumunda iken bu makama geçmiş askerlerdir. Bu sebeple Millî M¼dafa Vekilleri Genelkurmay Başkanı'na rağmen iş yapmamışlar veya yapamamışlardır.

İkinci D¼nya savaşı yıllarında T¼rkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik yetersizliğine rağmen, b¼tesinin çoğunu Milli M¼dafa Vekaleti'ne ayırmıştır. Milli M¼dafa Vekaleti ise devletin ve çağın gereksinimlerine uygun modern bir ordu oluşturmak için gerekli d¼zenlemeleri ve değişiklikleri gerçekleştirmeye çalışmıştır.

EKLER

TABLO 1. SERASKERLER (1826-1908)

Sıra No	Seraskerler	Görev Süresi	Açıklama
1	Ağa Hüseyin Paşa	Haziran 1826-Nisan 1827	
2	Mehmed Hüsrev Paşa	Nisan 1827-Eylül 1836	
3	Halil Rıfat Paşa	Eylül 1836-Mart 1838	
4	Damad Mehmed Said Paşa	Mart 1838-Temmuz 1839	
5	Halil Rıfat Paşa	Temmuz 1839-Mayıs 1840	2. defa
6	Sır Katibi Mustafa Nuri Paşa	Mayıs 1840-Ocak 1843	
7	Darbhör Reşid Paşa	Ocak 1843-Eylül 1843	
8	Hasan Rıza Paşa	Eylül 1843-Ağustos 1845	
9	Süleyman Refet Paşa	Ağustos 1845-1846	
10	Mehmed Hüsrev Paşa	Ocak 1846-Aralık 1846	2. defa
11	Damad Mehmed Said Paşa	Ocak 1846-Mart 1849	2. defa
12	Hasan Rıza Paşa	Mayıs 1848-Mart 1849	2. defa
13	Damad Mehmed Ali Paşa	Mart 1849-Mayıs 1851	
14	Mütercim Mehmed Rüştü Paşa	Mayıs 1851-Şubat 1854	
15	Damad Mehmed Ali Paşa	Mayıs 1853-Şubat 1854	2. defa
16	Hasan Rıza Paşa	Şubat 1854-Haziran 1855	3. defa
17	Mütercim Mehmed Rüştü Paşa	Haziran 1855-Kasım 1856	2. defa
18	Hasan Rıza Paşa	Kasım 1856-Ağustos 1857	4. defa
19	Mühendis Kamil Paşa	Ağustos 1857-Eylül 1857	
20	Mütercim Mehmed Rüştü Paşa	Eylül 1857-Şubat 1858	3. defa
21	Hasan Rıza Paşa	Şubat 1858-Haziran 1861	5. defa
22	Mehmed Namık Paşa	Haziran 1861-Eylül 1861	
23	Mütercim Mehmed Rüştü Paşa	Eylül 1861	4. defa
24	Damad Mehmed Ali Paşa	Eylül 1861-Ocak 1863	3. defa
25	Hacı Raşid Mehmed Paşa	Ocak 1863-Şubat 1863	
26	Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa	Şubat 1863-Haziran 1866	
27	Hasan Rıza Paşa	Haziran 1866-Şubat 1867	6. defa
28	Mütercim Mehmed Rüştü Paşa	Şubat 1867-Şubat 1868	5. defa
29	Mehmed Namık Paşa	Şubat 1868-1869	2. defa
30	Hüseyin Avni Paşa	Şubat 1869-Eylül 1871	
31	Ahmed Esad Paşa	Eylül 1871-Ocak 1872	
32	Abdülkerim Nadir (Abdi) Paşa	Ocak 1872-Nisan 1872	
33	Fosfor Mustafa Sıdkı Paşa	Nisan 1872-Ekim 1872	
34	Mehmed Yaver Paşa	Ağustos 1872-Ekim 1872	
35	Ahmed Esad Paşa	Ekim 1872-Şubat 1873	2. defa
36	Hüseyin Avni Paşa	Şubat 1873-Nisan 1875	2. defa

37	Ali Saib Paşa	Nisan 1875-Ağustos 1875	
38	Hüseyin Avni Paşa	Ağustos 1875-Ekim 1875	3. defa
39	Hasan Rıza Paşa	Ekim 1875-Kasım 1875	7. defa
40	Mehmed Namık Paşa	Kasım 1875-Ocak 1876	3. defa
41	Hasan Rıza Paşa	Ocak 1876-Nisan 1876	8. defa
42	Derviş İbrahim Paşa	Nisan 1876-Mayıs 1876	
43	Abdülkerim Nadir Paşa	Mayıs 1876	2. defa
44	Hüseyin Avni Paşa	Mayıs 1876-Temmuz 1876	4. defa
45	Abdülkerim Nadir Paşa	Temmuz 1876-Eylül 1876	3. defa
46	Mehmed Redif Paşa	Eylül 1876-Ağustos 1877	
47	Mehmed Rauf Paşa	Ağustos 1877-Nisan 1878	
48	Mehmed İzzet Paşa	Nisan 1878-Mayıs 1878	
49	Damad Mahmud Celaleddin Paşa	Mayıs 1878-Haziran 1878	
50	Fosfor Mustafa Sıdkı Paşa	Haziran 1878-Haziran 1878	2. defa
51	Osman Nuri Paşa (Gazi)	Aralık 1878-Temmuz 1880	
52	Hüseyin Hüsni Paşa	Temmuz 1880-Ocak 1881	
53	Osman Nuri Paşa (Gazi)	Ocak 1881-Aralık 1882	2. defa
54	Hüseyin Hüsni Paşa	Aralık 1882-Ocak 1883	2. defa
55	Osman Nuri Paşa (Gazi)	Ocak 1883-Eylül 1885	3. defa
56	Ali Saib Paşa	Eylül 1885-Ağustos 1891	2. defa
57	Osman Nuri Paşa (Gazi)	Ağustos 1891-Eylül 1891	4. defa
58	Mehmed Rıza Paşa	Eylül 1891-Temmuz 1908	

Veli Şirin, a.g.e., s. 71-73; ayrıca bkz. Kadir Acar, a.g.e., s. 115-116.

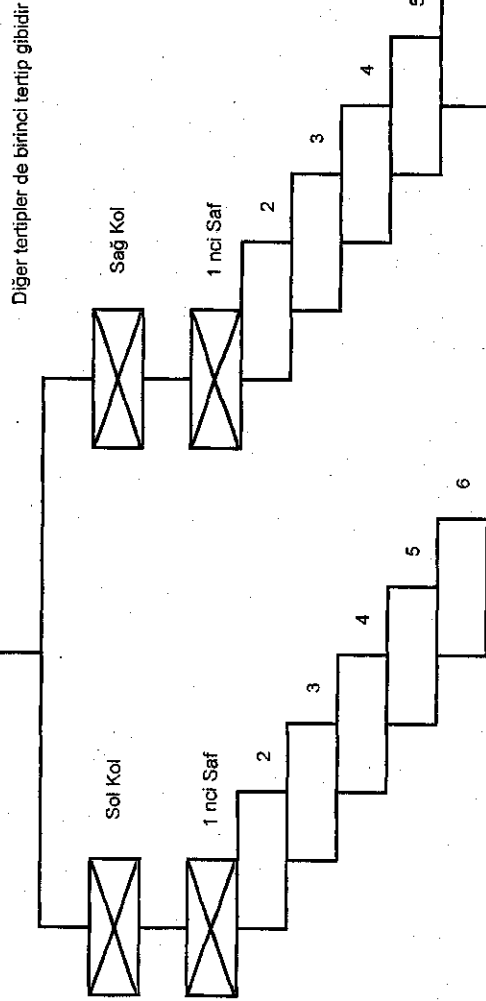
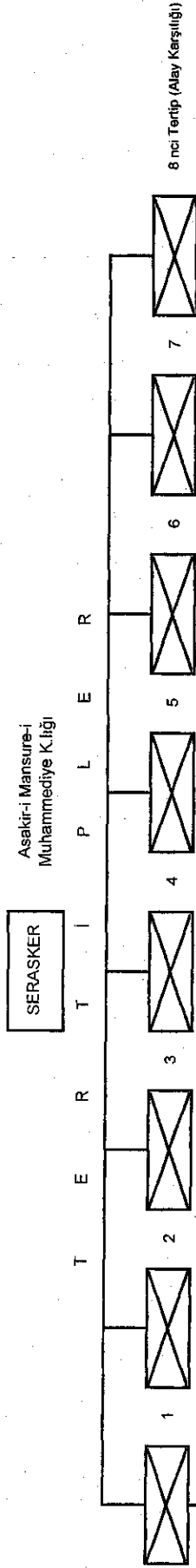
Görüldüğü üzere, Seraskerlerin görev süreleri çok kısadır. Bu durum, bir bakıma, devlet yönetimindeki istikrarsızlığa da işaret eder. 82 yıl içerisinde Seraskerlik makamına 58 atama yapılmış, 28 devlet adamı bu göreve getirilmiştir. Seraskerliğe ilk atanan Mehmed Hüsrev Paşa, son atanan Mehmed Rıza Paşa'dır. Seraskerliğe en fazla atanan devlet adamı, 8 defa bu göreve getirilen Hasan Rıza Paşa'dır.

TABLO 2. SERASKER MÜSTEŞARLARI

Sıra No	Adı Soyadı	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Tarihi	Açıklama
1	Nafi Efendi	16 Haziran 1838	12 Temmuz 1839	
2	Hacı Ethem Bey	3 Ağustos 1839	18 Nisan 1841	
3	Sadi Efendi	18 Nisan 1841	4 Ocak 1843	
4	Ahmet Muhtar Paşa	4 Ocak 1843	8 Mayıs 1843	
5	Hacı Mustafa Efendi	8 Mayıs 1843	16 Ağustos 1843	
6	Arif Mehmet Efendi	16 Ağustos 1843	29 Ocak 1846	
7	Hacı Ethem Bey	29 Ocak 1846	17 Şubat 1847	2'nci defa
8	Mümtaz Ebubekir Efendi	17 Şubat 1847	17 Mayıs 1848	
9	Nafi Efendi	17 Mayıs 1848	6 Temmuz 1854	2'nci defa
10	Mazlum Mustafa Paşa	6 Temmuz 1854	31 Ocak 1855	
11	Ferit Abdülhamit Paşa	31 Ocak 1855	10 Mart 1863	
12	Mecit Hüseyin Efendi	10 Mart 1863	19 Ağustos 1863	
13	Mehmet Celaleddin Bey	19 Ağustos 1863	30 Nisan 1868	
14	Halet Mehmet Paşa	30 Nisan 1868	17 Mart 1870	
15	Ahmed Hamdi Paşa	19 Nisan 1870	18 Haziran 1871	
16	Ethem Pertev Paşa	28 Haziran 1871	13 Eylül 1871	
17	Yusuf Ziya Paşa	13 Eylül 1871	1 Kasım 1871	
18	Abdullah Galip Paşa	1 Kasım 1871	3 Aralık 1871	

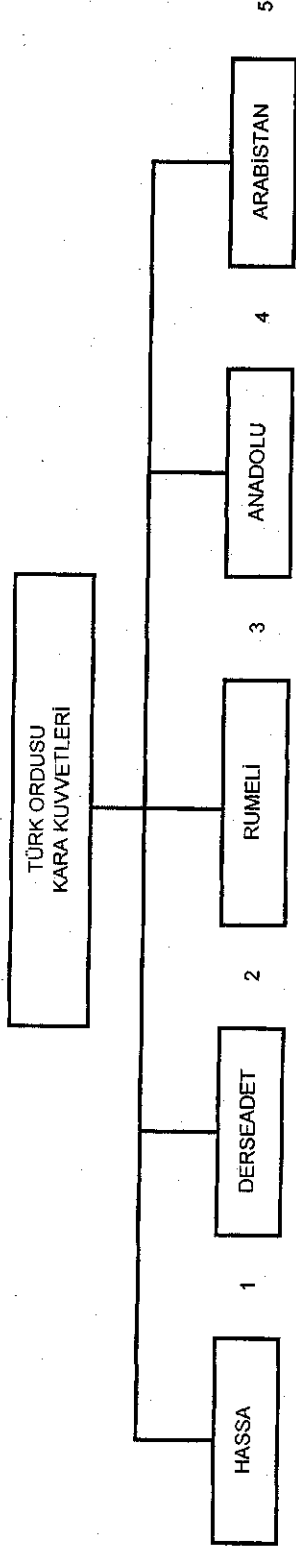
Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 163.

TABLO 3- ASÂKİR-İ MANSURE-İ MUHAMMEDİYE TEŞKİLATI

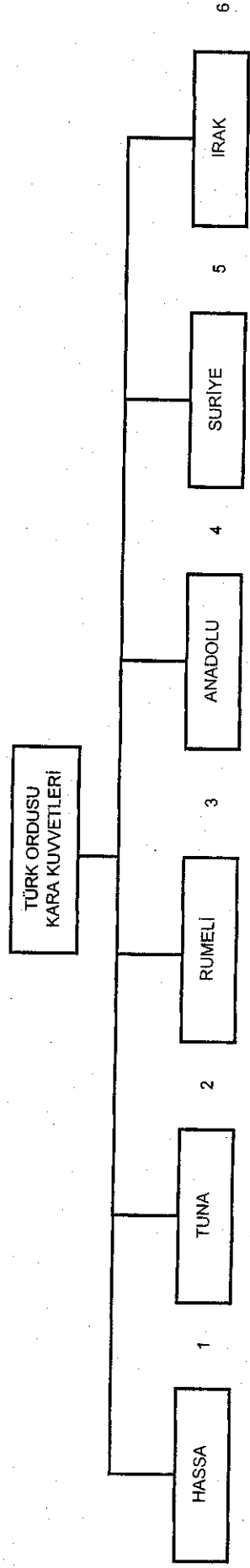

Diğer tertipler de birinci tertip gibidir

TABLO- 4 6 EYLÜL 1843'TE TÜRK ORDUSUNUN (KARA KUUVETLERİ) TEŞKİLATI

1848 YILINDA TÜRK ORDUSUNUN (KARA KUUVETLERİNİN) TEŞKİLATI

Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, Genelkurmay Başkanlığı, K.K. Basımevi, Ankara, 1996, Ek-A, Lanika-13

TABLO 5. HARBİYE NAZIRLARI

Sıra No	Adı	Rütbesi	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Tarihi	Açıklama
1	Ömer Rüştü Paşa Mekkelioğlu	Müşir	22 Temmuz 1908	7 Ağustos 1908	
2	Recep Paşa	Müşir	7 Ağustos 1908	19 Ağustos 1908	
3	Ali Rıza	Müşir	27 Ağustos 1908	10 Şubat 1909	
4	Hüseyin Nazım	Müşir	10 Şubat 1909	13 Şubat 1909	
5	Ali Rıza	Müşir	13 Şubat 1909	14 Nisan 1909	2'nci defa
6	İbrahim Ethem Paşa	Müşir	14 Nisan 1909	28 Nisan 1909	
7	Salih Hulusi Kezrak	Müşir	28 Nisan 1909	12 Ocak 1910	
8	Mahmut Şevket Kethüdazade	Müşir	12 Ocak 1910	9 Temmuz 1912	
9	Hüseyin Nazım	Müşir	22 Temmuz 1912	22 Ocak 1913	2'nci defa
10	Mahmut Şevket Kethüdazade	Müşir	23 Ocak 1913	11 Haziran 1913	2'nci defa
11	Ahmet İzzet Furgaç	Müşir	18 Haziran 1913	3 Ocak 1914	
12	Enver Paşa	Korgeneral	3 Ocak 1914	13 Ekim 1918	
13	Ahmet İzzet Furgaç	Müşir	14 Ekim 1918	11 Kasım 1918	2'nci defa
14	Abdullah Kölemen	Müşir	11 Kasım 1918	19 Aralık 1918	
15	Cevat Çobanlı	Orgeneral	19 Aralık 1918	13 Ocak 1919	
16	Ömer Yaver	Tümgeneral	20 Ocak 1919	24 Şubat 1919	
17	Ferit Paşa	Tuğgeneral	25 Şubat 1919	4 Mart 1919	
18	Ahmet Hamdi Abuk	Korgeneral	8 Mart 1919	2 Nisan 1919	
19	Mehmet Şakir Paşa	Müşir	2 Nisan 1919	19 Mayıs 1919	
20	Şevket Turgut	Tümgeneral	19 Mayıs 1919	29 Haziran 1919	
21	Ferit Paşa	Tuğgeneral	29 Haziran 1919	21 Temmuz 1919	2'nci defa
22	Nazım Kavak	Tümgeneral	21 Temmuz 1919	13 Ağustos 1919	
23	Süleyman Şefik Paşa	Korgeneral	13 Ağustos 1919	2 Ekim 1919	
24	F. Cemal Mersinli	Tümgeneral	2 Ekim 1919	21 Ocak 1920	
25	Fevzi Çakmak	Müşir	3 Şubat 1920	18 Nisan 1920	
26	Ahmet Hamdi Abuk	Korgeneral	10 Haziran 1920	28 Ağustos 1920	2'nci defa
27	Hüseyin Hüsnü Paşa		28 Ağustos 1920	22 Ekim 1920	
28	Ziya Kutnak	Tuğgeneral	22 Ekim 1920	3 Kasım 1922	

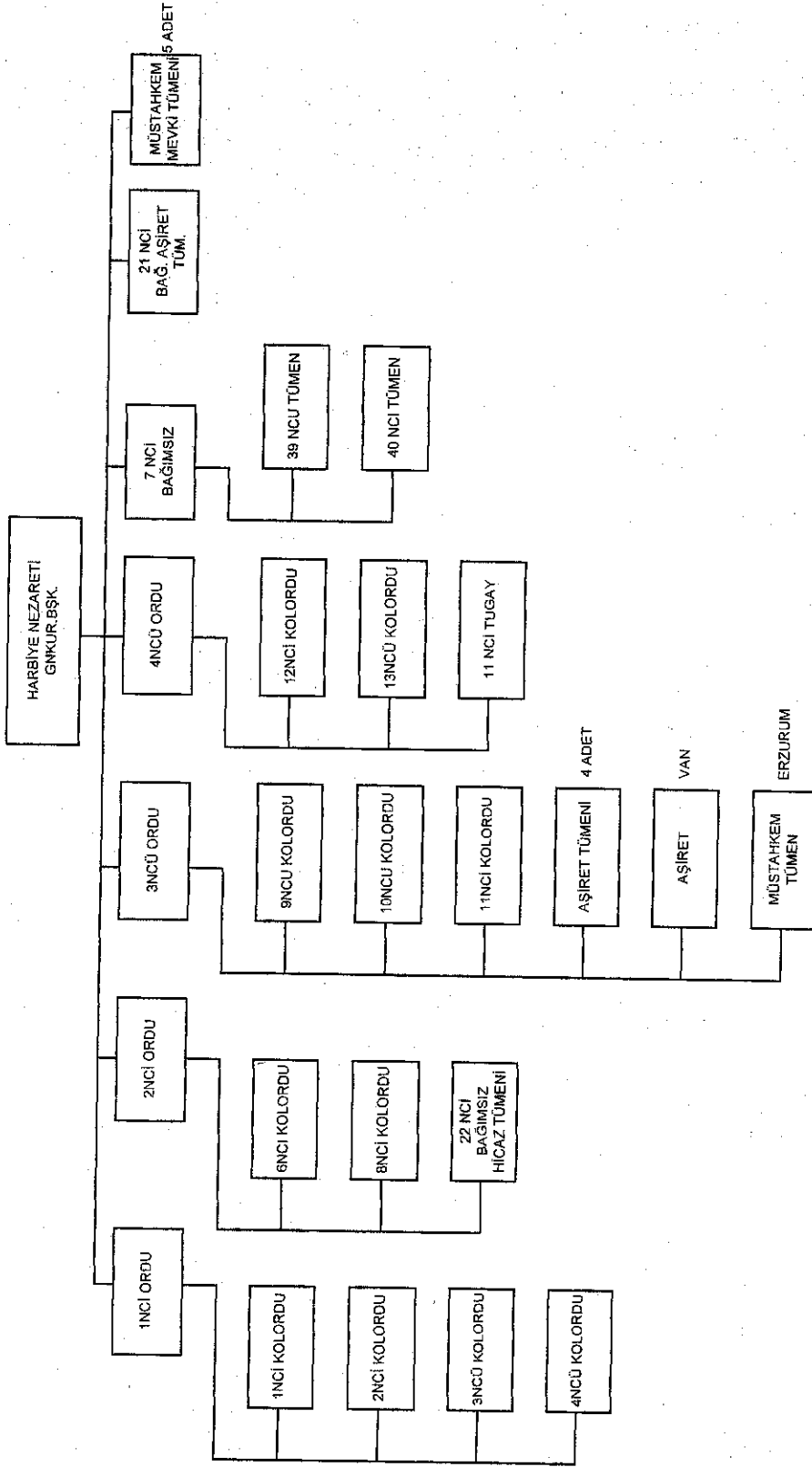
Millî Savunma Bakanlığı'nda 150 Yıl, s. 163.

TABLO 6. HARBİYE NEZARETİ MÜSTEŞARLARI

Sıra No	Adı Soyadı	Rütbesi	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Tarihi	Açıklama
1.	Perteve Demirhan	Korgeneral	31 Temmuz 1908	27 Ağustos 1908	
2.	Mehmet Fuat Alpkartal	Tuğgeneral	16 Şubat 1909	1 Haziran 1913	
3.	Süleyman Fethi	Kur. Albay	1 Haziran 1913	1 Eylül 1915	Müsteşar Muavini
4.	Mahmut Kamil	Tuğgeneral	1 Eylül 1915	8 Haziran 1916	
5.	İsmet İnönü	Orgeneral	24 Ekim 1918	4 Ağustos 1919	
6.	Mehmet Fuat Alpkartal	Tuğgeneral	13 Ağustos 1919	9 Ekim 1919	2. defa
7.	Behzat İyidoğan	Kur. Albay	19 Mayıs 1920	10 Ekim 1920	
8.	Hasan Basri Noyan	Tuğgeneral	10 Ekim 1920	1 Aralık 1922	

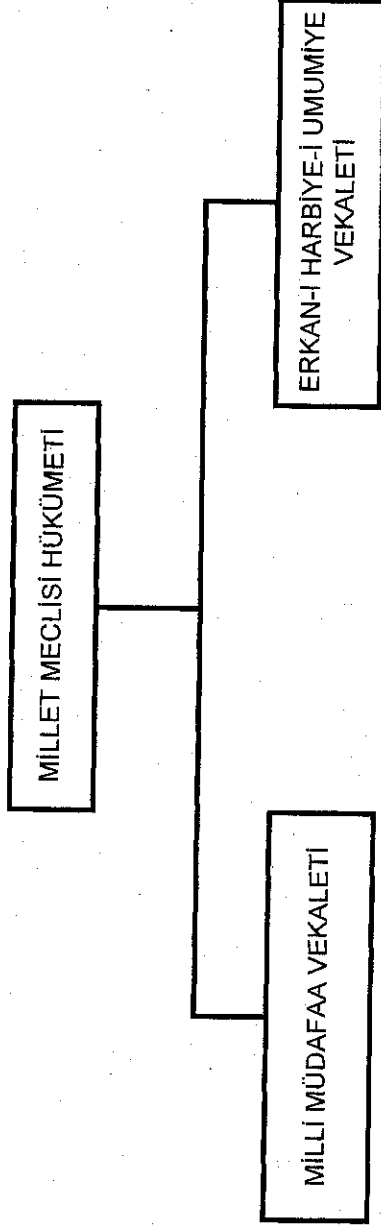
Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl, s.185.

TABLE 7- 1913 YILINDA TÜRK ORDUSUNUN TEŞKİLATI

Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, Genelkurmay Başkanlığı, K.K. Basımevi, Ankara, 1996, Ek-A, LahaKa-40

TABLO 8. 1920 BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE

İcra vekilleri intihabına dair 3 sayılı kanunla.

Milli Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 267.

TABLO 9- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ MİLLİ MÜDAFAA VEKİLLERİ

Sıra no	Adı Soyadı	Hükümet	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Tarihi	Açıklama
1	M. Fevzi Çakmak (Mareşal)	Birinci İcra Vekilleri Heyeti	3 Mayıs 1920	24 Ocak 1921	Aynı Zamanda İcra Vekilleri Heyeti Reisi
		İkinci İcra Vekilleri Heyeti	24 Ocak 1921	5 Ağustos 1921	
2	Refet Bele (Tuğgeneral)	Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti	5 Ağustos 1921	10 Ocak 1922	2'nci defa

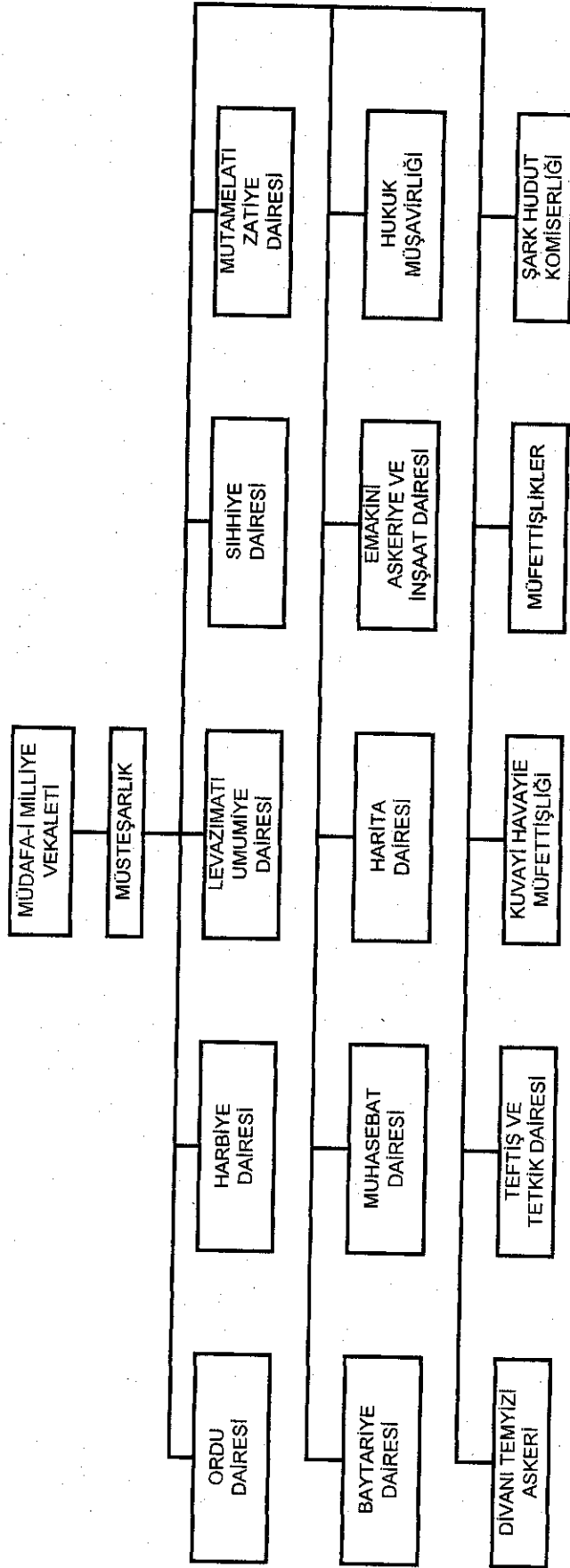
Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993), Maliye Bakanlığı, Ankara, 1993, s. 283.

TABLO 10. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ MİLLİ MÜDAFAA VEKÂLETİ MÜSTEŞARLARI

Sıra No	Adı Soyadı	Rütbesi	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Tarihi	Açıklama
1	Kazım İnanç	Korgeneral	27 Haziran 1920	8 Mayıs 1921	M.M.V Müsteşarı
2	Ali Hikmet Ayerdem	Korgeneral	9 Mayıs 1921	17 Mayıs 1922	
3	M. Selahattin Adil	Tümgeneral	17 Mayıs 1922	10 Aralık 1922	
4	Sadullah Güney	Kur. Albay	10 Aralık 1922	29 Kasım 1923	Müs. Muavini

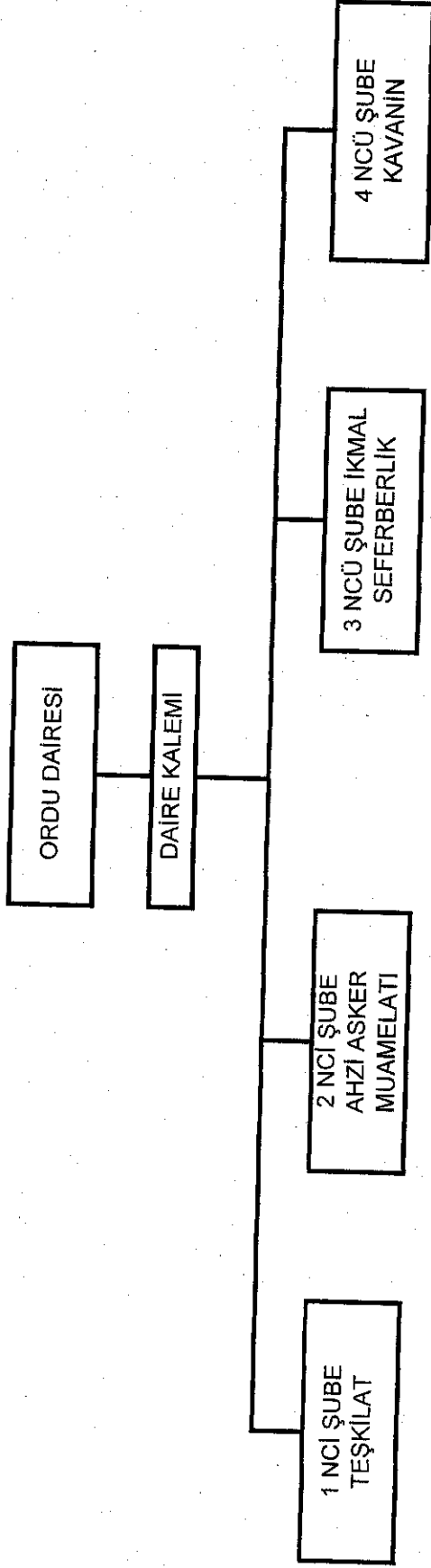
Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl, s.199.

TABLO 11. MÜDAFAA-I MILLİYE VEKALETİ 1923 YILI TEŞKİLAT YAPISI

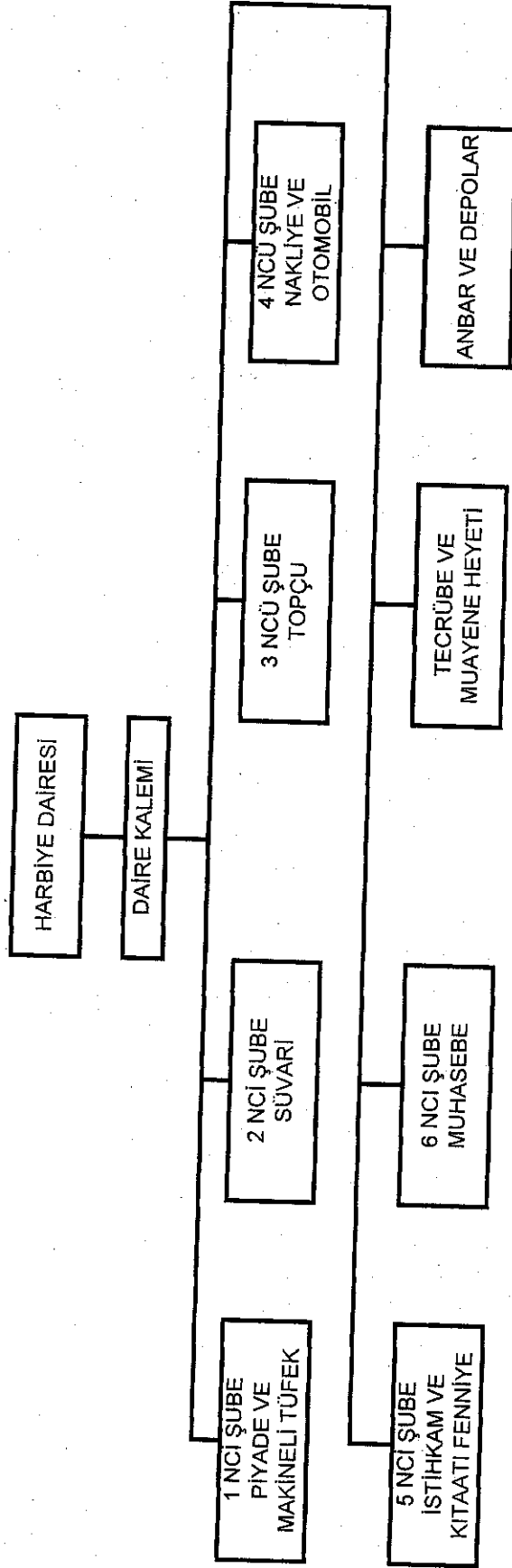
Milli Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 261.

TABLO 12-1923 YILI ORDU DAİRESİ

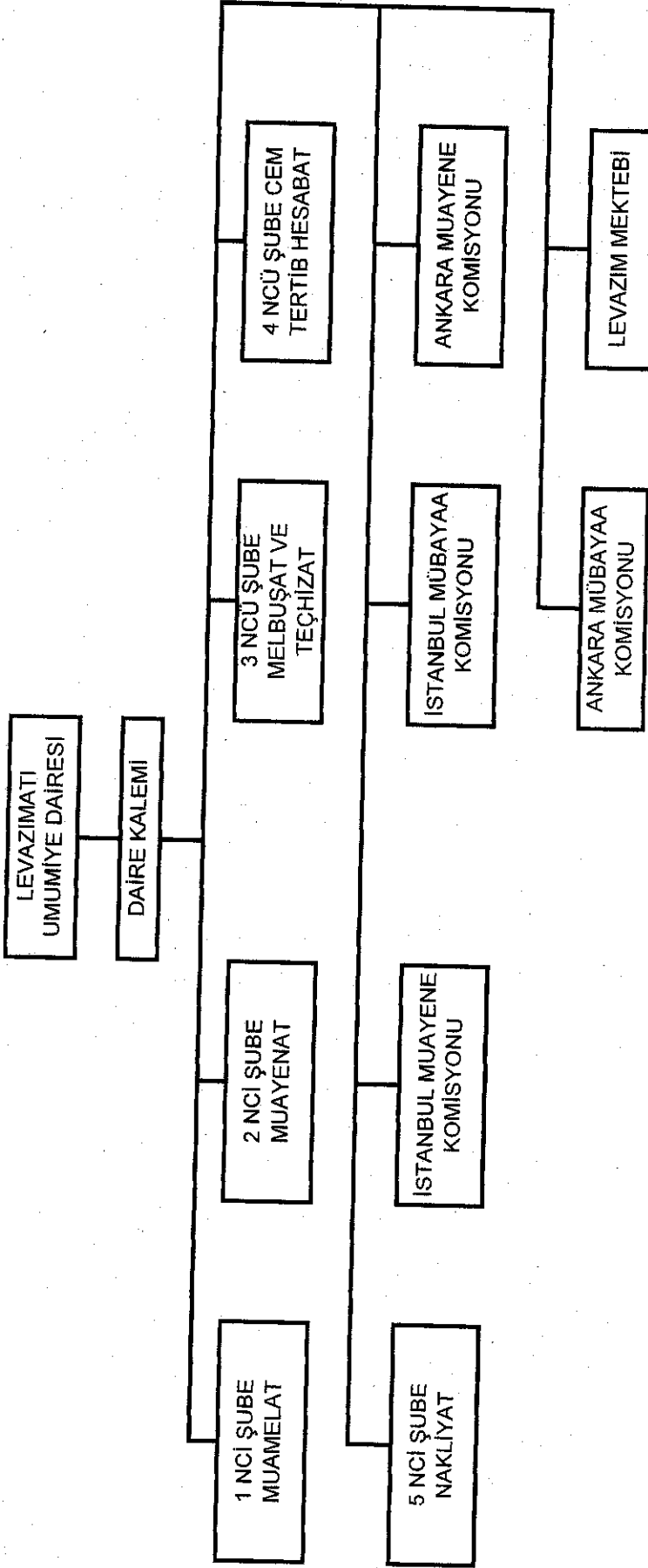
Milli Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 262.

TABLO 13- 1923 YILI HARBİYE DAİRESİ

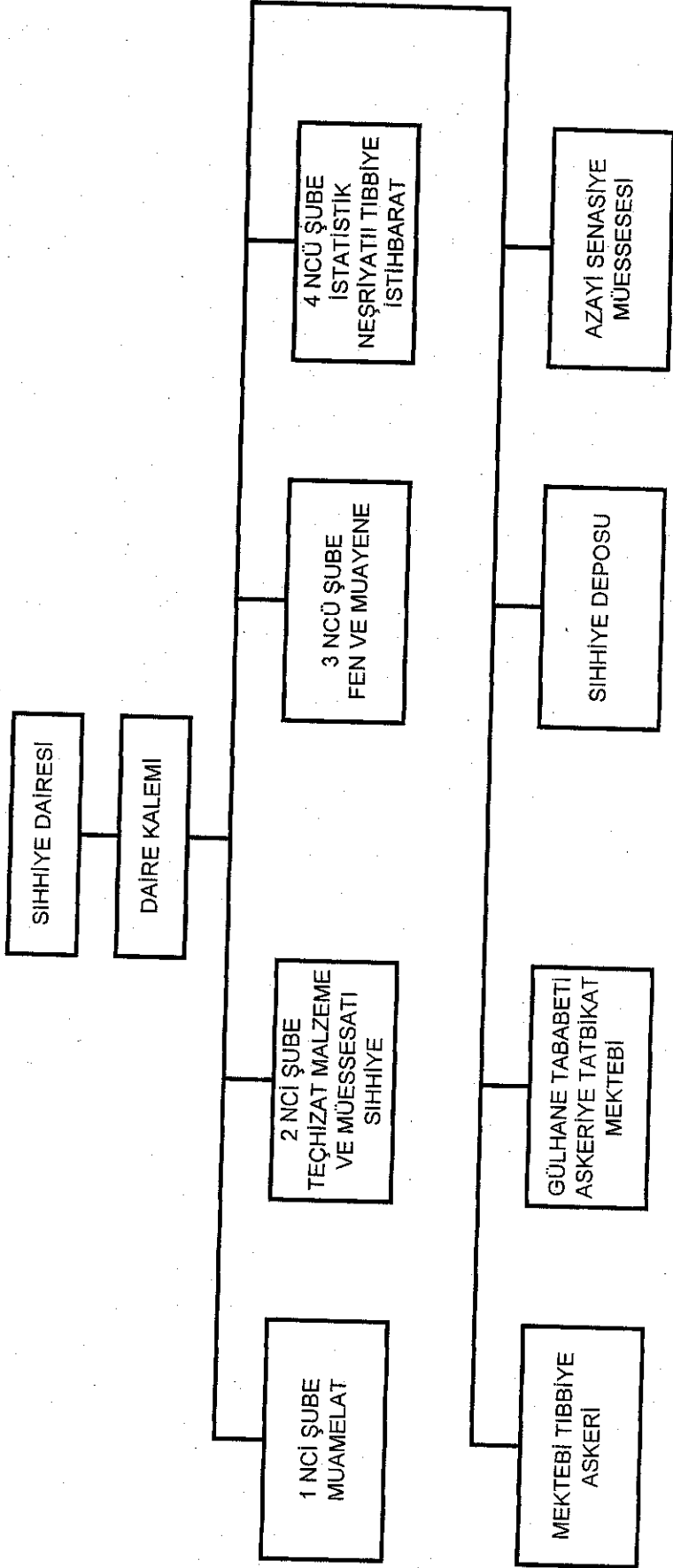
Milli Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 262.

TABLO 14-1923 YILI LEVAZIMATI UMUMİYE DAİRESİ

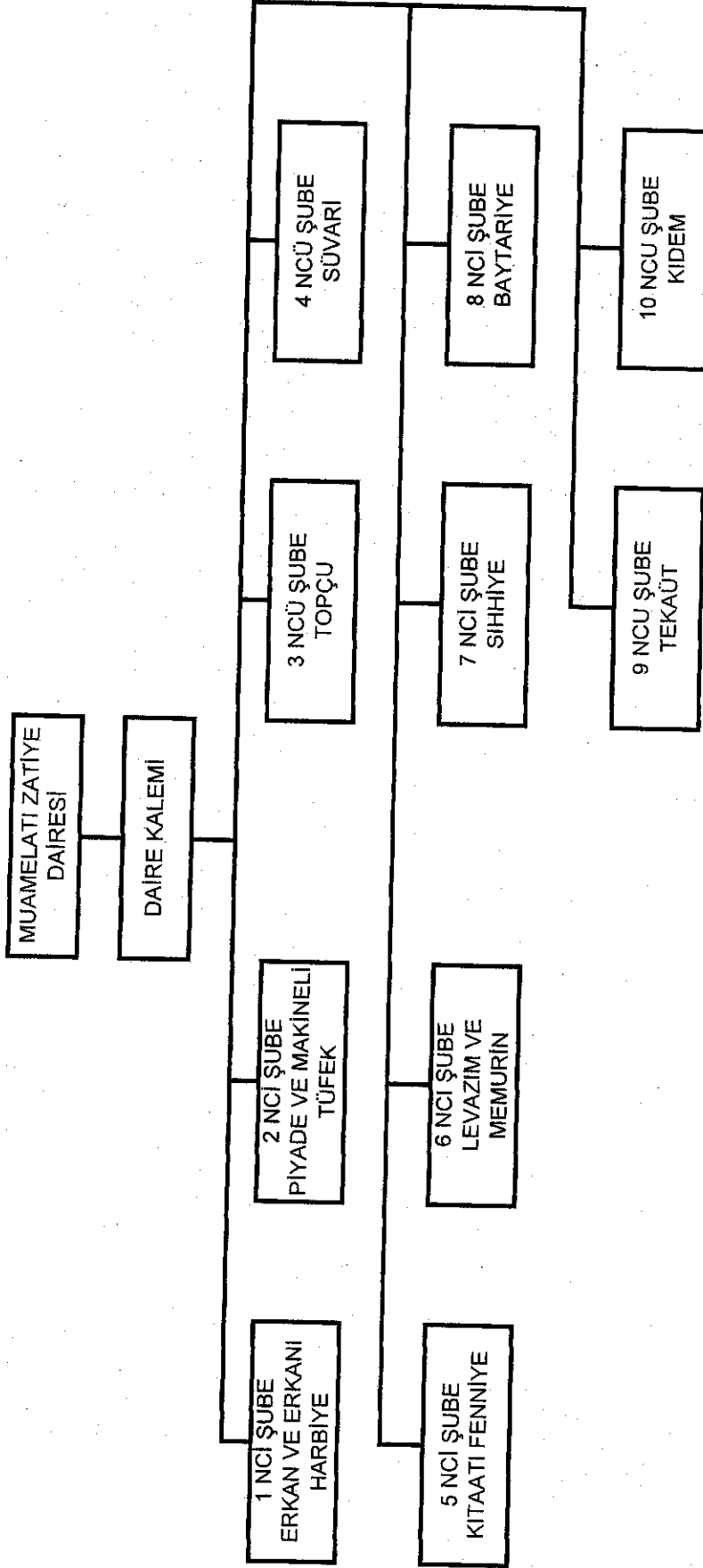
Milli Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 263.

TABLO 15-1923 YILI SIHHiYE DAİRESİ

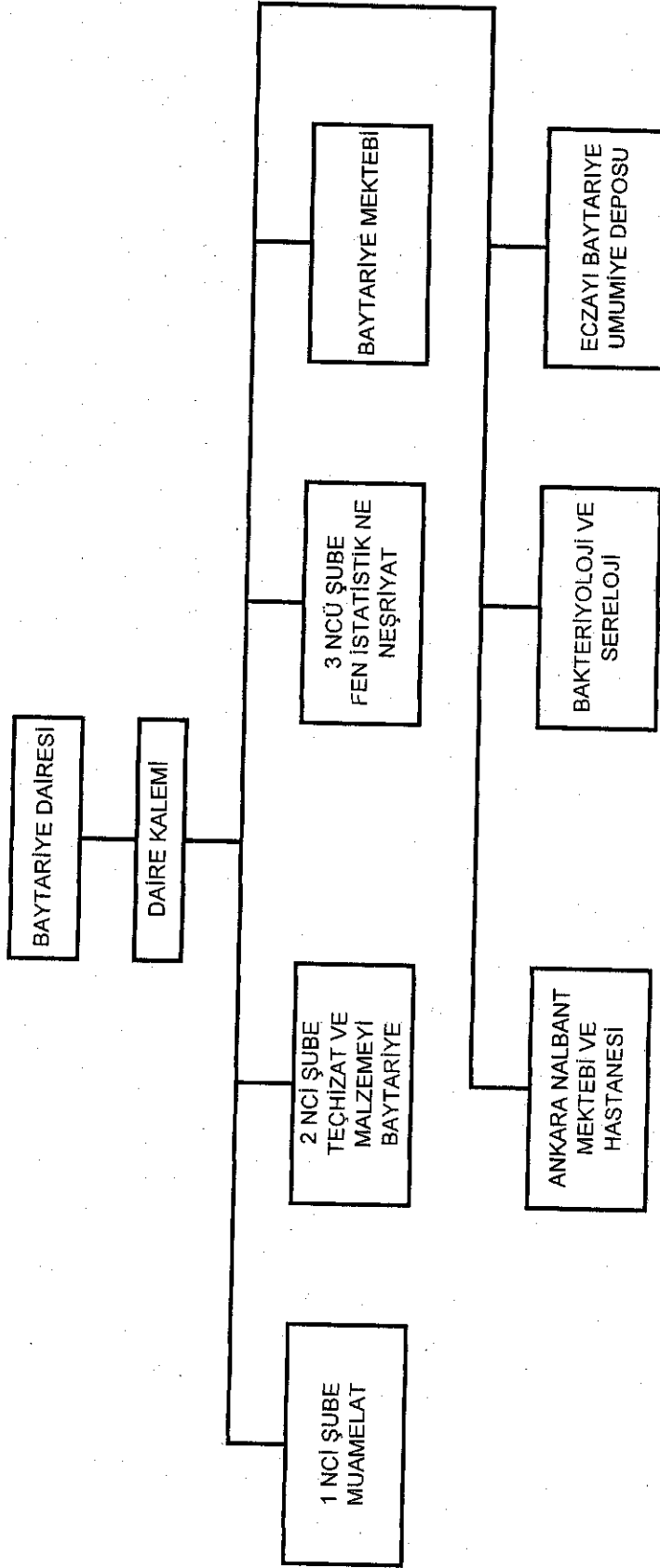
Millî Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 263.

TABLO 16-1923 YILI MUAMELATI ZATIYE DAİRESİ

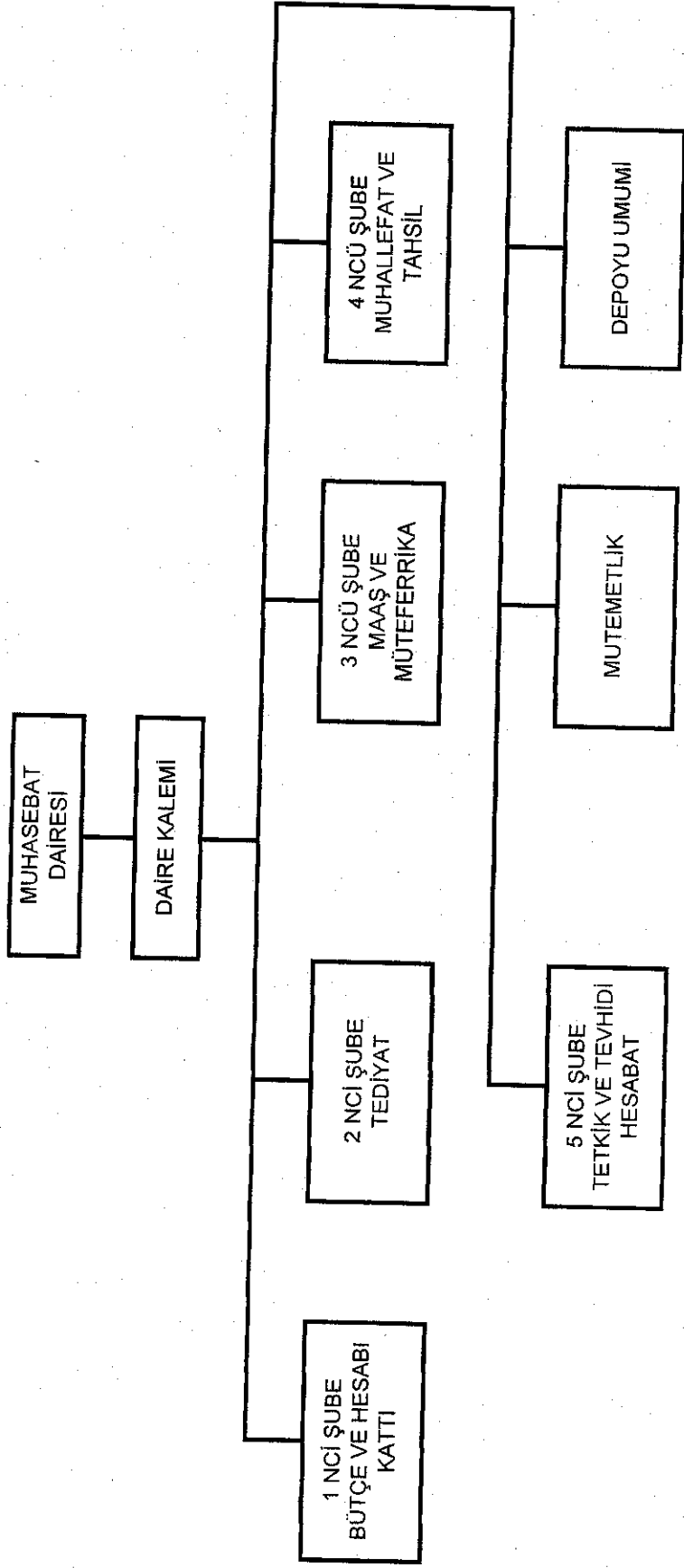
Milli Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 264.

TABLO 17-1923 YILI BAYTARIYE DAİRESİ

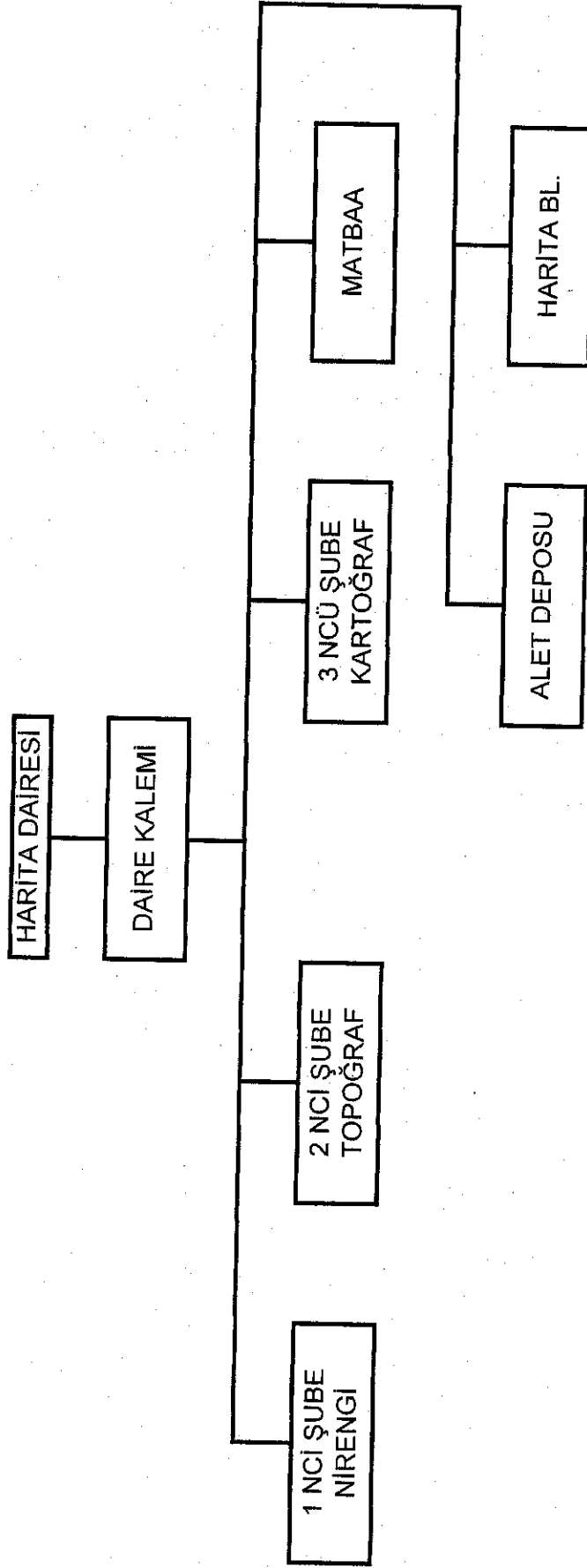
Millî Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 264.

TABLO 18-1923 YILI MUHASEBAT DAİRESİ

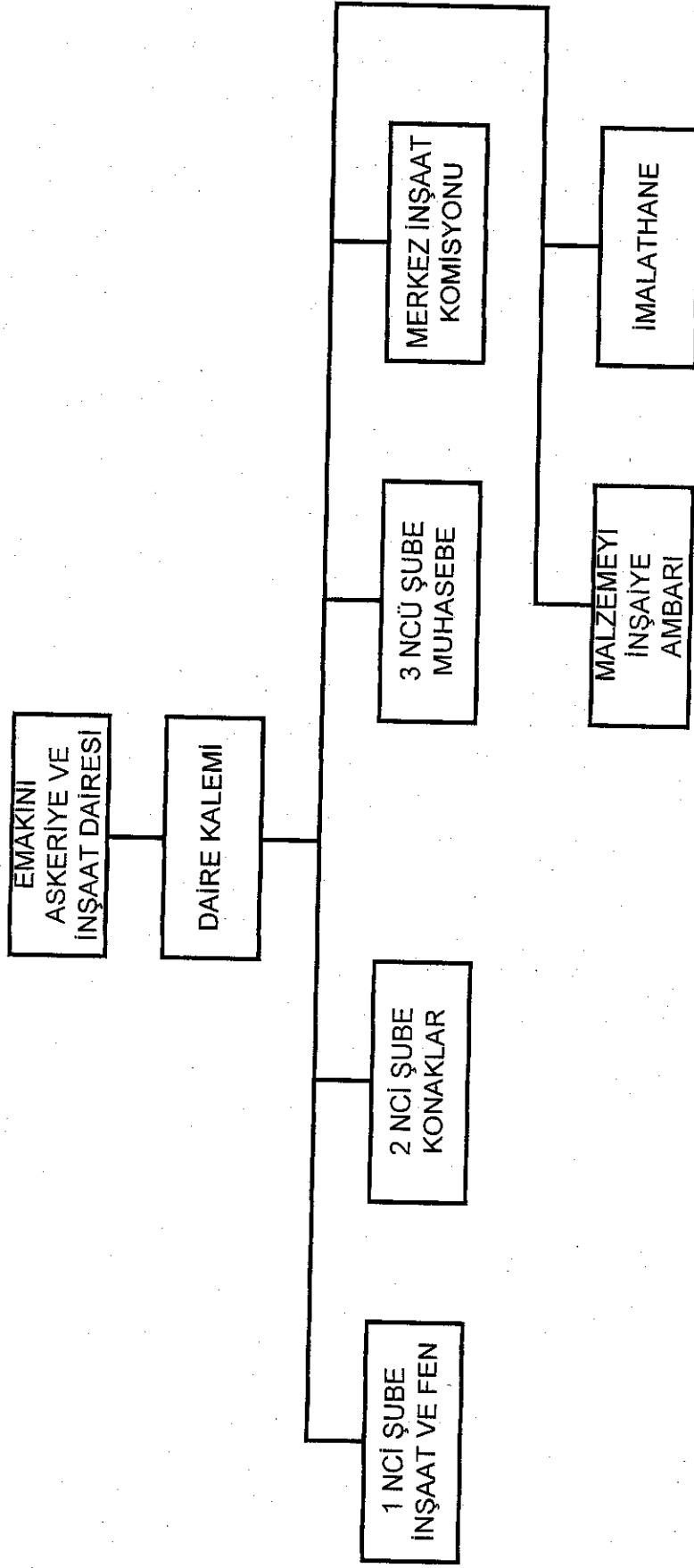
Milli Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 265.

TABLO 19-1923 YILI HARİTA DAİRESİ

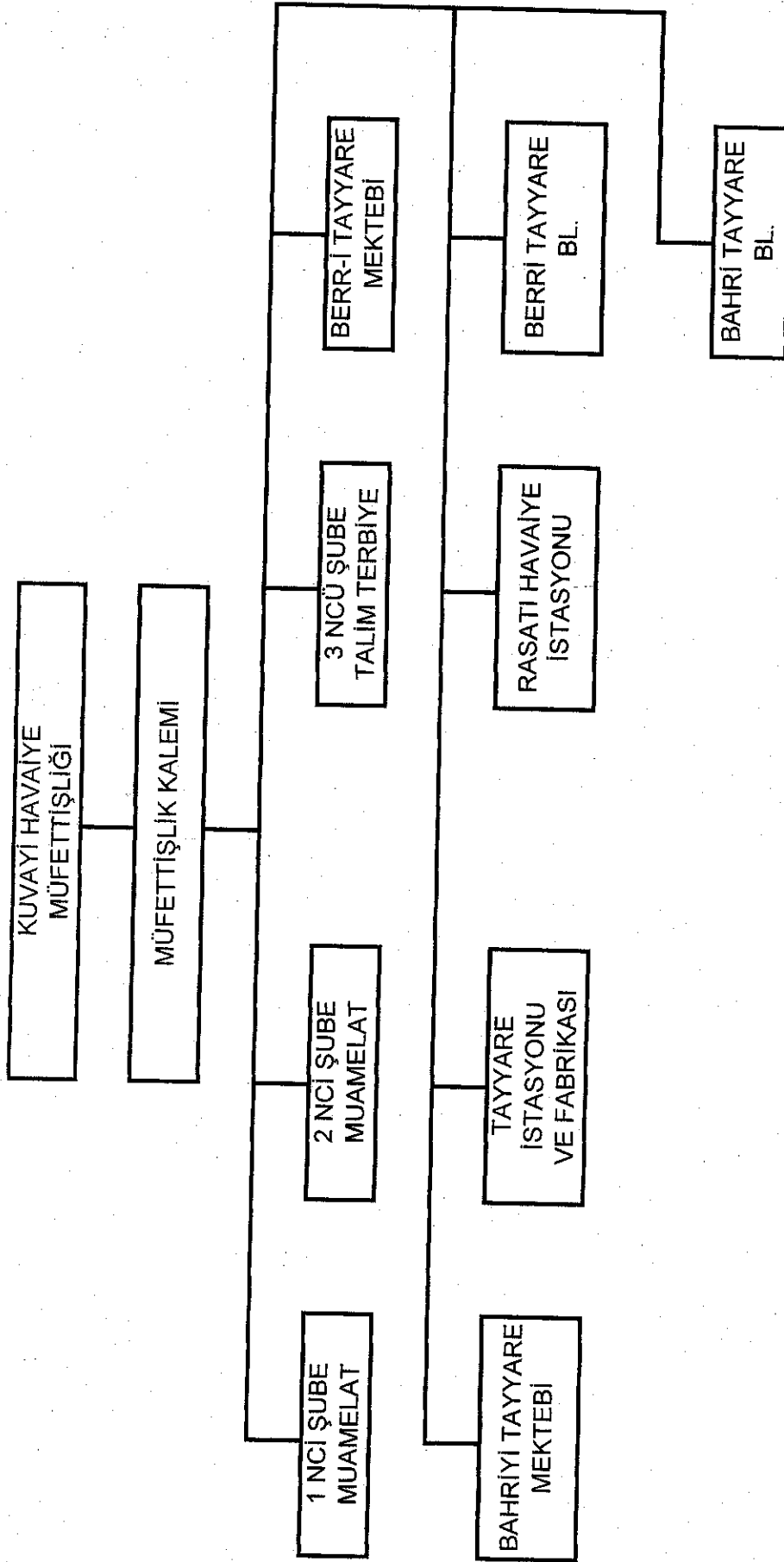
Milli Savunma Bakanlığında 150 Yıl, s. 265.

TABLO 20-1923 YILI EMAKINI ASKERIYE VE İNŞAAT DAİRESİ

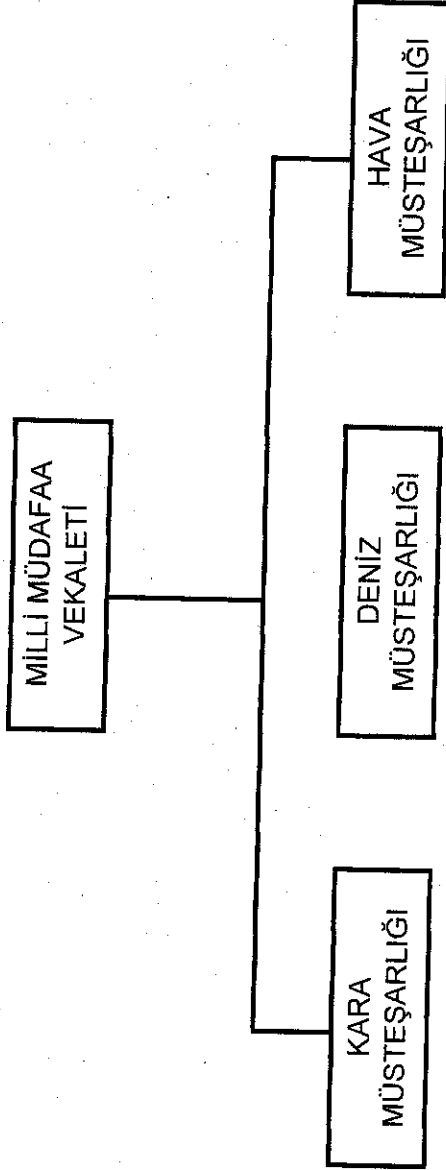
Milli Savunma Bakanlığında 150 Yıl, s. 266.

TABLO 21-1923 YILI KUVAYI HAVAYI MÜFETTİŞLİĞİ

Milli Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 266.

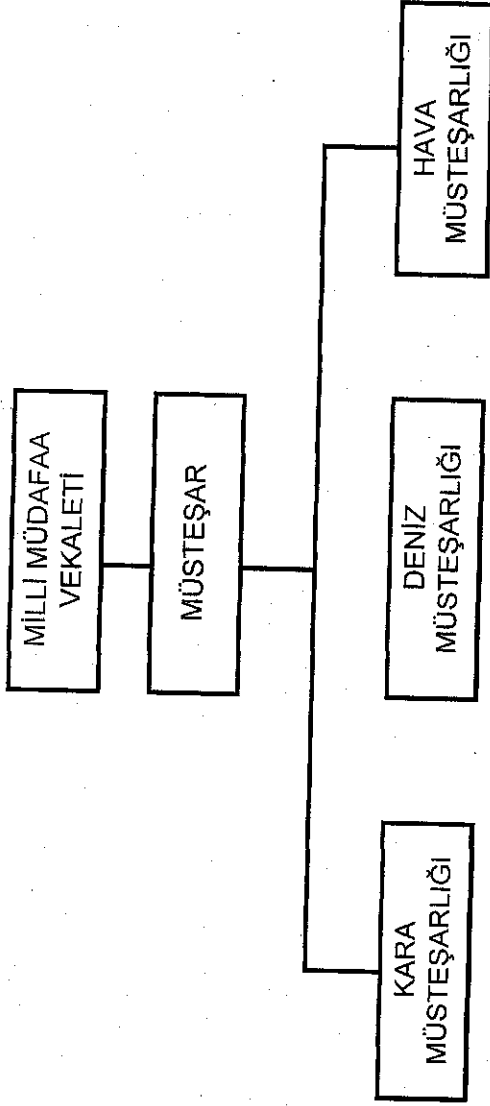
TABLO 22-1928 YILI MİLLİ MÜDAFAA VEKALETİ

16 Ocak 1928 tarihinde 1189 sayılı kanunla müsteşarlık kaldırılmış ve Kara, Deniz, Hava müsteşarlıkları ihdas edilmiştir.

Milli Savunma Bakanlığında 150 Yıl, s. 268.

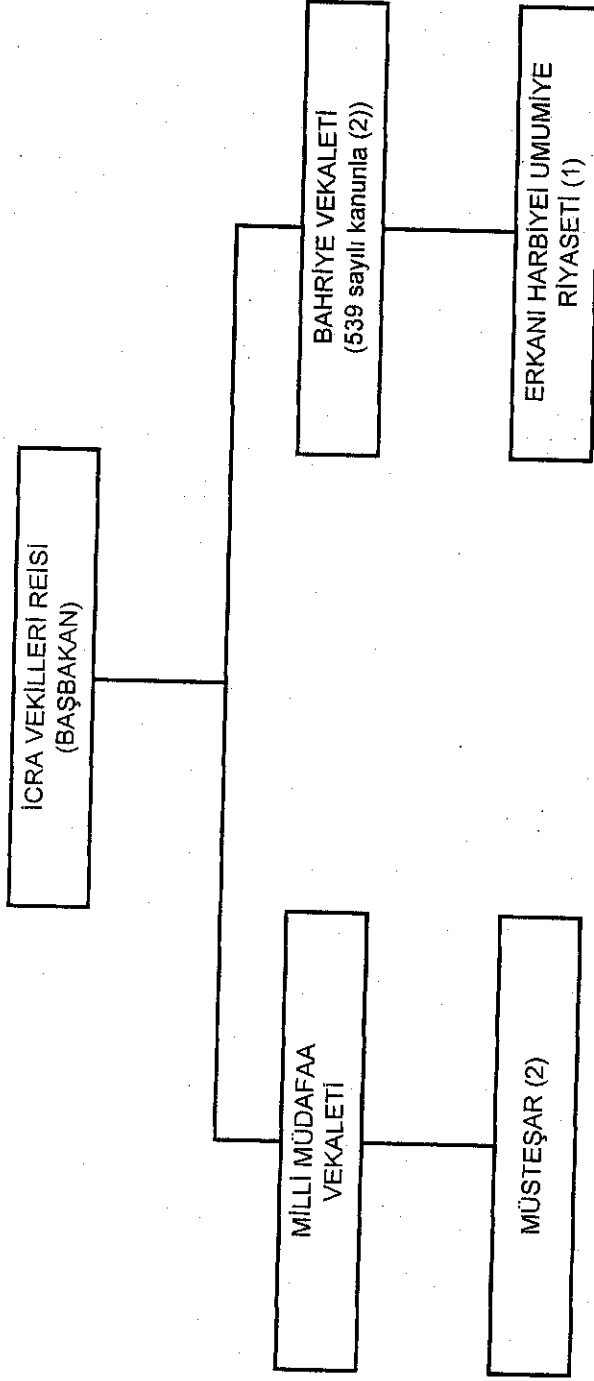
TABLO 23-27 NİSAN 1929'DAMILLİ MÜDAFAA VEKALETİ

29 Nisan 1929 tarih ve 1428 sayılı kanunla Milli Müdafaa Vekaleti Müsteşarlığı (Kara, Deniz, Hava müsteşarlıkları üstünde) inhas edildi.

Milli Savunma Bakanlığında 150 Yıl, s. 268.

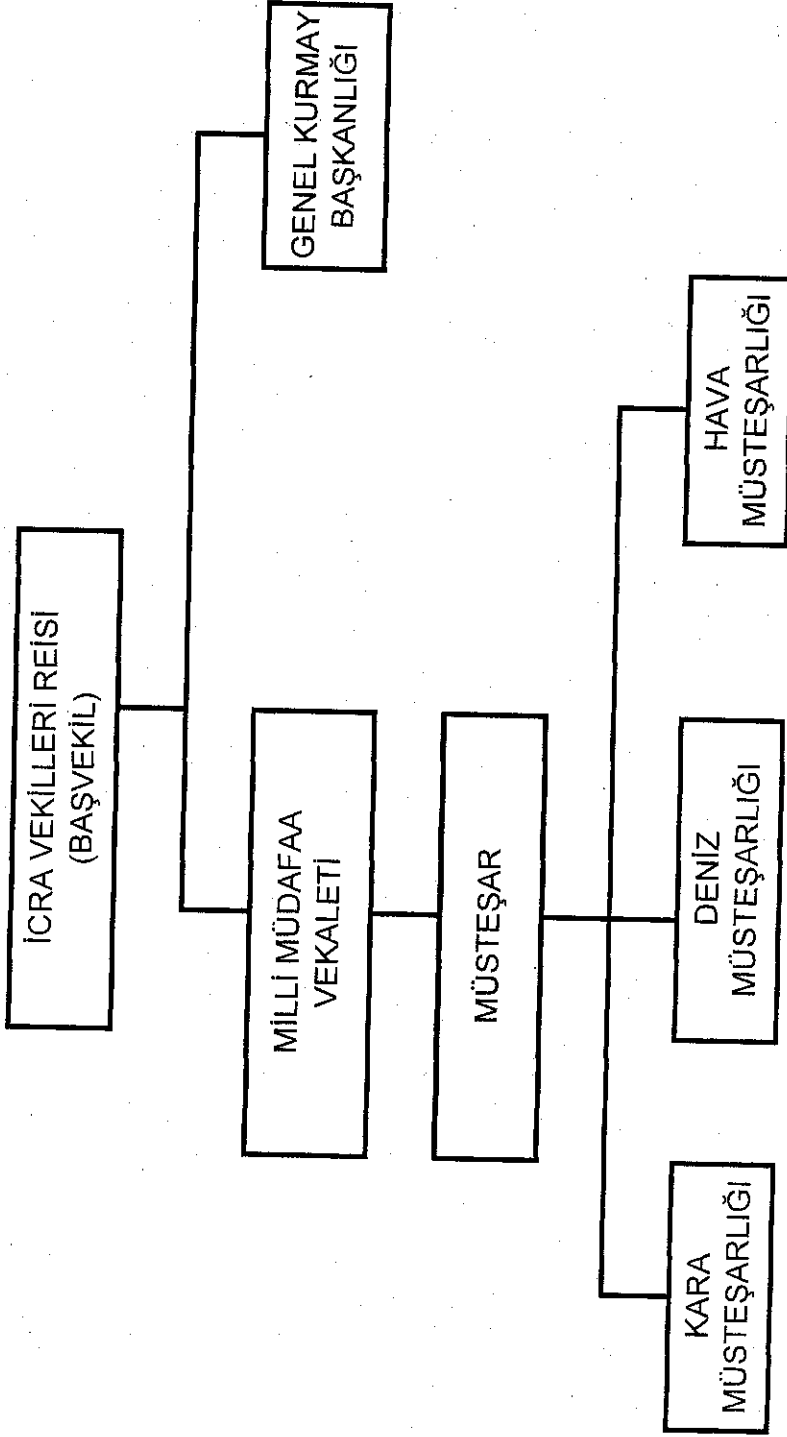
TABLO 24-1924 ANAYASASI DÖNEMİNDEN SONRA (3 MART 1924'TE)

1. Erkan-ı Umumiye Riyaseti adıyla bağımsız bir planlama organı oldu. (429 sayılı kanunla)
2. 4 sene sonra 16 Ocak 1928'de Milli Müdafaa Vekaleti Müsteşarlığıyla beraber 1428 sayılı kanunla lağvedildi.

Milli Savunma Bakanlığında 150 Yıl, s. 267.

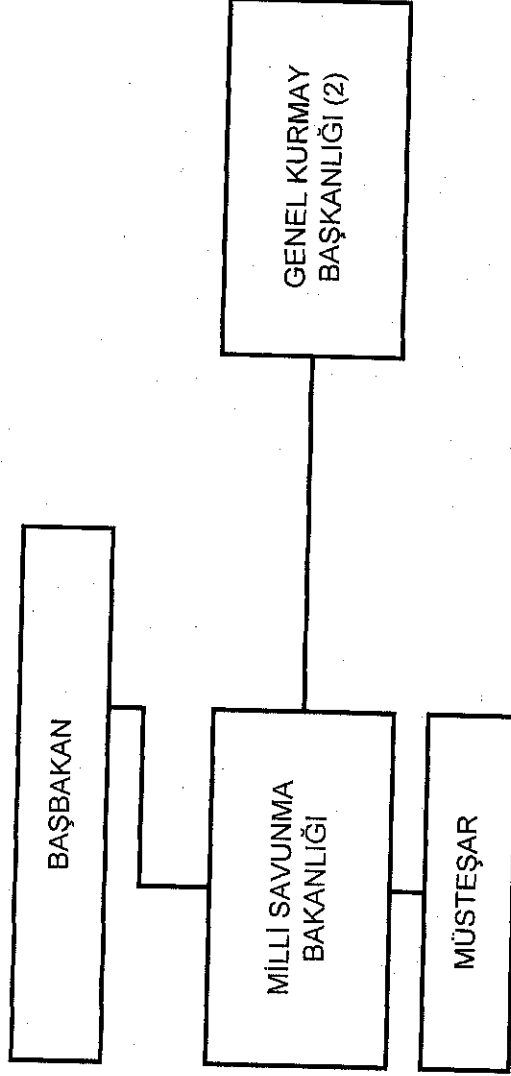
TABLO 25 - 5 HAZİRAN 1944

Genelkurmay Başkanlığı, 5480 sayılı karar ile başvekil ile bağlanmıştır.

Milli Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 269.

TABLO 26- 30 MAYIS 1949

M.S.B. Kuruluş ve görevlerine dair 5398 sayılı kanun ile Genelkurmay Başkanlığı M.S.B.İğine bağlanmış Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları kaldırılmıştır. Bkz. Milli Savunma Bakanlığında 150 yıl s.269

Milli Savunma Bakanlığında 150 Yılı, s. 269.

TABLO 27. CUMHURİYET DÖNEMİ MİLLİ MÜDAFAA VEKİLLERİ

Sıra No	Adı Soyadı	Hükümet	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Tarihi	Açıklama
1	Kazım Özalp (Orgeneral)	Dördüncü İcra Vekilleri Heyeti	10 Ocak 1922	4 Ağustos 1923	Fevzi Paşa Erk. Harb.Reisi
		Beşinci İcra Vekilleri Heyeti	14 Ağustos 1923	27 Ekim 1923	Fevzi Paşa Erk. Harb. Reisi
		İnönü- I	30 Ekim 1923	6 Mart 1923	3'üncü defa
		İnönü- II	6 Mart 1923	21 Kasım 1924	4'üncü defa
2	Ali Fethi Okyar	Okyar	22 Kasım 1924	3 Mart 1925	
3	Recep Peker	İnönü- III	4 Mart 1925	1 Kasım 1927	
4	M. Abdülhalik Renda	İnönü- IV	2 Kasım 1927	25 Eylül 1930	
		İnönü- V	27 Eylül 1930	29 Aralık 1930	
5	Zekai Apaydın	İnönü- V	29 Aralık 1930	4 Mayıs 1931	2'nci defa
		İnönü- VI	4 Mayıs 1931	1 Mart 1935	
6	Kazım Özalp (Orgeneral)	İnönü- VI	1 Mart 1935	1 Kasım 1937	5'inci defa
		Bayar- I	1 Kasım 1937	11 Kasım 1938	6'nci defa
		Bayar- II	11 Kasım 1938	18 Ocak 1939	7'nci defa
7	A. Naci Tınaz (Korgeneral)	Bayar- II	18 Ocak 1939	25 Ocak 1939	
		Saydam - I	25 Ocak 1939	3 Nisan 1939	2'nci defa
		Saydam - II	3 Nisan 1939	5 Nisan 1940	3'üncü defa
8	Saffet Arıkan	Saydam- II	5 Nisan 1940	12 Kasım 1941	
9	Ali Rıza Altunkal (Korgeneral)	Saydam- II	12 Kasım 1941	8 Temmuz 1942	
		Saraçoğlu- I	9 Temmuz 1942	8 Mart 1943	2'nci defa
		Saraçoğlu- II	15 Mart 1943	5 Ağustos 1946	3'üncü defa
10	Cemil Cahit Toydemir	Peker	7 Ağustos 1946	5 Eylül 1947	
11	Münir Bırsel	Peker	5 Eylül 1947	9 Eylül 1947	
		Saka- I	10 Eylül 1947	8 Haziran 1948	2'nci defa
12	Hüsnü Çakır	Saka- II	10 Haziran 1948	14 Ocak 1949	
		Günaltay	16 Ocak 1949	22 Mayıs 1950	2'nci defa

Savunma ve Güvenlik Hizmetleri, (1924-1993) Maliye Bakanlığı, Ankara, 1993, s. 283.

TABLO 28. CUMHURİYET DÖNEMİ MİLLİ MÜDAFAA VEKÂLETİ MÜSTEŞARLARI

Sıra no	Adı Soyadı	Rütbesi	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Tarihi	Açıklama
1	Aşir Atlı	Tümgeneral	15 Ağustos 1925	12 Ekim 1927	Millî Müdafaa Müst. Yrd.
2	A. Naci Tınaz	Korgeneral	12 Ekim 1927	16 Ekim 1928	
3	Ahmet Derviş	Korgeneral	8 Eylül 1930	19 Ocak 1931	
4	Seyfi Düzgören	Tümgeneral	19 Ocak 1931	3 Ocak 1932	
5	Nazmi Solok	Korgeneral	1 Ocak 1933	30 Eylül 1935	
6	H. Hüsnü Kılıç	Korgeneral	30 Eylül 1935	8 Nisan 1936	
7	A. Nafiz Gürman	Korgeneral	8 Nisan 1936	30 Kasım 1936	
8	Nazmi Solok	Korgeneral	30 Kasım 1936	2 Ekim 1939	2 nci defa
9	Sedat Doğruer	Korgeneral	7 Mart 1940	25 Kasım 1941	
10	A. Galip Deniz	Korgeneral	25 Kasım 1941	12 Kasım 1946	
11	Mahmut Berköz	Orgeneral	12 Kasım 1946	10 Ocak 1949	
12	Arif Tanyeri	Korgeneral	10 Ocak 1949	23 Temmuz 1949	
13	İshak A. Akdağ	Orgeneral	24 Temmuz 1949	28 Mayıs 1950	

Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl, s.199.

KAYNAKLAR

- ACAR, Kadir, Seraskerlik'ten Harbiye Nezareti'ne: Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı'nın Temeli (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2002
- AHMAD, Feroz, İttihat ve Terakki, 1908–1914, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986
- AHMAD, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, çev. Yavuz Alagon, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999
- AHMET Cevdet Paşa, Tezakir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953
- AHMET Lütfi Efendi, Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, (Eski Yazıdan Aktaran Ahmet Hezarfen), Tarih Vakfı, YKY, İstanbul, 1999
- AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, “Kurtuluş Savaşı'nın Yüksek Askeri Yönetimi” Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983,
- AKŞİN, Sina, “İttihat ve Terakki”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, c. 5, İstanbul, 1985
- AKŞİN, Sina, “Milli Mücadele ve İstanbul Hükümetleri”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, c.5, İstanbul, 1985
- AKYILDIZ, Ali, Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, Eren Yayınları, İstanbul, 1993
- ALPKAN, Bahaddin, YÜKSELCAN Yücel, Milli Savunma Bakanlığında 150.Yıl (1826–1976), Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 1976
- “Apaydın, Zekai” md., Meydan Larousse, C. 1, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1988
- ARCAYÜREK, Cüneyt, Şeytan Üçgeninde Türkiye, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987
- Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982
- “Arıkan, Saffet” md., Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 1, Editör: Oya Köymen, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983
- Ayfer Özçelik, “Fevzi Çakmak” md., İslam Ansiklopedisi, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993
- Balkan Harbi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, c.1, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1996
- BAYDAR, Ertuğrul, II. Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Ankara, 1978
- BAYKARA, Tuncer, Türk Devrim Tarihi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1981

- “Bele, Refet” md., Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 2, Editör: Oya Köymen, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983
- BELLEN, Fahri, Ordu ve Politika, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971
- BİRAND, Mehmet Ali, Emret Komutanım, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986
- BOZDEMİR, Mevlut, “Ordu-Siyaset İlişkileri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 10.cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- BÜYÜKTUĞRUL, Afif, Atatürk ve Türk Denizciliği, Tarih Konferansları V, TTK Yayınları, Ankara, 1975
- BÜYÜKTUĞRUL, Afif, Büyük Atamız ve Türk Denizciliği, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1966
- CEBECİOĞLU, Güngör; “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998
- CEBESOY, Ali Fuat, “Milli Mücadele Hatıraları”, İstanbul, 1953
- CEM, İsmail, “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi” Cem Yayınevi, İstanbul, 1995
- Cumhuriyet’in 50’nci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974
- “Cumhuriyet’in 61’nci Yılında Hava Kuvvetlerimiz”, Güncel Konular, Hava Kurulu, Genelkurmay. Basımevi, Ankara, 1950
- “Cumhuriyetin 70’inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri”, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994
- ÇADIRCI, Musa, “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu” Türkler Ansiklopedisi, C.17 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- ÇADIRCI, Musa, “Redif Askeri Teşkilatı” Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000
- “Çakmak, Fevzi” md., Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 3, Editör: Oya Köymen, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983
- ÇELİKER, Fahri, “Atatürk ve Ulus-Ordu İşbirliği”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, sayı: 276, Ankara, 1981
- ÇELİKER, Fahri, “Birinci Dünya Harbi’nde Osmanlı İmparatorluğu’nda Ordu-Hükümet İlişkileri”, İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985

- ÇETİN, Birol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknolojilerin Takibi (1700-1900)", C. 17, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- ÇOKER, Fahri, "Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- DAĞCI, Gül Tuba, "Osmanlı'dan Günümüze Ordu Siyaset İlişkisi", İlgı Yayınları, İstanbul, 2006
- DAVER, Bülent, "İstiklal Savaşı'nda Ordu-Politika (1919-1922)", İkinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985
- DÜSTUR, 3. Tertip, 9,10,15, 25.Ciltler
- EMİR, Hüseyin Hüsnü, "Erkan-ı Harbiye Meslek Vezaifi ve Teşkilatı", İstanbul, 1924
- ERENDİL, Muzaffer, "Türk İstiklal Savaşı'nda, Devlet Yönetiminde Silahlı Kuvvetlerin Etkinliği ve Rolü" İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985
- EVSİLE, Mehmet, Atatürk Devri Harp Sanayi, Türkler Ansiklopedisi, C.17 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002
- GOLTZ, Von Der, Genç Türkiye'nin Hezimetini ve İmkan-ı İtilası, Kader Matbaası, İstanbul, 1332 (1916)
- GÖK, Hayrullah, "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)", Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997
- GÖKÇE, Kemal- YAYAN, Veysel "Türkiye Cumhuriyeti Devleti Askerî Yapısı", Türk Dünyası Kültür Atlası, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 2006
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Millî Mücadele'de Sivil ve Askerî İdare İlişkileri", İkinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985
- GÜNEŞ, Günver, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri", Türkler Ansiklopedisi, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları
- GÜNSEL, Enver, 'Hava Kuvvetleri', Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.10, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- HALE, William, 1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset, (Çev. Ahmet Fethi) Hil Yayınları, İstanbul, 1996
- ISKORA, M. Mazlum, Erkân-ı Harbiye Tarihçesi, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944

- IŞIK, Hüseyin, “Çanakkale ve İstiklal Savaşı’nda Türk Jandarması”, Ankara, Jandarma Genel Komutanlığı Basımevi, Ankara, 1974
- İLHAN, Suat, “Jeopolitik Duyarlılık”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989
Jandarma Emirler Mecmuası, No: 503, 15/II, Kân./938
- “İsmet İnönü” md., Meydan Larousse, C. 9, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1988
- KANDEMİR, Feridun, “Yavuz-Havuz Davası”, Resimli Tarih Mecmuası, C. 5, Sayı: 58, İstanbul, 1954
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c.8, TTK Basımevi, Ankara, 1983
- KAYABALI, İsmail - ARSLANOĞLU, Cemender, “2185. Vatana Hizmet Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri Kurumu” Doruk Türk Kültürü ve Medeniyet Dergisi, sayı:1, Ankara, 1976
- KAYALI, Kurtuluş, “Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, cilt 5, İstanbul, 1985
- KAYALI, Kurtuluş, Cumhuriyet Dönemi’nde Ordu-Siyaset İlişkisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası ilişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1987
- KAYALI, Kurtuluş, “Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- KİLİ, Suna - Gözübüyük, Şeref, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985
- KOÇAK, Cemil, Türkiye’de Millî Şef (1938–1946) Döneminin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma, Yurt Yayınları, Ankara, 1986
- KOÇAK, Cemil, Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938–1945), Yurt Yayınları, Ankara, 1986
- KONGAR, Emre, İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınları, İstanbul, 1976
- KURAN, Ercüment, “Osmanlı Yenileşme Hareketleri”, Türk Dünyası El Kitabı, 1976
- KÜÇÜK, Zeynel Abidin, Osmanlı Askeri Salnâmelerine Göre Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti ve Harbiye Nezareti Teşkilatı, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2002

- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., "Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu Redif-i Asker-i Mansûre", Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı:12, İstanbul 1981-1982,
- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Basımevi, Ankara, 2000
- MAHMUT Şevket, Osmanlı Askerî Teşkilatı ve Kıyafeti, KKK Basımevi, Ankara, 1983
- MEHMED Rüşdi, Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı, İstanbul, 1311
- MEHMED Süreyya, Sicill-i Osmanî, Haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Keskin, Sebil Yayınları, İstanbul, 1995
- MEHMET Nihat, 1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi, c.1, Askeri Matbaa, İstanbul, 1340 (1924)
- METİNSOY, Murat, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Homer Yayınları, İstanbul, 2007
- M. Şükrü Hanioglu, "Enver Paşa" md., İslam Ansiklopedisi, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995
- MUMCU, Ahmet, Türk Devrimi ve Ordu, Dokuzuncu Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. 3, TTK Basımevi, Ankara, 1989
- "Mustafa İsmet İnönü" md., İslam Ansiklopedisi, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000
- "Okyar, Fethi", "Orbay, Kazım" ve "Özalp, Kazım" md., Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 8, Editör: Oya Köymen, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1983
- "Okyar, Ali Fethi", Türk Ansiklopedisi, C. 21, Haz. Fethi Tevetoglu, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972
- Osmanlı Ordu Teşkilatı, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999
- ÖKTE, Ertuğrul Zekai, Milli Mücadele Döneminde Milli Hareketler-Ordu İşbirliği, Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğ Sunumu, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 10-11 Kasım 1980
- ÖNDER, Mustafa, Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi, Harita Genel Komutanlığı, Ankara, 2002
- "Özalp, Kazım" md., Türk Ansiklopedisi, C. 22, Haz. İ. Parmaksızoglu, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972
- ÖZDAĞ, Ümit, "Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk- İnönü Dönemleri)" Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

- ÖZDEMİR, Hikmet, Rejim ve Asker, Türkiye Üzerine Araştırmalar 2, AFA Yayınları, İstanbul, 1989
- ÖZKAN, Cemal, 'Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ordu', Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Osmanlı Tarihi, c.7, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994
- ÖZTÜRK, Metin, Ordu ve Politika, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993
- Asker ve İktidar, Yeni Yüzyıl Kitaplığı Türkiye'nin Sorunları Dizisi 10, İstanbul, 1995
- PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1971.
- "Refet Bele" md., Meydan Larousse, C. 2, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1988
- "Renda, Mustafa Abdülhâlik" md., Türk Ansiklopedisi, C. 23, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1972
- Resmi Gazete, 2 Mayıs 1929, Sayı:1182.
- Resmi Gazete, 25 Haziran 1934, Sayı:2735
- SANCAR, Kemal, Cumhuriyetin 61'nci Yılında Jandarma Genel Komutanlarımız, Güncel Konular, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990
- Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993) Ödenek ve Harcamaları, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993
- SELEK, Sabahattin, Anadolu İhtilali, C. II, Ankara, 1965
- SHAW, Stanford J -Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Çev: Mehmet Harmancı), C. 2, E Yayınları, İstanbul, 1983
- SOYUPAK, Kemal, Kara Kuvvetleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C.10, İstanbul, 1985
- SOYUPAK, Kemal, "Silahlı Kuvvetler'in Teşkilatı ve Görevi", Türk Silahlı Kuvvetleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C. 10, İstanbul, 1985
- SÖYLERKAYA, Suat, Türkiye'de Milli Harp Sanayii, Milli Harp Sanayii Semineri, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 1975
- SUVLA, Refii Şükrü, Harpte Devlet Ekonomisi, Ankara, 1940
- ŞİRİN, Veli Asakir-i Mansûre Ordusu ve Seraskerlik, Tatav Yayınları İstanbul 2000
- TACAN, Necati, Tanzimat ve Ordu, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940
- TANÖR, Bülent, Kurtuluş Kuruluş, Cumhuriyet Kitapları, Ankara, 2003
- TAYANÇ, Tunç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973

- TBMM Zabıt Ceridesi, C. 8, Devre II, İçtima: 2, Ankara, 1975
- TEKELİ, Sadık, "Astsubay Okulları Tarihçesi", Askeri Tarih Bülteni, Yıl:17, sayı: 32, Genelkurmay ATASE Yay., Ankara, 1992
- TİFTİKÇİ, Osman, Osmanlı'dan Günümüze Ordunun Evrimi, Sorun Yayınları, İstanbul, 2006
- TOKAY, Gül "Makedonya Sorunu-Jön Türk İhtilalinin Kökenleri" Afa Yayınları, İstanbul, 1996
- TOPRAK, Zafer, 'Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Kolluk Kuvvetleri', Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c. 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- TUNÇAY, Mete, "İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu", Tarih ve Toplum, s: 35, İstanbul, Kasım 1986
- TURAN, Şerafettin, "Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Düşünceleri", Belleten, C. XLVI, Sayı: 181-184, TTK Basımevi, Ankara, 1981
- TURAN, Şerafettin, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu-Yönetim İlişkileri", İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri I.Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. 10, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), C. 4, 1.Kısım Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984
- Türk İnkılâp Tarihi; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973
- Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi; C.3, Genelkurmay Harp Dairesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sivas Kongresi ve Heyeti Temsiliye Devri, C.II, K.2, Genelkurmay Harp Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1963
- Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler, C. VII, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975
- Türk Kara Kuvvetleri Tarihi, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, K.K.K. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara, 1996
- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Kültürü, sayı: 116, Ayyıldız Matbaası, 1972
- TÜRKMEN, Zekeriya, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, TTK Basımevi, Ankara, 2001

- TÜRKMEN, Zekeriya, "Osmanlı Meşrutiyeti'nde Ordu-Siyaset Çatışması", İrfan Yayınları, İstanbul, 1993
- USLUER, Yılmaz, Deniz Kuvvetleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.10, İletişim Yayınları, İstanbul,1985
- ÜLKEKUL, Cevat, Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi (İlk On Yıl), Düşünce Yayınları, İstanbul,1998
- YARAR,Hülya, Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, Haz., Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- WEISBAND, Edward, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002
- ZİYA Şakir, Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Tarihi, Çeltüt Matbaası, İstanbul,1957

ÖZGEÇMİŞ

1968 yılında Koyulhisar/Sivas'ta doğdu. 1980 yılında Subaşı Mahallesi İlkokulundan, 1983 yılında Koyulhisar Ortaokulundan mezun oldu. 1983-1987 yılları arasında Işıklar Askeri Lisesinde, 1987-1991 yılları arasında Kara Harp Okulu'nda öğretim gördü. 1991 yılında piyade subayı olarak mezun oldu. 1992 yılında Tuzla Piyade Sınıf Okulunu bitirdi.

1992-1994 yıllarında Iğdır'da hudut karakol komutanlığı, 1994-1999 yıllarında Manisa'da takım komutanlığı görevlerinde bulundu. 1995 yılında 6 ay Azerbaycan Ordusunda eğitici olarak görev yaptı.

1999-2001 yıllarında Şirnak'ta iç güvenlik bölük komutanlığı, 2001-2004 yıllarında Kıbrıs, 2004-2005 yıllarında İskenderun/Hatay'da mekanize bölük komutanlığı görevlerinde bulunan Mahmut Pınarbaşı 2005 yılında atandığı 28nci Mekanize Piyade (Barış Gücü) Tugayı'nda karargâh subaylığı görevine devam etmektedir.

2006 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih bölümünde yüksek lisansa başlayan Mahmut Pınarbaşı, Fransızca bilmekte olup evli ve iki çocuk babasıdır.